

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Disertační práce

2017

PhDr. Markéta Marková

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Historické vědy – pomocné vědy historické

Disertační práce

Hranice a hraničení ve středověké střední Evropě

Borders and their delineating in medieval Central Europe

Školitelka: Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc.

2017

PhDr. Markéta Marková

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Čelákovících, dne 7. 3. 2017

Abstrakty

Disertační práce se zabývá hranicí jako geografickým fenoménem ve středověké střední Evropě. Hledá odpověď na otázky, co je hranice, proč a jak vznikla a jak se vyvíjelo její chápání. Zabývá se způsoby vymezení prostoru, hraničními znaky a rituály. Zkoumá průběh a pojetí hranic především ve střední Evropě ve středověku, ale přihlíží také k situaci ve starší i v novější době. Věnuje se zemským hranicím Čech a Moravy, ale i hraničení uvnitř českých zemí ve srovnání s obdobnými příklady ze střední Evropy. Práce je založena na vyhodnocení písemných i hmotných pramenů k hranicím a spojuje v sobě metody a postupy více vědních oborů: vychází z výsledků archeologických, právně historických, sídelně historických, historicko-geografických, obecně historických i pomocně-vědných studií a výzkumů.

This doctoral thesis deals with the border as a geographical phenomenon in medieval Central Europe. It seeks to answer questions about what is a border, why and how it was created and how its understanding has developed. It deals with ways of delineating an area, boundary signs and rituals. It also explores the course and the concept of borders especially in Central Europe in the Middle Ages but also takes into account the situation of the both earlier and younger periods. It pays attention to the land border of Bohemia and Moravia but also to the borders within the Czech Lands in comparison with similar examples from Central Europe. The work is based on an evaluation of written and material sources concerning the border and combines methods and practices of multiple disciplines: it is based on the results of studies in archaeology, legal history, settlement history, historical geography, general history and auxiliary historical sciences.

Klíčová slova

hranice, středověk, střední Evropa, české země, vymezení prostoru

boundaries, Middle Ages, Central Europe, Czech Lands, delineating an area

Obsah

Úvod	7
I. Prameny a literatura	9
1. Hranice a hraničení v medievistice jako mezioborové téma	9
2. Pojem hranice	13
3. Prameny k vývoji hranic a hraničení	15
4. Historie výzkumu.....	18
II. Hranice a hraničení ve středoevropském kontextu	28
1. Obecné zásady a motivy hraničení.....	28
2. Prostředky ohraničování a vymezení (výčet, pásové a lineární hranice).....	33
3. Hraniční znaky.....	37
4. Prostředky ochrany hranice	44
5. Právo a obřady	46
6. Shrnutí	52
III. Vymezení Čech a Moravy vůči vnějšku do počátku 14. století	53
1. Počátky: Tzv. Geograf bavorský, privilegium pro pražské biskupství.....	53
2. Čechy	57
3. Morava	65
4. Obrana zemských hranic	69
5. Shrnutí	75
IV. Typologie středověkého hraničení a vymezení prostoru	77
1. Panství, dominia (klášterství, majetky šlechty).....	77
2. Újezdy	88
3. Vesnice, jejich „katastry“ a parcelace	91
4. Města, areály, parcelace.....	100
5. Hřbitovy	108

6. Farnosti	110
7. Lesy, pole	114
8. Horní revíry	119
9. Shrnutí	126
V. Závěr.....	128
Seznam pramenů a literatury	133
Seznam vyobrazení	184
Obrazová příloha.....	185

Úvod

Historické bádání rozumí hranicí mez dvou subjektů, jimiž mohou být nejen státy a země, ale také menší územní celky, vesnice i jejich usedlosti, kraje, panství nebo berní obvody, farnosti, diecéze či jakékoli jiné okrsky. Městské hradby přesně ohraničovaly nespornou působnost městského práva, byly jeho hranicí. Ale pojem *hranice* může mít ještě další významy. Historiografie zná pokusy o rekonstrukci etnických, jazykových hranic či hranic církevní správy. Historická i současná hranice se stává výsledkem konsensu zúčastněných stran, nikdy tedy není přirozená ve vztahu k přírodním podmínkám, vždy je umělá, a to ať jde o meze na jakékoliv úrovni (hranice států i hranice jednotlivých usedlostí).

Disertační práce se zabývá hranicí jako geografickým fenoménem ve středověké střední Evropě. Hledá odpověď na otázky, co je hranice, proč a jak vznikla a jak se vyvíjelo její chápání. Zabývá se způsoby vymezení prostoru v různých geografických prostředích (hory, roviny, bažiny), hraničními znaky a rituály. Zkoumá průběh a pojetí hranic především ve střední Evropě ve středověku, ale přihlíží také k situaci ve starší i v novější době. Věnuje se zemským hranicím Čech a Moravy, ale i hraničení uvnitř českých zemí ve srovnání s obdobnými příklady ze střední Evropy.

V předkládané práci jsem se snažila poukázat na mnohotvárnost hraniční problematiky, kterou dnes již nelze mechanicky zužovat na sledování zemské či státní hranice. Jejím průběhu, zejména pokud jde o Čechy, jsem se věnovala ve svojí diplomové práci (výsledky byly částečně publikovány), nyní jsem téma rozšířila o další aspekty studia hranic a hraničení, v první řadě o vymezení újezdů, „katastrů“, majetků, o což historicky rostl zájem souběžně s tím, jak postupovalo zpevňování vlastnických práv.

Práce je rozdělena do čtyř částí. První kapitola pojednává o pojmu hranic a o hranicích jako badatelském tématu, pramenech k problematice a historiografii. Ve druhé kapitole je obecně pojednáno o hranicích, proč a jak vznikaly, jak byly vytyčovány a vyznačovány v terénu (hraniční znaky) a jak byly chráněny. Třetí kapitola se věnuje vymezení českých zemí vůči jejich okolí. Poslední část se zabývá hranicemi „nižšího“ řádu, hranicemi uvnitř zemí, tedy hranicemi panství, majetků, klášterství, újezdů, ale i sídlišť, pohřebišť, parcel či horních revírů. Práce je založena na vyhodnocení písemných i hmotných pramenů k hranicím a spojuje v sobě metody

více vědních oborů: vychází z postupů archeologických, právně historických, sídelně historických, historicko-geografických, obecně historických i pomocněvědných.

Závěrem bych ráda poděkovala své školitelce paní prof. PhDr. Marii Bláhové, DrSc., vedoucí Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK, za trpělivost a péči, kterou mi po dobu studia a zvláště při zpracovávání této práce věnovala. Děkuji také PhDr. Václavě Horčákové, vedoucí oddělení historické bibliografie v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., za trpělivost, shovívavost a podporu, jež věnovala mému doktorskému studiu.

I. Prameny a literatura

1. Hranice a hraničení v medievistice jako mezioborové téma

Studium hranic a středověkého hraničení patří do široce pojatého medievistického diskursu. Otázky, jak člověk v průběhu staletí pojímal prostor okolo sebe, jak jej majetnický vytyčoval, nebo pohlíženo z vyššího nadhledu jak „stát“ definoval sobě podléhající území, na něž vznášel nároky v podobě daní, služeb aj., patří od začátku kritického dějepisceví k oblastem badatelských zájmů, třebaže nejednou více či méně skrývaných ve velkých zastřešujících tématech, případně tato témata provázející.

Metodicky se problematika hranic a hraničení formálně hlásí do sféry zájmů historické geografie, vychází tedy především ze zkušeností historického i geografického výzkumu. V praktických ohledech využívá řady disciplín, subdisciplín a pracovních postupů či metod, které vzájemně a na různých úrovních spolupracují a doplňují se. Nestojí tudíž vedle sebe, ale vzájemně se prolínají, doplňují či inspirují. Setkávají se nejen společenskovední obory a podobory, ale co je důležité, nechybějí dnes ani komparativní vstupy a exkurzy do oblasti přírodních věd, tak jak to znají dějiny středověkého osídlení (pedologie, hydrologie, klimatologie aj.), jemuž se studium hraničení obsahově i metodicky asi nejvíce blíží.¹

Právě dějiny středověkého osídlení zaznamenaly v posledních třiceti až čtyřiceti letech silný zájem a nárůst. Jejich význam je vícefunkční, v první řadě tvoří širší a volnou součást hospodářských dějin, bez nichž si nelze moderní medievistiku představit. Oproti staršímu pojetí, které se zaměřovalo hlavně na rekonstrukci jednotlivých vrstev a jejich vztahu ke „kolonizaci“ (sám pojem má více tváří), rozšířila v poslední době tato mezioborová disciplína svoje zájmy do větší šíře, hlavně do oblasti strukturálních změn, jimiž osídlení za „dlouhého“ středověku procházelo. Využitelnost sídelně historických sond, analýz a poznatků pro účely studia hraničení je nasnadě, neboť teprve zprvu neosídlené nebo řídké zalidněné plochy v území „nikoho“ se v průběhu kultivačních a mytebních činností stávaly jablkem sousedských svárů. O slovo se hlásilo pevnější vymezení hranice.²

---

¹ Přehledné shrnutí o současných medievistických tématech, třebaže ne zcela aktuálně F. ŠMAHEL – J. ŽEMLIČKA: Die tschechische Mediävistik, s. 11-66.

² Sídelně historická literatura je dnes protažena do velké šíře a hlásí se k ní široké spektrum témat. Hlavní problémové okruhy včetně historiografických odkazů z posledních syntéz podávají J. KLÁPŠTĚ: Změna, s. 9-59; TÝŽ: Proměna (passim); J. ŽEMLIČKA: Království v pohybu (passim).

Jako příklad země „nikoho“ lze uvést tak řečené Lucké pole. Jeho strategickou polohu na předpolí Bílých Karpat dobře chápali jak čeští panovníci z moravské strany, tak uherští vládci z opačného směru. Další typické území „nikoho“ se rýsovalo v oblasti dnes rakouské Weitry, tedy Vitorazska, které zprvu náleželo po svrchovanost českých knížat. Řídce osídlený a převážně zalesněný region začala od poloviny 12. století zahušťovat kolonizace Kuenringů a světelského kláštera. „Střed lesa“ se posouval k severu a nově засídlená místa se proto vyvazovala z dohledu přemyslovské správy. Vznikl vážný hraniční konflikt, který se řešil až válečně. Výsledkem bylo vytyčení lineární zemské hranice. Podobných sporných úseků po délce českomoravské „hranice“ bylo ovšem více, stačí připomenout pronikání kláštera ve Waldsassen do starého Sedlecka-Loketska nebo dlouhou stabilizaci jihomoravské hranice.³

Nezbytným předpokladem nejen sídelně historického studia, ale potažmo i výzkumu hraničení je ovšem bezpečná orientace v možnostech písemných pramenů, které objektivně tvoří jádro poznávacího spektra, listinami, formuláři, deskovými zápisy či urbáři počínaje a novodobým kartografickým materiálem konče. Ze souboru pomocných věd historických má v tomto ohledu zvláštní váhu numismatika, neboť právě nálezy mincí nezřídka doprovázejí průběhy středověkých cest. Genealogie může zase napomoci při zjišťování přeshraničních příbuzenských vztahů, které mohly mít jistý vliv na tvorbu a ustálení hranice. Němými svědky průběhu zemských, církevně správních hranic či hranic panství nebo na nejnižší úrovni meze jednotlivých obcí, a to s rozpětím napříč staletími, jsou hraniční kameny, opatřované někdy znameními či přímo erby zúčastněných subjektů. I když jen menší část připadá na úsek před 15. stoletím, bývají i ta novější vymezení vítaným pomocníkem při rekonstrukcích starých hraničních průběhů.⁴

Studium středověkých hranic a hraničení má, kromě sídelně historických aspektů, přirozený spád zejména k historické geografii, jejímiž metodami i obsahem

---

³ K těmto konkrétním příkladům M. ZEMEK: Moravsko-uherská hranice, s. 50-87; J. MITÁČEK: „Campus Lucsko“, s. 155-167; L. JIRÁSKO: Vývoj, s. 8-24; TÝŽ: Landštejn, s. 5-25; P. BŘICHÁČEK: Hrady Landštejn a Pomezí, s. 146-153; J. FIALA: Osídlení Sedlecka, s. 33-83; Z. MĚŘÍNSKÝ – E. ZUMPFE: Die südmährische Grenze, 77-92; Z. MĚŘÍNSKÝ: Jihomoravská hranice, s. 7-47.

⁴ Obecně k jednotlivým pomocným vědám historickým I. HLAVÁČEK – J. KAŠPAR – R. NOVÝ: Vademecum (passim), kromě studií I. VÁVRY (viz seznam literatury) jako příklad možné využitelnosti numismatických pramenů J. HÁSKOVÁ: Osídlení, s. 153-161. Deskám zemským a dvorským se dlouhodobě věnovala P. BURDOVÁ: Mapové přílohy, s. 86-92; TÁŽ: Desky zemské, s. 347-439; TÁŽ: Desky dvorské, s. 75-123.

se inspiruje a jejichž nástrojů využívá. I historická geografie se ještě před časem počítala k pomocně vědným disciplínám, v posledních desetiletích však prošla tak výraznou strukturální proměnou, že se změnila ve svébytnou disciplínu s velkým podílem nejen historických, ale také přírodovědných oborů a přístupů. Vztah člověka a přírody vykazuje mnoho jedinečných a neopakovatelných propojení, takže i hranici nebo hraniční linii, vnesenou člověkem do „přírodního“ podkladu, můžeme sledovat z různých pohledů. S přihlédnutím k průběhu cest, majetkovým poměrům, ale v první řadě k přírodním danostem, které se na vedení pomyslné, později i skutečné hraniční „čáry“ podílejí. Téma tu již vybíhá ze svého původně středověkého rozměru a zasahuje do dalších staletí. O těsnější spolupráci a využití se tím hlásí i historická kartografie, počítaje v to i podkladové materiály všech katastrálních sepsání, v případě stabilního katastru i jeho indikačními skicami. I studium místních a pomístních názvů má v hraniční problematice svoje pevné místo, je potřebné alespoň připomenout i historickou topografii.⁵

Od poloviny 20. století se dynamicky a s využitím nových inovačních pracovních i technických metod a nástrojů rozvíjí archeologie, tíhnoucí především k sídelně historické problematice. Svoje opodstatnění si vydobyl povrchový průzkum, reagující na kvantitativní rozšíření pramenné základny a jejímu zpřístupňování. Velký rozmach doznala letecká archeologie, v současnosti i letecké laserové snímkování. Rozběhly se výzkumy zaniklých sídlišť, ale také intravilánů stávajících vesnických i městských lokalit, dále montánních areálů, dálkových i místních komunikací, rozmanitých opevnění. Volbou vhodného postupu či jejich kombinací lze dospět i k závěrům využitelným pro studium hranic a hraničení. Archeologickými metodami se dají zjišťovat a upřesňovat konkrétní hranice místního charakteru, jako může například být ohraničování parcel, polí nebo intravilánů. Také uvnitř současné živé zástavby mohou být za příhodných podmínek zjišťovány parcelní hranice, někdy včetně plotů. Letecké snímkování a laserové skenování dokáže podchytit stopy zaniklých sídlišť i jednotlivých usedlostí bez ohledu na jejich současný vegetační kryt. Archeologie ke

---

⁵ K. KUCHAR: Naše mapy (passim); E. SEMOTANOVÁ: Kartografie (passim); TÁŽ: Historická geografie (passim). Z nových prací o proměnách (také středověké) krajiny E. CHODĚJOVSKÁ – E. SEMOTANOVÁ – R. ŠIMŮNEK: Historické krajiny, zejm. s. 122-244.

svým závěrům využívá nabídky přírodních věd, jako je hydrologie, pedologie nebo paleobotanika.⁶

Při sledování hraničních předělů mohou sehrávat podstatnou roli i majetkové poměry na obou stranách hranice, myšleno především zemské, jak ukazují sondy třeba do moravsko-slezského hraničení (včetně tématu tzv. holasické provincie a Opavska). O pevnější a zřetelnější ohraničení svých držebností začaly ovšem již ve středověku dbát i některé světské i duchovní vrchnosti, což dokládají nejen hraniční popisy, ale také hmotné doklady v podobě hraničních kamenů a mezníků. V českém poměru příbuzném Slezsku byly v terénu objeveny, respektive byly známy, ale blíže byly prozkoumány středověké hraniční kameny ze 13. století, v českých zemích pocházejí nejstarší dochované nejpozději z předhusitské doby, ovšem *in situ* z 16. století. Dost složitou otázkou ovšem zůstává možnost retrospektivní projekce mladších situací do starších období.⁷

Do sídelně historické i hraniční problematiky se intenzivně zapojují i výsledky z oblasti výtvarného umění, konkrétně pokud jde o časové vročení stavebních jak sakrálních, tak profánních památek. Zejména poslední desetiletí přispěla řadou cenných zjištění a zpřesnění, často podstatně odlišných od tradičních a zažitých datací. Na okraj lze připomenout alespoň diskuse okolo počátků hradu Landštejna, situovaného na styku české, moravské a rakouské hranice. Užitečným se jeví i sledování vztahu zvláště románských kostelů a jejich patrocinií k obchodním a vojenským komunikacím jmenovitě v citlivých příhraničních oblastech, ideálně i v kombinaci s majetkovými poměry. Opět se přitom ocitáme na styku hned několika disciplín a pracovních postupů.⁸

---

⁶ K leteckému snímkování a skenování M. GOJDA: Letecká archeologie (passim); M. GOJDA – J. JOHN – R. BREJCHA: Archeologie (passim); použito je i u lokalit v M. KUNA a kol.: Archeologický atlas, včetně internetových stránek projektu dostupných na [www <http://www.archeologickyatlas.cz/>](http://www.archeologickyatlas.cz/) [cit. 2015-09-19].

⁷ J. BAKALA: Holasické pomezí, s. 53-69; TÝŽ: Holasická provincie, s. 70-90. Hraniční kameny: T. DUNIN-WAŠOWICZ: Lapidés terminales, s. 3-25; V. KUCHYŇKA: K historii, s. 8-14; K. MÜLLER: Hraniční kameny, s. 249-256. Zmínka o hraničních kamenech CIM II, č. 840, s. 1119-1130, viz též kapitolu IV.6 (kámen dochován ve sbírce kutnohorského muzea, viz obr. 3 v příloze).

⁸ Stále využitelný korpus románské architektury představuje A. MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura (passim), k řadě z těchto lokalit se dnes váží samostatné tituly, např. Z. SMETÁNKA – J. ŠKABRADA: Třebonín, s. 72-85; TÍŽ: K počátkům, s. 105-112; o obojím Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 232-242 (Ronov), 243-254 (Třebonín).

Velmi široké využití hned v několika směrech nabízejí filologické metody. Dílem Vladimíra Šmilauera vstoupila do sídelně historických a tudíž i hraničních diskusí nauka o místních o pomístních jménech, třídící jejich pestrou soustavu do časových vrstev. Třebaže z původních očekávání musela toponomastika pod tlakem nových poznatků slevit, zůstává jedním z nástrojů, k nimž je třeba přihlížet. Jedním z pevných výsledků je hodnocení místních jmen typu Újezd a Lhota, jejich rozšíření odráží jednu z výrazných etap kolonizačního pronikání do vnitrozemských plošin a pahorkatin. Jazykovědné rozbory pomáhají vniknout do slovní zásoby, používané v souvislostech středověkých popisů hranic a hraničení, a to výrazů nejen latinských, ale i staroněmeckých a slovanských.⁹

Souhrnně řečeno, představuje dnes výzkum hranic a hraničení mezioborovou disciplínu, využívající širokého spektra vědních disciplín a oborů, kombinovaných s různými pracovními postupy a přístupy. Nebývají to už jen disciplíny historické a geografické, ale též přírodovědné, nemluvě již o stále častějším zapojování moderních a netradičních zdrojů poznání (letecké snímkování, laserové skenování a další). Stále vážnější důraz se přitom klade na jejich vzájemnou spolupráci, přičemž každý sledovaný problém je svým způsobem specifický, individuální a vyžaduje přístupy a metody, tak jak to umožňují a vyžadují prameny nebo další indicie.

2. Pojem hranice

Pojem „hranice“ náleží k mnohovýznamovým termínům. V abstraktní rovině ohlašuje rozhraní či extrém (hranice lidských možností, hranice života a smrti, hranice mezi názory), v konkrétním a historicko-geografickém smyslu se chápe jako mez dělící majetky, státy a podobně.¹⁰

V latinském středověkém názvosloví vystupuje hranice v různých podobách, povětšinou jako *limes*, *finis*, *terminus*, *confinium*, *tractus*, *recta linea*. Pojmy

---

⁹ K etymologii a terminologii viz dále v tomto oddíle. V. ŠMILAUER: Osídlení (passim); Z. BOHÁČ: Újezdy, s. 3-25; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 248-250; J. ŽEMLIČKA: Království, s. 89-93, 294-302.

¹⁰ K. KADLEC – K. PETRLÍK: Hranice. In: Ottův slovník naučný 11, s. 754-756; Slovník spisovného jazyka českého (dostupné z [www <http://ssjc.ujc.cas.cz/>](http://ssjc.ujc.cas.cz/) [cit. 2013-11-14], heslo „hranice“); Elektronický slovník staré češtiny, heslo „hranicě“, dostupné z [www <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>](http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx) [cit. 2016-05-14]; J. GEBAUER: Slovník staročeský, heslo „hranicě“ dostupné z [www <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>](http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx) [cit. 2016-05-14]. M. SLIVKA: Hranice, s. 9-35.

terminus a meta (meta posita) označují hraniční značky. V německých pramenech se setkáváme s výrazy *Mark (marca)* a *Rain (Vvagerini, Wegrain)*, od 13. století němčina přejímá ze slovanských jazyků pojem *Grenze*.¹¹

Původním slovanským pojmem pro hranici byl výraz *medja/medza*, z něhož se vyvinula česká *mez* (a obdobné výrazy v dalších slovanských jazycích; též v maďarštině *megye*). Pojem se odvozuje od řeckého *μέδος* přes latinský *medius*, tedy střední. Podle Luciena Tesnière byl pojem *medja* používán pro polní krajiny, zatímco *granica* pro lesní oblasti. V češtině dosud *mez* znamená hranici mezi poli, pojem *hranice* má obecnější dosah.¹²

Soudě z filologických rozborů, vyvinul se výraz *granica* nejspíše na území Polska, odkud se v průběhu 13. století rozšířil po střední Evropě. Jeho vznik se odvozuje z indoevropského **ghrō* (: **ghrē-*: **ghra-*) znamenající cosi špičatého, vyčnívajícího, hranatého, ostrého. Substantivizací příponou *-n-* vzniklo severnější **grani* respektive jižnější **grana*. *Granica* tedy původně znamenala hraniční značku, *signum*. V češtině během 13. století pojem *granica* přechází přes termín *ghraniz* na *hranice*.¹³

Slovanský pojem *granica* měl podle paleoslavistů původně význam „dub“ (tento strom býval obecně častým hraničním bodem díky svému pomalému růstu a odolnému dřevu, takže býval považován za něco pevného a trvalého). Může však

---

¹¹ K latinským termínům srovnej J. F. NIERMEYER – C. VAN DE KIEFT: *Mediae Latinitatis Lexicon I*, s. 319, 361, 801, II, s. 1332-1334. J. GRIMM: *Deutsche Grenzaltertümer*, s. 30-74. H.-J. KARP: *Grenzen*, s. 114-117; F. IRSIGLER: *Der Einfluss*, s. 11-13, 15; H.-W. NICKLIS: *Von der „Grenitze“*, s. 3, 4, 6, 11, 22; N. JASPERT: *Grenzen*, s. 66-69. Moderní angličtina používá několik výrazů pro náš termín „hranice“, každý z nich však má přesný význam: *Boundary* se užívá ve smyslu hranice objektu či regionu. Naproti tomu *frontier* znamená hraniční oblast. Nejedná se o ostře vymezenou linii, nýbrž o „oblast vlivu“ hranice. Když je pojem chápán ve významu „zemské hranice“ nebo jiného administrativního celku, pak angličtina používá výraz *border*. Naproti tomu *margin* ohlašuje okrajovou oblast nebo vnější pás. A konečně ještě zbývá pojem *limit*, který směřuje k prohibitivnímu charakteru hranice, a proto je užíván, když jde o omezování například obchodní volnosti, které se nemohou nebo nesmějí překročit. Německý pojem „hranice“, podobně jako český výraz objímá všechny tyto významové varianty. Srovnej P. WEICHHART: *Teritorialität*, s. 19; M. ŠPŮROVÁ: *Hranice*, s. 25-26, 28.

¹² L. TESNIÈRE: *Les noms*, s. 174-195; W. SCHICH: *Die „Grenze“*, s. 139-140; J. GEBAUER: *Slovník staročeský*, hesla „hranicě“ a „mezě“ dostupné z [www <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>](http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx) [cit. 2016-05-14].

¹³ H.-J. KARP: *Grenzen*, s. 137-154; v CDB II, č. 376, s. 412-415 (falsum z počátku 14. století, hlásící se k roku 1220, ovšem již s *h*): *signa, que hranicie dicuntur*. W. SCHICH: *Die „Grenze“*, s. 135-146; na s. 136 k nesprávné etymologii A. DEMANDT: *Die Grenzen*, s. 21, uvádějící, že polské slovo *granica* pochází od slova *chronić* (chránit).

souběžně znamenat také hraniční značku uměle vysekanou v kůře stromu, případně takovou značkou označený hraniční strom a samozřejmě i hranici samotnou (jednak linii, ale i pás, nabízí se ale spíše lineární pojetí). Starý význam tohoto slova se dá povětšinou označit jako „hraniční značka“ (tak již *Knezegranica* ve smyslu dubu vyznačeného vlastnoručně knížetem, který v něm vysekal nějaký symbolický znak, například kříž). V Čechách se umělým značkám říkalo i *kopce* a byly synonymy latinského výrazu *meta posita*. Během 13. století bylo slovo *granica* přejato do staré němčiny (*Grenze* – rozšířilo se až díky Martinu Lutherovi v 16. století) i řady slovanských jazyků (od tvaru *granica* přes *ghreniz* na *hranicie*; poslední z tvarů je doložen na počátku 14. století; někteří Slované přejali pro hranici tvar *grensa* z němčiny).¹⁴

V průběhu 13. století se v listinách z českomoravského prostředí setkáváme již bezprostředně s pojmem *granica/granicie*, *ghraniz* či *hranice/hranicie*. Čteme zde řady synonym: hranice, kopce, meze, v latině *acervos*, a značky, jimž se říká hranice nebo kopce.¹⁵

3. Prameny k vývoji hranic a hraničení

Jak už bylo řečeno, problematiku středověkých hranic a hraničení řeší ve vzájemné kooperaci celá řada disciplín, subdisciplín a pracovních postupů. Vyžaduje to místy náročnou kombinaci studia písemných pramenů, včetně pramenů normativních,

---

¹⁴ K dubu ještě ještě v raném novověku v Čechách MENŠÍK, §§ 77-85, s. 193-196. Dále srovnej H.-W. NICKLIS: Von der „Grenitze“, s. 21-22, který se do roku 1250 setkal se třemi doklady, pro období dalšího půlstoletí nalezl již 75 případů, dále viz H.-J. KARP: Grenzen, s. 147; W. SCHICH: Die „Grenze“, s. 142. Ke *Knezegranici* (*quod signum dicitur Slavice Knezegranica*) R. SCHNEIDER: Lineare Grenzen, s. 61 (z vytyčení hranic pomořanského kláštera Dargun v sedmdesátých letech 12. století, srovnej MUB I, č. 114, s. 112-113), M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 25-26. Nepřímo k tématu i W. SPERLING: Bäume und Wald (passim).

¹⁵ CDB II, č. 352, s. 364-368 (listina z počátku 14. století, hlásící se do roku 1201): „*mete, que hranicie dicuntur*“, „*mete vel copci*“, „*kopecz, id est meta*“, „*mete, id est kopci*“, „*meta, id est hranicie*“; č. 364, s. 393-397 (listina hlásící se k roku 1210, falsum 13. století): „*mete sunt signate, que vocantur ghraniz*“; č. 376, s. 412-415 (listina hlásící se k roku 1220, pocházející však pravděpodobně z počátku 14. století): „*certas metas, quae vulgo hranicie vel kopczy sive vrociscie, secundum terrae consuetudinem circuient*“, „*meta posita, que vulgo dicitur kopecz*“, „*metae, que vulgo hranicie dicuntur*“, „*signa, quae hranicie dicuntur*“; CDB IV, č. 171, s. 277-281 (falsum ze sedmdesátých let 13. století, hlásící se k roku 1249): „*certis terminis vel signis, qui vulgo kopci dicuntur*“, „*terminatur certis signis, que vulgo kopci vel hranice dicuntur*“; CDB V.2, č. 599, s. 193-195 (falsum hlásící se k roku 1269): „*mete, que vulgo hranicie nuncupantur*“, „*meta posita, que vulgo dicitur kopecz*“, „*signa, que vulgo hranicie dicuntur*“, „*facit metam cum signis, que vulgo dicuntur kopci*“; č. 795, s. s. 479-481 (1275): „*per acervos, qui etiam kopci vulgarieter appellantur*“.

s prameny spíše hmotné povahy, tedy se zachytitelnými stopami a relikty hraničních vymezení v krajině. K takovým přímým dokladům se dají řadit mezníky a hraniční kameny či mohyly, i když jejich dochování v originální středověké podobě není mnoho. Blízkost zemské hranice, případně cesty směřující k hraničnímu předělu mohou někdy ohlašovat hrady, často dnes už jen zříceniny. Představu o hranicích mohou navozovat ikonografické či kartografické prameny, leccos mohou napovědět místní či pomístní jména, třebaže potenciál skrytý v onomastických zdrojích zůstává ještě nevyužit.

O hranicích a hraničení v přemyslovském období poskytují údaje v první řadě narativní a diplomatické prameny, jejichž počet začíná více narůstat od poloviny 12. století. Nechybějí zmínky o vymezení hranic, o provázení poselstev či vzácných návštěv k zemským hranicím (stačí připomenout misionářskou cestu Oty Bamberského přes Čechy), o bojích v příhraničí, sněmech u zemských bran či o diplomatických setkáních panovníků na hranicích. Mnoho využitelných zpráv podávají Kosmas i jeho pokračovatelé. V psaných pramenech pozdější doby nacházíme různě zpracované vlastivědné kapitoly, které někdy prozrazují detaily o vymezení země a jejích hranicích. Od 15. a zvláště v 16. století takových relací a zpráv rychle přibývá. O poloze českých zemí, jejich hranicích, městech, řekách a obyvatelstvu zpravuje Eneáš Silvius Piccolomini ve své Kronice, o městech, zámcích, kostelích a kláštorech Bartoloměj Paprocký z Hlohov v Diadochu. Popis Čech je obsažen též v díle Pavla Stránského ze Zapské Stránky. Využívá přitom Arentinovu mapu Čech z roku 1619.¹⁶

Z přemyslovské éry dochované listy a listiny jsou ovšem zčásti falza. Jelikož však často vznikaly na základě soukromých zápisů a obvykle reflektují skutečnost, dají se bez větších obav využít. Jistěže ne však všechny, tady musí nastoupit kritická analýza s komparativním vyhodnocením, jak lze s konkrétním dokumentem pracovat. Diplomatika jako vědní disciplína má účinné nástroje, jak tomu napomoci. Příkladem budiž soubor hradištských falz, jejichž rozplétání má dlouhou historii.¹⁷

---

¹⁶ V souhrnu E. SEMOTANOVÁ: *Historická geografie*, s. 195-197; M. MARKOVÁ: *Hranice*, s. 479-481.

¹⁷ K Hradištským falzům V. PINKAVA: *O některých podvržených listinách*, s. 392-400; J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ: *Česká listina*, s. 187-188; M. WIHODA: *Klášter*, s. 138-144. Přehled o využitelnosti listin svázaných s českými kláštéry a kapitulami podává R. NOVÝ: *Diplomatické poznámky*, s. 125-146.

Až později vstupují do spektra historikova zájmu normativní prameny, třebaže leckdy s retrospektivní využitelností i pro starší dobu, než ke které se hlásí. Svého času doznal značného praktického rozšíření Menšíkův spis, doplňující Vladislavské zřízení zemské (1500), na Moravě to bývají soukromé svody zemského práva, známé jako Tovačovská a Drnovská právní kniha.¹⁸

Mimořádnou váhu mají kartografické prameny, opět ty nejstarší z konce středověku či spíše raného novověku. První středověké mapy, ať *mappae mundi* či portolány, zobrazují příliš velké území, než aby podávaly detailnější informace nejen o hranicích. Zemský povrch vůbec vykreslují velmi schematicky. Na řadě z nich zaujme typický věnec hor obepínajících Čechy, někdy i s vytékající řekou. Nejstarší dochovanou mapou Čech tohoto typu je Klaudyánova mapa z druhého decennia 16. století, nabízející i průběh dálkových obchodních cest. Samozřejmě mnohem podrobnější a také využitelnější je Müllerova mapa Čech z první čtvrtiny 18. století. Systematicky vypočítávají mezníky jednotlivých katastrů až přílohy stabilního katastru z druhé čtvrtiny 19. století. Jen dost vzácně se pro některá panství od raného novověku dochovala jejich plošná kartografická zobrazení, sloužící evidenčním a hospodářským účelům.¹⁹

Ke kartografickým sdělením má v řadě ohledů blízko ikonografický materiál, a nemusí to vždy být jen zemská hranice, již bývá tradičně věnována největší pozornost. Prostor sevřený městskými zdmi, vymezení lesů a polností, ale také horních revírů nebo pohřebišť ústících ve hřbitovy, to vše mohou být náměty, jak středověký člověk vnímal svoje okolí a podle jakých kritérií vymezoval „hranice“ jednotlivých položek. A jakých prostředků k tomu využíval (orba, oplocení aj.). Protože o majetky šlo v první řadě, pouze jejich pevným vytyčením se s nimi dalo hýbat, prodávat je a kupovat, směňovat i zastavovat. Ani k tomu nedospěl vývoj jedním skokem, ale postupně a v delší vývojové řadě. Právě těmto často opomíjeným a přesto tak

---

¹⁸ MENŠÍK, s. 148-218, spis vydaný tiskem roku 1600; KNIHA TOVAČOVSKÁ, rukopis z konce 15. století, vydaný V. Brandlem; KNIHA DRNOVSKÁ, rukopis z počátku 16. století, vydaný taktéž V. Brandlem. Knihami se blíže zabýval F. ČÁDA: Kniha Tovačovská, s. 1-52; TÝŽ: Kniha Tovačovská – její rukopisy, s. 77-192; TÝŽ: Kniha Tovačovska – základy, s. 1-56, k dalším jejím rukopisům I. ZACHOVÁ: Rukopis, s. 157-182. K Drnovské knize F. ČÁDA: Kniha zvaná Drnovská, s. 5-40.

¹⁹ K. KUCHAR: Naše mapy, s. 11-29; E. SEMOTANOVÁ: Historická geografie, s. 195-197; TÁŽ: Mapy (passim); ke světovým mapám B. ENGLISCH: Ordo (passim); k hraničním mapám treboňského panství R. ŠIMŮNEK: Krajina, s. 122-244; ke Klaudyánově mapě M. KAVALÍR: Několik poznámek, s. 7-30; L. MUCHA: Mikuláš Klaudyán, s. 33-34.

důležitým „hranicím“ a vývoji hraničení jako historii dlouhého trvání (*longue durée*) se nechce vyhnout předkládaná práce.

4. Historie výzkumu

Od počátku kritického dějepisectví se také problematika hraničení českého, v tomto případě středověkého státu mění ve sledovaný moment historického výzkumu. Neboť i hranice, ať již v jakékoliv podobě, patří k atributům i již raných „státností“. Zatímco v sousedství se hranice pod tlakem politických a válečných událostí často posouvaly (příkladně polská hranice), díky geografickým danostem zdůrazněným již Kosmou zůstával obvod českých zemí lemovaný horami od počátků státního života po moderní dobu prakticky neměnný. Případy Chebska, Kladska, Žitavska či některých jiných hraničních oblastí celkový dojem zásadně neruší. Téma „hranice“ zároveň již od dob Františka Palackého vnikalo do badatelského povědomí společně s úsilím zachytit sídelní vývoj, zejména kolonizační procesy v příhraničních regionech. I proto lze jen nesnadno striktně oddělovat obraz sídelně historického vývoje od otázek středověkých hranic a hraničení.²⁰

Významný počín pro studium hranic učinil František Palacký vydáním rekonstrukční mapy Čech z roku 1847, která měla vyjít jako příloha jeho historické topografie. Mapa však vyšla až v roce 1875 s podstatnými doplňky Josefa Kalouska. Je na ní dostatečně patrné, že zemská hranice se v několika úsecích lišila od pozdějšího průběhu. Změny se dotýkaly hlavně míst, kde se horská pásma obepínající českou kotlinu z obou stran snižovala a méně ostře přecházela do nižších poloh, krajina se tak více otevírala. Nabízela se tím možnost snazšího územního „ukrajování“ z té či oné strany. Palackého a Kalouskova kartografická představa současně ukázala, že v některých úsecích se zemská „politická“ hranice nepřekrývala s diecézní hranicí, případně s některými děkanátními obvody, tedy místy že překračovala rozvodí (asi nejmarkantněji v oblasti Pirny a Donína za Děčínskými stěnami). Odráží se v tom starší situace ještě z počátečních fází vývoje českého přemyslovského státu. K Čechám se zřejmě ve své době, ve druhé polovině 13. století, počítaly i majetky Hrabšiců na

---

²⁰ F. PALACKÝ: Dějiny I, s. 51-53; ke stabilitě českých hranic též DEUTSCHLANDS GRENZEN; E. SEMOTANOVÁ: Historická geografie, mapa 16. K historiografii hraničení též M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 14-24, k některým aspektům ŽEMLIČKA, Josef: Středověká kolonizace, s. 101-111.

saské straně Krušných hor. Chebsko je na této mapě vyznačeno jako součást Koruny české, ale vně vlastních Čech.²¹

Od poloviny 19. století se v poměrně rychlém tempu množí práce, které se již systematicky zabývají původním rozsahem a kolonizačním osazováním pomezního hvozdu, průběhem a směry zemských cest, smyslem a polohou zemských bran, vojenskou ochranou hranice a způsoby jejího technického vytyčování. Iniciační roli v těchto tématech sehrála studie Václava Vladivoje Tomka o pohraničním hvozdu. Autor mohl již využít editovaných narativních i diplomatických pramenů, co je však neméně podstatné, zaměřil svůj výzkum také do oblastí, které šly nad rámec dosud preferovaných politických dějin. K dalším průkopníkům sídelně historických a tudíž i hraničních témat nesporně patří Hermenegild Jireček, rozložením zemských bran a jejich funkčním využíváním se zabýval Jan Erazim Wocel. Na tyto studie plynule navazovali badatelé sklonku 19. století. Julius Lippert vydal dvoudílnou monografii o českých sociálních dějinách, která v řadě ohledů překračují námět ohlášený v názvu. Kromě jiného Julius Lippert jako jeden z prvních předložil rekonstrukci komunikační sítě i zalesněných oblastí včetně průběhu středověkého zemské hranice, přičemž poukázal na její odchylky od současného stavu. V souvislosti s hraničením zdůraznil i říční rozvodí a celistvost hvozdu zejména v příhraničních horských pásmech.²²

Souběžně s pracemi, zabývajícími se hranicemi v zemsky českém nebo českomoravském měřítku, se tématu z různých aspektů věnovali i početní vlastivědní badatelé. Sluší se zmínit zejména okruh přispěvatelů Zpráv německého historického kroužku (*Mitteilungen des Vereins für Geschichte des Deutschen in Böhmen*, MVGDB), kteří pocházeli hlavně z řad archivářů, muzejníků, gymnaziálních učitelů, ale i laických zájemců o historii, další podobné aktivity ještě více kvetly na Moravě a ve Slezsku. Opět to bývaly spolky a okruhy kolem vlastivědných sborníků a časopisů, které bývaly rezervoárem těchto studií. Na druhé straně je třeba k těmto výsledkům přistupovat velmi opatrně, neboť kromě kvalitních příspěvků zde bývají zastoupeny

---

²¹ REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA; F. PALACKÝ: Popis (passim); E. SEMOTANOVÁ: František Palacký, s. 189-197, také Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ: Dějiny správy, s. 16-28; k hrabišickým majetkům na saské straně Krušných hor T. VELÍMSKÝ, Hrabišici, s. 96-102.

²² Výběrově V. V. TOMEK: Něco o pomezí, s. 461-475; H. JIREČEK: Stezky, s. 90-107; TÝŽ: O starých cestách, s. 114-129; TÝŽ: O soudu mezním, s. 171-186; TÝŽ: Slovanské právo I, s. 1-21, 29-37; II, s. 1-11, 17-20, 26-27, 55-68, 145-146, 157-160; TÝŽ: Vzdělání, s. 3-36; J. E. WOCEL: O hradištích, s. 321-330; J. LOSERTH: Die Grenzwald, s. 177-201; J. K. HRAŠE: Zemské stezky (passim); J. LIPPERT: Social-Geschichte I-II (příloha).

i stati povrchní či dokonce ryze amatérské. Naproti tomu lze dodnes stále kriticky využívat příspěvky Matthiase Pangerla k jihočeské hranici (v souvislosti se studiem Vítkovců, vyšebrodského kláštera či Chodů). Česko-hornorakouskou hranicí v oblasti Šumavy se zabýval Heinrich Sperl, ke středověkému Chebsku i jeho vymezení sem náleží četné práce Heinricha Gradla, zatímco Johann Loserth se dílčím způsobem vracel k pomezímu hvozdu.²³

Do další vyspělejší fáze historicko-geografického studia posunula i hraniční výzkum práce předčasně zemřelého Wilhelma Friedricha o historické geografii Čech (1912). Kniha je průkopnická v řadě ohledů, nejen ve využití široké báze historických pramenů včetně zájmu o přírodní disciplíny (druhy lesů s využitím místních názvů), ale celkovou koncepcí, která naznačila další směry výzkumu. Z ní vychází i materiálově bohatá studie Hanse Hirsche o hranicích Čech s Rakousky, Bavorskem a Míšeňskem, věnující pozornost i vymezení Chebska.²⁴

O zemské hranici vícekrát pojednal August Sedláček v souvislosti s otázkami správního členění Čech, místy i Moravy. Spíše sídelně historickými aspekty v úseku do konce 12. století se zabýval správní a centralizační rolí starých přemyslovských hradů Karl Vogt, více a důkladněji se v řadě míst dotýká hraniční problematiky v *Středověké kolonizaci v zemích Českých* Josef V. Šimák, publikované v rámci ediční řady Českých dějin (I.5). Práce s bohatým poznámkovým aparátem má k hraniční tematice blízko hlavně proto, že k jejím nosným motivům patří sledování kolonizačních průníků z německého sousedství do českých zemí. I když svůj hlavní záměr splnila práce v dobovém kontextu jen částečně, bývá materiálově využívána dodnes. Obranou Čech z pohledu vojenského i právního zajištění a způsobům zapojení domácí populace do ochrany země se v téže době věnoval Karl Beer, zatímco Walter Schlesinger ve svých raných pracích napřel pozornost k významu česko-saské, hlavně krušnohorské hranice ve stycích obou zemí a vztahem středověkého Míšeňska k Čechám. Později se

---

²³ M. PANGERL: Wok, s. 1-29 (MVGDB 9), 286-291 (MVGDB 12); TÝŽ: Die Stiftung von Goldenkron, s. 201-223; TÝŽ: Zur Geschichte, s. 152-166; TÝŽ: Die Choden zu Taus, s. 144-176, 215-223; M. PANGERL – J. LOSERTH: Die Choden zu Pfraumberg, s. 105-130; H. SPERL: Die Grenzen, s. 394-404; H. GRADL: Ein Beitrag, s. 91-93; TÝŽ: Die Herkunft der Egerländer, s. 260-274; TÝŽ: Materialien, s. 87-98; TÝŽ: Waldsassener Gebiet, s. 260-265; TÝŽ: Beiträge, s. 158-173, 318-329 (MVGDB 21) a s. 266-282 (MVGDB 26); TÝŽ: Untersuchungen, s. 131-166; TÝŽ: Zur ältesten Geschichte, s. 1-33, 205-233; J. LOSERTH: Der Grenzwald Böhmens, s. 177-201.

²⁴ W. FRIEDRICH: Die historische Geographie (passim); H. HIRSCH: Zur Entwicklung, s. 7-32; k jihočeské hranici již dříve publikoval výsledky svého výzkumu A. SEDLÁČEK: Jak se měnily a ustálily meze (passim).

k tématu vrátil v souvislosti s politickou a administrativní pozicí Chebska, Vogtlandu a Plíseňska.²⁵

Od šedesátých let minulého století začala prožívat rychlý rozmach oblast dějin středověkého osídlení s aktivním vtažením i historické geografie a jejích metod a pramenných zdrojů. K otázkám hranic a hraničení se prakticky i metodicky zaměřily především tři tematické historiografické okruhy. První s důrazem na sledování zemských stezek a vůbec komunikační sítě, druhý se zaměřuje na způsoby obrany zemské hranice a třetí se zabývá vlastním průběhem zemské hranice a vývojem jejích proměn.²⁶

Souhrnný pokus o rekonstrukci komunikační sítě, jak se vyvíjela v Čechách do 13. století, předložil v polovině šedesátých let znalec vojenské problematiky Pavel Choc. V řadě analytických studií na stránkách *Historické geografie* pravidelně seznamoval s možným průběhem všech hlavních zemských cest, které se hvězdovitě sbíhaly v Praze, Ivan Vávra. Vztah velkých dopravních tahů a zemské hranice vynikne v příhraničních úsecích v souvislosti se zemskými branami či horskými průsmyky. Některé Vávrovy závěry je sice dnes potřebné brát s rezervou, nic to však neubírá na faktu, že shromáždil řadu dokladů k průběhu cest, jejich ochraně a osídlení v předpolí pomezního hvozdu. Do řešení komunikačních a hraničních otázek více zapojil dosud nepřilíživě využívanou numizmatiku. Ostatně i kritickými úpravami Vávrových závěrů a alternativními návrhy na průběh zemských cest se disciplína posouvala kupředu. Následovala řada dalších studií k hraniční i komunikační problematice Čech i Moravy, vedle historických geografů a historiků rozvíjeli téma i archeologové, numizmatici a další. Za pomoci mezioborových přístupů byly nedávno prozkoumány všechny tři větve Zlaté stezky včetně zahraničních úseků. Rovněž byl oživen zájem o průběh cest vedoucích přes Krušné hory. Metodicky i z praktických ohledů se sítí cest a zásadami jejich vedení, v neposlední řadě i chápáním prostoru v podmínkách

---

²⁵ A. SEDLÁČEK: O starém rozdělení (passim), pro Moravu TÝŽ: O starodávném rozdělení, s. 18-27, 118-129, 196-207, 298-311; J. V. ŠIMÁK: České dějiny I.5 (passim); K. VOGT: Die Burg (passim); K. BEER: Zur Wehr- und Gerichtsorganisation, s. 243-256; W. SCHLESINGER: Entstehung, s. 6-38; TÝŽ: Egerland, s. 61-91. K Sedláčkovi a jeho excerptům J. BOUBÍN: Několik poznámek, s. 131-144; J. ŽEMLIČKA: K využitelnosti, s. 145-157; R. ŠIMŮNEK – E. DOLEŽALOVÁ: On the Scientific Legacy, s. 21-61.

²⁶ Ke studiu dějin osídlení do konce sedmdesátých let J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA: Studium, s. 884-906, pro Moravu Z. MĚŘÍNSKÝ: Studium, s. 113-156; nové příspěvky z této oblasti, popřípadě jejich evidenci již po desetiletí zprostředkovává hlavně periodický sborník *Archaeologia historica*.

středověku, v současnosti zabývají Pavel Bolina, Karel Severin, Dušan Cendelín, Tomáš Klimek i další.²⁷

Tematika hranic a jmenovitě zemské hranice se dostávala do spektra zájmu i v kontaktu s výzkumem obrany středověkých Čech. I tento výzkumný směr se může opírat o delší tradici, asi jako hlavní představitel této linie v poválečném období může být uveden již svrchu řečený Pavel Choc, na něhož však ve větším rozsahu nikdo důsledněji nenavázal. Větší pozornosti se dočkaly jen příhraniční boje knížete Břetislava I. z let 1040 a 1041, zpracované Barbarou Krzemieńskou. Větším dílem, částečně i z důvodů obhajování politické stránky věci (posun polské západní hranice po druhé světové válce), přispěla k těmto otázkám polská medievistika. O způsobech využití přírodních daností i umělém zesilování zemské obrany budováním přesek, valů a hradů pojednal Benon Miśkiewicz, obrannými valy se v několika pracích zabývala též Elżbieta Kowalczyk. O přesekách vznikly v Čechách práce Petra Charváta, Karla Severina a Zbyňka Svitáka.²⁸

Třetí směr z dotčených okruhů se zabýval otázkou zemských hranic či jejími vybranými exponovanými úseky. Z celozemského nadhledu chopil problém Josef Dobiáš s konceptem vedení původního rozsahu českého státu po rozvodích. Upozornil tak na specifika české kotliny, vymezené nejen podle horských pásem, ale k důležitým kritériím tvorby hranice přiřadil právě rozvodí. Rovněž zdůraznil

---

²⁷ P. CHOC: Vývoj, s. 16-33; I. VÁVRA: Uherská cesta, s. 43-61; TÝŽ: Haberská cesta, s. 8-29; TÝŽ: Trstenická stezka, s. 77-129; TÝŽ: Polská cesta, s. 3-27; TÝŽ: Řezenská a Norimberská cesta, s. 31-93; TÝŽ: Žitavská cesta, s. 27-83; TÝŽ: Srbská cesta, s. 369-432; TÝŽ: Mostecká cesta, s. 351-383; TÝŽ: Osecká cesta, s. 187-201; ke Zlaté stezce komplet čtyř monografií vydávaných v letech 2007–2015: F. KUBŮ – P. ZAVŘEL: Zlatá stezka 1–4 (passim); ke Krušnohoří E. ČERNÁ – T. VELÍMSKÝ: Česko-saské kontakty, s. 359-363; E. ČERNÁ: Komunikační síť, s. 97-110. K tomu možno ještě doplnit metodicky zajímavé studie: P. MEDUNA: Cesty, s. 108-116; K. SEVERIN: Trstenickou stezkou, s. 353-388; P. BOLINA: „Per transversum montis Scalicze“, s. 93-118; P. BOLINA – D. CENDELÍN: „Ausgangspunkte“, s. 743-755. Z německé strany se historickými komunikacemi zabývali Rainer Aurig, Steffen Herzog, Gerhard Billig, Renate Wissuwa a Ingolf Grässler: R. AURIG – S. HERZOG: Mittelalterliche und neuzeitliche sächsisch-böhmische Verkehrsverbindungen, s. 391-406; G. BILLIG – R. WISSUWA: Altstrassen (passim); I. GRÄSSLER: Pässe, s. 97-108. Souhrnný pohled P. BOLINA – D. CENDELÍN: „Ausgangspunkte“, s. 743-755.

²⁸ P. CHOC: Obrana, s. 577-610; TÝŽ: S mečem (passim); B. KRZEMIENSKA: Boj (passim); TÁŽ: Břetislav I., s. 254-315; M. PLAČEK: Kontaktní vztahy, s. 211-222. Z polské medievistiky B. MIŚKIEWICZ: Studia, s. 21-126; E. KOWALCZYK: Systemy obronne (passim). Z novějších českých prací o přesece K. SEVERIN – Z. SVITÁK: Přeseka, s. 419-429; P. CHARVÁT: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice, s. 129-140.

bezprostřední vazbu politické jednoty země k její geografické celistvosti a sevřenosti, a to již s platností od 9. století.²⁹

Od konce šedesátých let vycházely precizní práce Jindřicha Schulze o česko-moravské hranici, kombinující historicko-geografické přístupy s využitím novodobých kartografických pramenů, zčásti opřených o katastrální materiály, které patří k cenným a dlouho málo využívaným zdrojům poznání. Na sklonku sedmdesátých let to je několik studií Luďka Jiráska k vedení hraniční linie na jihočeském Novobystřicku a sousedním rakouském Vitorazsku. Historické prameny důkladně využil v součinnosti s metodami dějin osídlení.³⁰

Nejucelenější moderní prací jak o hranici českého státu, tak o hranicích středověkých útvarů střední Evropy a vůbec obecněji o hraničení a jeho historických počátcích je obsáhlá monografie německého historika Hanse-Jürgena Karpa z roku 1972. Autor podepřel svoje poznatky a závěry výpověďmi písemných pramenů. Sleduje hraniční posuny a stabilizaci hranic klade do souvislostí nejen s politickým vývojem, ale také s procesem kolonizace i majetkovou rozpínavostí šlechtických rodů a příhraničních klášterů. Věnuje se také významnějším sporům o hranice, které často vedly k preciznějším vymezení hraničních linií. Všímá si vzniku, vývoje a rozšíření pojmu *granica*.³¹

Zpracování zemsko-hraniční problematiky a tudíž územního vývoje „státního“ uspořádání si logicky a průběžně musejí všimnout obecná a specializovaná kompendia včetně historických atlasů, které prezentují vývojové etapy politického uspořádání kartografickou metodou. Kromě různých „školních“ zpracování se sluší vyzdvihnout *Atlas československých dějin* z roku 1965, zejména však nedávno publikovaný *Akademický atlas českých dějin* z roku 2014, který z těchto pohledů věnuje úměrnou pozornost i přemyslovského a lucemburskému období. Dále lze připomenout i kompendium *Přemyslovci. Budování státu* z roku 2009. Poznatky o proměnách

---

²⁹ J. DOBIÁŠ: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen, s. 5-44 s mapkou za s. 36.

³⁰ J. SCHULZ: Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice na Landštejnsku a Novobystřicku, s. 93-99; TÝŽ: Vývoj zemské hranice na nejhořejším povodí Sázavy a Oslavy, s. 7-15; TÝŽ: Vývoj českomoravské zemské hranice na Popelínsku a Kunžacku, s. 66-74; a shrnující studie TÝŽ: Vývoj česko-moravské hranice do 15. století, s. 52-81; TÝŽ: Hraniční spory, s. 45-73; L. JIRÁSKO: Vývoj, s. 8-24; TÝŽ: Osídlení, s. 209-272; P. BOLINA: Byl hrad, s. 3-46; O. CHLÁDEK: Žďárský klášter, s. 144-160.

³¹ H.-J. KARP: Grenzen (passim). Prací o hraniční problematice zajímavých i z metodického hlediska je ovšem celá řada, srovnej například F. BIERMANN: Flüsse, s. 1-11.

jádra českého státu i o územních ziscích pojednávají též příručky dějin správy, avšak obvykle se nevěnují hranici jako takové.³²

S výzkumem hraničení vykazuje též některé styčné body právní historie, nověji ve spojitosti též s etnologií či archeologií. Menšíkovu kodifikaci českého mezního práva zpřístupnil a zároveň o tomto zajímavém výseku zemského práva pojednal Hermenegild Jireček, na Moravě vydával právní památky Vincenc Brandl, vzděláním právník i historik. Kromě jiného se věnoval i meznímu právu. V současné době v této editorské linii pokračuje Dalibor Janiš. Ve 20. století sledoval středověké i raně novověké mezní právo v první řadě Jan Kapras. Analyzoval zvyk či spíše ordál přísahy v hrobě, a to s využitím etnologických dokladů z různých částí Evropy. Otázek zemských hranic se obvykle v menší či větší míře od sklonku 19. století pravidelně dotýkala i další vcelku početná právně historická literatura jednak české, jednak německé provenience. Právními zvyky a obyčeji v souvislosti s mezním právem se po půlce 20. století zabývali Jiří Klabouch a Vladimír Procházka. Právně-etnografické problematice se v poslední době věnoval Pavel Šlězár, právní archeologii v souvislosti s antickým Římem sleduje Miroslav Frýdek.³³

Výzkum problematiky hranic, hraničení a vůbec způsobů, jak se středověký člověk zmocňoval prostoru, se samozřejmě neodvíjel od styků, kontaktů a inspirací zahraničního bádání, s nímž se také poměřoval. Nejčastěji to bývaly výsledky německé historiografie. Ze specializovaných titulů se právně etnografickým otázkám hraničení poměrně důkladně zabýval sborník *Grenzrecht und Grenzzeichen* vydaný roku 1940 u příležitosti 85. narozenin právního historika Theodora Knappa. Nehledě na ideologický nátěr shrnul základní sumu poznatků o značení hranic a jejich právním významu. K obecnějším otázkám se vyslovují studie oslavence, dále vydavatele sborníku Karla Siegfrieda Badera a Karla Otto Müllera. Hraničení v antice

---

³² ATLAS ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN; ATLAS ČESKÝCH DĚJIN, s. 59; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 479-496; Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ: Dějiny správy, s. 16-28.

³³ H. JIREČEK: O soudu mezním, s. 171-186; V. BRANDL: Staročeské právo, s. 118-127, 155-166; TÝŽ: Staročeské řízení, s. 190-206, 225-234, 592-606, 621-636, 662-675, 696-713, 735-749, 772-787, 807-814; J. KAPRAS: Mezní přísaha, s. 286-298; J. KLABOUCH – V. PROCHÁZKA: Předpisy, s. 158-162; P. ŠLÉZAR: Sády, s. 155-161; M. FRÝDEK: Mezníky, s. 41-57. Historicko-etnologické studie z přelomu 19. a 20. století Č. ZÍBRT: Přísaha, s. 265-269; TÝŽ: Hranice, s. 401-412; TÝŽ: Doušky, s. 472-475; J. P. HILLE: „Držení kop“, s. 320; J. NEDOMA: Spor, s. 236-244; V. J. NOVÁČEK: Relací, s. 82-84; TÝŽ: České lidové názvy mezníků, s. 171-174; TÝŽ: Křivopřísežník, s. 178; F. A. SLAVÍK: Hlavy, hraničné stromy „úhlavé“, s. 348-349. V Selském archivu psal o hraničních stromech o deset let dříve TÝŽ: [Stromy „úhlavé“ čili „hlavy“], s. 100-101; o douškách M. CHYTIL: Doušky, s. 25-27.

přiblížil Peter Goebler, speciální studii věnoval Karl Ilg označování a vytyčování hranic v Alpách včetně obyčejů spojených s jejich obcházením. O „svědčích hranic“ píše Eberhard Freiherr von Künßberg. Věnoval se rozšíření tohoto starého, snad indoevropského zvyku přes antiku a středověk po svoji současnost.³⁴

Druhá polovina 20. století přinesla rozvoj archeologie, která se v mediálních disciplínách usadila jako jedna z jejich klíčových opor. Její výsledky a příspěvky někde zásadním způsobem obohacují vlastní historii, a to zejména v oblasti studia středověkého osídlení. Precizování nových postupů a možností, která se k tématu vázaly, se pojí se jmény Miroslava Richtera a Zdeňka Smetánky, výsledky zahraničního výzkumu zprostředkoval domácímu bádání Miroslav Štěpánek v hutné sérii článků, které ani dnes nepostrádají na užitečnosti. Souběžně, avšak nezávisle probíhaly i výzkumy Ervína Černého na Dražanské vrchovině, v jehož stopách včetně tematického rozšíření pokračuje Jiří Doležel. Pod tlakem nových praktických poznatků, podložených i komparacemi s obecnými vývojovými trendy, se měnil zažitý obraz o prvotní stabilitě středověkých sídlišť. Právě studium zaniklých lokalit a příčiny jejich opouštění naznačily cestu, kudy se ubíraly etapy středověké „výstavby země“ a její strukturální proměny. K perspektivám dějin osídlení, propojujících historii, archeologii i ostatní disciplíny i pracovní postupy, se vyslovili ve společné studii z roku 1979 Josef Žemlička a Jan Klápště. Další práce ze sídelně historické problematiky zpřístupňoval Zdeněk Boháč, který upozornil na význam studia patrocinií pro sídelně historické účely. K možnostem tohoto typu pramenu se vymezil i Miroslav Štěpánek.³⁵

Poslední období archeologie lze spojovat s posledním odborně velmi agilním čtvrtstoletím, přinášejícím jednak nové produktivní pohledy, jednak i nové metody. Archeologie jako disciplína, která dokáže využívat a vstřebávat i trvale přibývající

---

³⁴ GRENZRECHT; T. KNAPP: Über Marksteine, s. 1-45; K. S. BADER: Die Gemarkungsgrenze, s. 56-67; K. O. MÜLLER: Alte Grenzzeichen, s. 96-112; P. GOESSLER: Von Grenzen, s. 46-55; K. ILG: Grenzzeichen, s. 84-95; E. von KÜNßBERG: Geheime Grenzzeugen, s. 68-83.

³⁵ Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 47-75, 140-168, 169-203, 207-221; E. ČERNÝ: Výsledky (passim), početné jsou dnes práce J. DOLEŽELA (viz seznam literatury); M. ŠTĚPÁNEK: Strukturální změny, s. 457-488, 649-680; TÝŽ: Plužina 1, s. 725-746; TÝŽ: Plužina 2, s. 247-274. Soupis zaniklých osad v Čechách sestavil na základě písemných pramenů F. ROUBÍK: Soupis (passim), pro Moravu více z pohledu archeologa V. NEKUDA: Zaniklé osady (passim), zmínky o zaniklých sídlech se objevují i v toponomastické příručce A. PROFOUS: Místní jména (passim). J. ŽEMLIČKA: K určování, s. 539-552; J. KLÁPŠTĚ – J. ŽEMLIČKA: Studium, s. 884-906; Z. BOHÁČ: Katastry, s. 15-88; TÝŽ: Časové vrstvy, s. 7-40; TÝŽ: Újezdy, s. 3-25; TÝŽ: Osídlení (passim); TÝŽ: Vesnice, s. 37-116; M. ŠTĚPÁNEK: Patrocinia, s. 551-570.

technické vymoženosti, kombinované s poznatky z oblasti přírodních věd, v sobě skrývá do budoucna značné badatelské možnosti.³⁶

Zájem o hranice a hraničení souběžně s tím vším dostával nové impulzy. Od hranic zemí a států se přenášel do témat zdánlivě odlehlejších, napohled méně atraktivních. Platí to o sledování katastrálního hraničení, o zásadách parcelací půdy, o vymezení intravilánů měst i vsí či dokonce kostelních hřbitovů. K jednomu z prvních a důkladněji poznaných archeologickým dokladům parcelace i vymezení intravilánu vsi patří středočeská Svídna, ke změnám v parcelaci na předměstí přispěl výzkum Sezimova Ústí – Nového Města. Metodou leteckého laserového skenování se podařilo ve Svídně objevit i rozparcelování části plužiny, navazující na členění intravilánu. Předpokládají se náznaky parcelace v opuštěném městečku nad ostrovským klášterem, kde jsou jednotlivé příbytky uspořádány v pravidelných rozestupech. V poslední době se těší zájmu i parcelní hranice v „žijících“ městech. Sledovatelné například v podmínkách středověkého Brna, či v Opavě, kde byly nalezeny zbytky proutěných plotů oddělujících parcely. Nově se archeologické výzkumy soustřeďují na montánní lokality na české i saské straně Krušnohoří či na Českomoravské vrchovině.³⁷

Podobně téma rozšiřují i studia věnovaná opevnění a hmotnému obehnutí. Nejen ve smyslu městských opevnění, ale jak bylo místy doloženo na jižní Moravě, i vesnických a patrně víceúčelových jednoduchých ohrazení. Urbanisté studují takové jevy, včetně hledání klíče k uspořádání čerstvě zakládaných vesnic, na Rakovnicku a Berounsku.³⁸

---

³⁶ J. KLÁPŠTĚ: Změna, s. 9-59; k metodám viz výše v podkapitole I.1. K obecněji historickým pracím Z. SMETÁNKA: Legenda (passim); J. KLÁPŠTĚ: Proměna (passim).

³⁷ Ke Svídně Z. SMETÁNKA: Život (passim), M. KUNA a kol.: Archeologický atlas, s. 105-108; k zaniklému středověkému předměstí Sezimova Ústí M. RICHTER: Výzkum, s. 768-782; M. RICHTER – R. KRAJÍC: Sezimovo Ústí (passim). R. PROCHÁZKA: Area, s. 6-41; k proměnám uliční sítě a parcelace v Chrudimi a Hradci Králové R. BLÁHA – J. FROLÍK – J. SIGL: Proměna, s. 82-93; k brněnské problematice D. MERTA – M. PEŠKA – L. SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK: Jakubské náměstí, s. 144-161; k Opavě M. ZEŽULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 118-143. K vymezení intravilánu M. BÁLEK – J. UNGER: Ohrazené středověké vesnice, s. 429-442; J. ŠKABRADA – Z. PEŠKOVÁ: K možnostem, s. 163-177, včetně parcelací i Z. PEŠKOVÁ: Velkorysý návsí, s. 29-75; TÁŽ: Vybrané kolonizační podniky, s. 237-260. K vymezení hřbitovů v českém prostředí I. ŠTEFAN – L. VARADZIN: Počátky, s. 49-72; P. MAŠKOVÁ: K obrazu, s. 73-85. Ke Svídně M. KUNA a kol.: Archeologický atlas, s. 105-108; k Sekance M. RICHTER: Hradištko (passim); k Opavě M. ZEŽULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 118-143.

³⁸ K vymezení intravilánů vsí M. BÁLEK – J. UNGER: Ohrazené středověké vesnice, s. 429-442; J. ŠKABRADA – Z. PEŠKOVÁ: K možnostem, s. 163-177. O oddělení osídlení od okolí a jeho podobě

Již od sklonku 18. století vycházely topografické slovníky, které v lecčems přispívají k uchopení hraniční problematiky, podobně jak cenná materiálová práce Augusta Sedláčka o názvech vodotečí, hor i lesů a věnující kapitoly též vybraným hraničením. Od poloviny 20. století v díle Vladimíra Šmilauera nabralo na síle a významu toponomastické studium, čemuž napomohlo pětisvazkové dílo Antonína Profouse, na Moravě Hosákovy a Šrámkovy místopisné příručky. Třebaže využití místních a pomístních názvů k celoplošným sídelním rekonstrukcím se nezdá již tak optimistické jako před časem, sehrávají toponomastické rozbory velkou roli při řešení speciálně cílených problémových okruhů (tzv. mytební názvy, přesídlenecká jména a další).³⁹

Závěrem lze shrnout, že zvláště poslední desetiletí z různých úhlů přispěla k důkladnějšímu a všestrannému uchopení hraniční problematiky, která se rýsuje jako podstatná součást medievistického výzkumu. Do jakých mezí a souvislostí se může hraniční téma dostat, by bylo možné ještě dále dokládat.⁴⁰

---

uvažoval již v polovině osmdesátých let Z. SMETÁNKA: K ikonografii, s. 319-333. K opevnění měst v Německu M. REBKOWSKI: Boundary, s. 149-170 (i k parcelaci, uliční čáře a hřbitovům); T. KUNTZEL: Dornröschens Hecken, s. 147-178 a již dříve v souvislosti se zaniklým Nienoverem TÝŽ: Die Stadtwüstung (passim). K hradbě zaniklého města Děčína na Mariánské louce T. VELÍMSKÝ: Město (passim), k Jihlavě, kde lze předpokládat palisádové opevnění Z. MĚŘÍNSKÝ: Opevnění, s. 104-121; pro studium městských opevnění V. RAZÍM: Fortifikace, s. 9-22; TÝŽ: K některým otázkám, s. 43-50; TÝŽ: K získávání, s. 195-206; TÝŽ: Středověké opevnění (passim).

³⁹ V posledních dvou dekadách 18. století vyšel šestnáctisvazkový popis Čech J. SCHALLER: Topographie; čtyřsvazkový popis Prahy TÝŽ: Beschreibung; obdobně pro Moravu nejprve dvousvazková F. J. SCHWOY: Topographische Schilderung; a později ještě čtyřsvazková topografie Moravy (poslední svazek však nevyšel) TÝŽ: Topographie; generačně pozdější jsou šestnáctidílná práce o Čechách J. G. SOMMER: Das Königreich Böhmen; a šestisvazková práce o Moravě G. WOLNY: Die Markgrafschaft Mähren; F. PALACKÝ: Popis Království českého (passim). A. SEDLÁČEK: Snůška (passim). Dále viz A. PROFOUS: Místní jména (passim); L. HOSÁK – R. ŠRÁMEK: Místní jména (passim); L. HOSÁK: Historický místopis (passim). V. ŠMILAUER: Osídlení (passim).

⁴⁰ Jako jeden z mnoha takových příkladů uveďme J. BANASZKIEWICZ: Fabularyzacja przestrzeni, s. 987-999.

II. Hranice a hraničení ve středoevropském kontextu

1. Obecné zásady a motivy hraničení

Člověk býval v minulosti, stejně jako v přítomnosti, omezován dvěma objektivními faktory: jednak sevřeností svého života v čase, jednak vymezeností životního prostoru. Jinak tomu nebylo ani ve středověku. Nejuzším útočištěm člověka se stával dům jako střed jeho kosmu, včetně prostranství okolo obydlí. Vymezení domu mívalo posvátný a symbolický charakter, zdůrazňovalo privátnost takového místa. S přechodovými rituály, které souvisely s domem, jeho funkcemi a zvláště se vstupem do něho, se setkáváme od raného středověku téměř až do současnosti. Pozemek okolo domu býval nezářídka vymezen, oplocován.⁴¹

Nejen pevnostní a obranný, ale i právní rozměr mívalo také vymezení sídliště příkopem a valem, případně plotem, křovinami či palisádou, což u měst později nahrazovaly kamenné hradby. Sídlíště včetně jejich zázemí od sebe dělily původně nevyužívané nebo jen částečně obhospodařované prostory pustin, lesů či bažin. Bývalo výsledkem dlouhých, často staletých procesů, než se poměry ustálily do novověké či současné podoby. Kromě jiného to vyžadovala i potřeba majetkových a právních jistot, která se ovšem rodila pozvolna a v etapách. Nejčastější příčinou bývaly dohody sousedů, spory nebo příliš těsný kontakt.⁴²

Osídlení si lze zprvu představit jako soubory sídlišť, někdy se mluví o sídlištních „komorách“, oddělených hlubokými lesy, které se prosvětlovaly a tudíž se osídlené ostrůvky vzájemně přibližovaly, až se v průběhu následných kultivačních činností setkaly. Tento proces urychlovalo hospodářské využívání lesního bohatství (dřevo, včelařství, sběr lesních plodů, pastva), takže se prales postupně krátil a zužoval.

---

⁴¹ M. SLIVKA: Hranice, s. 10-12. Některé zvyky přetrvávají do 19. století, jiné někdy až do současnosti (tříkrálová obchůzka a magická ochrana dveří iniciálami C+M+B spojované se jmény mudrců, ve středověku údajně interpretované jako *Christus mansionem benedicat*). Řadu příkladů nabízí etnologie. Žlábků a příkopů bývaly různě rozsáhlé; široké byly 20-200 cm a hluboké 5-100 cm. I když vážnou překážku nemusí takový žlábek či plot představovat, chrání vlastní majetek před okolním světem, před divokými zvířaty, odděluje vlastní, bezpečný prostor od vnějšího nejistého, nebezpečného. Překonání takovéto hranice jinudy než bránou je jejím porušením. K oplocení a vymezení vlastního majetku též Z. SMETÁNKA: K ikonografii, s. 319-333 (viz obr. 15); TÝŽ: Legenda, s. 46; P. MILO: Lineare Strukturen, s. 75-111. Důležitá role již podle knih Starého zákona připadala branám, k tomu M. SLIVKA: Hranice, s. 14. Ze syntetizujících zpracování P. VAŘEKA: Archeologie (passim); Dom (passim).

⁴² F. IRSIGLER: Der Einfluss, s. 9-23; A. JANECZEK: Frontiers, s. 5-14. K vymezení sídlišť viz též kapitoly IV.3 a IV.4.

Vyvstávala potřeba přesnějšího vymezení jeho rozsahu a příslušnost k jedné či druhé straně. Exaktnější vytyčování si posléze žádalo také postupné zahušťování sídlištní sítě, v rámci vesnic jednotlivých usedlostí, stejně jako rozměření plužiny. I městské domy a parcely k sobě těsně přiléhaly, i když fronty řadových domů zpravidla vznikaly až po „zkamenění“ zástavby. V prvotních městech bývaly domy spíše uprostřed parcel, ne ještě přímo na jejich hranicích a „uliční čáře“.⁴³

Hraničení a prostředky jeho vytyčování znaly již starověké civilizace. O hraničním sporu mezi sumerskými městy Lagašem a Ummou pojednává tzv. Supí stéla. Z Mezopotámie jsou známé hraniční kameny nazývané *kudurru*, pocházející z kassitského období (6.–11. stol. př. Kr.). Spíše než o mezníky jde o epigrafické úřední dokumenty o převodech pozemků spolu s vyznačením jejich rozsahu, ohrazení i práv a povinností vycházejících z držby darovaných nemovitostí. Kromě písemného záznamu zobrazují reliéfy s bohy a božskými symboly, které měly dotčené pozemky ochraňovat. Z egyptské Střední říše pocházejí nápisy na stélách z doby faraona Senusreta III. (19. stol. př. Kr.). Označovaly jižní hranici jeho říše u Semny nad druhým nilským kataraktem. Výjimečnou památkou starověkého hraničení jsou hraniční stély Achetatonu, města egyptského monotheismu, nacházejícím se v nilském údolí přibližně uprostřed mezi staršími centry Memfidou a Thébami (Vesetem). Rozkládá se na ploše 13 x 20 až 25 km. Na reliéfech jsou kromě vyobrazení královské rodiny proklamace Achnatonova novátorského programu a pohledu na svět; hraničení se týká pasáže o božském ohrazení Achetatonu novým jediným egyptským božstvem Atonem a o neměnnosti posvátných hranic daných bohem.⁴⁴

Podle Starého zákona vystavěl první město Kain a nazval jej po svém synu Enochovi; i proto na městě jako takovém mělo ulpět Kainovo znamení, což zdůrazňovali středověcí reformní autoři (Petr Chelčický, ale kupříkladu již i Zbraslavská kronika při popisu Kutné Hory). Také ve starozákonních knihách se místy objevují popisy hranic, nejčastěji v souvislosti s rozdělováním území mezi

---

⁴³ K tomuto velmi obsáhlému tématu J. KLÁPŠTĚ: Změna, s. 9-59; TÝŽ: Proměna, s. 170-392; E. KOWALCZYK-HEYMAN: Dzieje, s. 83-89; T. KLIMEK: Krajiny, s. 37-101.

⁴⁴ R. BAUER: Die ältesten Grenzbeschreibungen, s. 251-252. K Mezopotámii J. PEČÍRKA: Dějiny 1, s. 208, 230-233; <http://www.britannica.com/topic/kudurru> [cit. 2016-03-02]. Nápisy Senusreta III. u Semny J. H. BREASTED: Ancient Records I, §§ 652, 656. K nim též J. PEČÍRKA: Dějiny 1, s. 267-268. K Achetatonu a hraničním stélám nejnověji stránky projektu: http://amarnaproject.com/pages/amarna_the_place/boundary_stelae/index.shtml [cit. 2016-03-02]; W. J. MURNANE – C. C. VAN SICLEN: The boundary stelae (passim); M. VERNER: Chrám, s. 290-293.

kmeny. Někdy obsahují výčty měst či vymezení podle přírodních útvarů (nejčastěji hor, vodních toků) a sousedů, někdy zmiňují i světové strany. Jindy bývají tato území popsána i jako pruhy země táhnoucí se od východu k západu. Sám Hospodin dohlížel na jejich vymezení. Město Jeruzalém o čtvercovém půdorysu mělo mít délku každé strany 4500 loktů. V každé straně mělo být po třech branách pojmenovaných podle jednotlivých pokolení.⁴⁵

Antické chápání impéria bez hranic bylo zároveň omezeno reálnou nutností vymezení vnějších hranic, sice dynamických, ale zastavených po porážce Římanů v bojích v Teutoburském lese, kdy se stvrдила nutnost hranice na Rýně. I další vnější politické hranice antického impéria obvykle tvořily velké vodní toky, řeky Rýn a Dunaj na západě a Eufrat, případně Tigris na východním okraji říše; některé hranice byly „opevněny“ (Limes Romanus, Hadriánův a Antoniovův val v Británii). Na středověké kopii pozdně antické vojenské mapy zvané *Tabula Peutingeriana* jsou na vnitřních hranicích impéria označena i hraniční místa, mezi jednotlivými dvěma provinciemi se uvádí pouze jediný oficiální „hraniční přechod“, jediná brána vedoucí z jedné provincie do druhé. Na státních hranicích však nestály žádné hraničníky, ty vymezovaly pouze menší území lokálního charakteru. Jako místa na hranici bývaly využívány i starší pohřební mohyly, sloužící již dříve jako orientační body v krajině. Již římsí zeměměřiči znali a užívali jako hraniční znaky stromy, kameny, řeky, mosty, prameny, údolí či oltáře (*sacella*) a pohřebiště. Hraniční kameny bývaly posvátné, za jejich poškození hrozily tresty. Hraničníky ukazovaly, kde končí povinnosti jednoho a začínají závazky druhého území. Z roku 117 př. Kr. pochází známý nápis na bronzové destičce svědčící o řešení hraničního sporu mezi Janovany a Veiturany (dnešní Langusca) zvaný *Sententia Minuciorum* podle rozhodčích sporu Quinta a Marca Minuciových. Dochován je též hraniční kámen obce Rindern u Kleve v dolním Porýní s nápisem *finis vici*.⁴⁶

---

⁴⁵ O Kainově městě Gn 4, 17, srovnej například F. ŠMAHEL: *Antiideál*, s. 71-94, dále Nm 34,1-12; Dt 3,12-17; Joz 1,3-4; 11,16,23; 13,2-32; 14,1-3; 15,1-12,20-32,43-47; 16,1-9; 17,7-11,15-18; 18,1-28; 19,1-51; Ez 47,3-5; 47,13-23; 48,1-35. ZBR. KRON. I.71, s. 87-88; P. CHELČICKÝ: *Siet*, s. 157, 243-244, 246-247.

⁴⁶ P. GOESSLER: *Von Grenzen*, s. 46-55; H. BENDER: *Bemerkungen*, s. 55-68. K Peutingerově mapě též https://cs.wikipedia.org/wiki/Peutingerova_mapa [cit. 2016-04-14], <http://www.livius.org/articles/concept/peutinger-map/> [cit. 2016-12-30]. K *Sententii Minuciorum* CIL I.2.1, č. 584, s. 453-454; CIL V.2, č. 7749, s. 886-888 (s lokalizacemi míst). Vyobrazení nápisu <http://www.museidigenova.it/it/content/la-tavola-di-polcevera-roma-117-ac> [cit. 2017-01-07].

O hranicích pojednávají již raně středověké tak řečené barbarské zákoníky, jako dvanáctá kapitola *Lege Baiuvariorum*, čerpající některá svá ustanovení z *Lege Visigothorum*. O průběhu pří o meze a vytyčování hranic jen útržkovitě informují dochované středověké písemnosti. Díky jejich srovnávání s mladším materiálem je možné v poměrně značné míře retrospektivně použít i pozdně středověké či raně novověké příručky obyčejového práva, týkající se všeobecně vytyčování hranic a řešení sporů o meze. Za takovou praktickou a využívanou pomůcku lze v českém prostředí považovat obsáhlý spis Jakuba Menšíka z Menštejna z roku 1600, pro Moravu to jsou Tovačovská a Drnovská kniha. První vznikla v poslední čtvrtině 15. století, druhá pochází z 16. století.⁴⁷

První exaktnější vytyčení hranice na českém území lze doložit ve druhé polovině 12. století, přesto byla hranice na mnoha místech dlouho tiše chápána „postaru“, a sice jako pás neosídlené pustiny, pralesa či močálu, což se nezdálo protáhnout hluboko do novověku. Sousedské pře mohly vznikat i tam, kde již lineární hranice trvala. Buď tehdy, pokud došlo ke zničení anebo poškození hraničních znaků přírodními živly, různými pohromami či úmyslně přímo lidmi, nebo když hraniční vodoteč samovolně změnila své řečiště, případně byla svedena do nově vytvořeného koryta. V raném novověku mělo každé řádné a právně ošetřené řešení mezních sporů začínat jmenováním způsobilých hraničních komisařů za obě sporné strany. Tito komisaři se sešli u rozporně chápaného úseku a společně jej obešli. Dále měly následovat výpovědi svědků a prokazování nároků na sporné území, což se ve značné míře dělo již ve středověku. Mohlo k tomu docházet třemi způsoby: písemnými záznamy o

---

Vyobrazení hraničního kamene <http://www.livius.org/pictures/germany/rindern-arenacum/rindern-millstone/> [cit. 2016-12-30].

⁴⁷ LEX BAIUVARIORUM, s. 398-405; LEGES VISIGOTHORUM, s. 396-399; LEGES ALAMANORUM, s. 145-146; LEGES BURGUNDIORUM, s. 158; MENŠÍK seznamuje uživatele zejména s právními otázkami včetně přísah, které se mají pronášet při soudu i ordálu, celkem v 91 paragrafu. V naší souvislosti jsou důležité paragrafy týkající se příčin pří (§ 9), opatrování a kontroly mezních znamení a jejich šetření (§§ 10, 64), určování hranic spornými stranami (§§ 54, 55), důkazů o hranicích, ať šlo o listiny, mezníky, starobylé užívání (§ 68), značení hranic (§§ 69-71, 74-76, 78, 86) včetně rozdílu mezi jednotlivými druhy stromů (§§ 77, 79-85). KNIHA TOVAČOVSKÁ se mezním právem zabývá v kapitolách 134-136, v Brandlově vydání na s. 74-76, KNIHA DRNOVSKÁ se jím zabývá též ve třech kapitolách, v Brandlově vydání na s. 59-61. K právním knihám M. STARÝ: České právní knihy, s. 105-126, k Menšíkově osobnosti TÝŽ: Jakub Menšík, s. 522-537, k dílu na s. 535-537.

průběhu hranice, ukazováním mezních znamení, nebo dokládáním starobylého užívání. Zvláště poslední dvě možnosti bývaly z podstaty věci značně nespolehlivé.⁴⁸

Za nejzávažnější bývaly považovány výpovědi starých svědků, tedy místních a věci dobře znalých usedlých lidí, kteří mohli nejvíce pamatovat. Před mezním soudem měli tito svědkové přísahat, a sice poddaní lidé „v hrobě“, šlechtici nad ním, podle některých místních zvyklostí s drnem na hlavě. Od tohoto „hrobu“ začínal obřad vlastního vymezení hranice. Podle Jana Kaprase se vlastně jedná o ordál, rozšířený v praxi i v jiných částech Evropy. S mezními přísahami se setkáváme i v prvních novodobých kodifikacích zemského práva, a to v Menšíkově spisu a v moravských příručkách zemského práva, v knize tovačovské a drnovské. V Čechách byl pro hraniční spory určen zvláštní mezní soud, na Moravě rozepře podléhaly zemskému soudu. Další odlišnost spočívala v tom, že v Čechách svědkové přísahali vždy, ale na Moravě se za určitých okolností (shoda svědků obou stran) mohlo od takového kroku upustit.⁴⁹

V pramenech z Uher, konkrétně z území dnešního Slovenska, se setkáváme výslovně s božím soudem, tedy skutečně ordálem prováděným rozžhaveným železem. Tak to čteme při rozsuzování hraničního sporu v listině z roku 1211.⁵⁰

---

⁴⁸ MENŠÍK, §§ 4-7, 9, 18, 47-68, 73, 88-91, s. 153-158, 176-187, 190-192, 197-205. K procesu při hraničním sporu ve 13. století N. ŠTACHOVÁ: Ke sporu, s. 174-179. Pro novější dobu srovnej i J. SCHULZ: Hraniční spory, s. 48-51. Řadu ilustrativních dokladů uvádějí například LISTY ZBR., pro první polovinu 14. století zejména č. 18, s. 11, č. 30, s. 16-17, č. 45, s. 24-26, č. 84, s. 43-44, č. 112, s. 63-65, další jsou již z pozdější doby.

⁴⁹ KNIHA TOVAČOVSKÁ, kap. 135-136, s. 75-76; KNIHA DRNOVSKÁ, s. 59-60; MENŠÍK, §§ 51-52, s. 177-179. V. BRANDL: Staročeské právo, s. 117-166; J. KAPRAS: Mezní přísaha, s. 286-298; S. BYLINA: Sippamus granicies, s. 85-88. Obecně o přísahách a ordálech v českém a moravském zemském právu V. BRANDL: Staročeské řízení, s. 696-713, 735-743; Č. ZÍBRT: Přísaha mezní, s. 265-269. Doklady, dosvědčující užívání mezní přísahy v hrobě, případně i s drnem na hlavě v 17. století J. NEDOMA: Spor o meze, s. 236-244; zvyk přežívající a spíše dožívající ještě v 18. století, uvádějí V. J. NOVÁČEK: Křivopřísežník, s. 178; J. ŠATRA: Koubův hrob, s. 189-192. Obecně k ordálům na českém území K. SCHELLE: Ordály, s. 117-149. K Menšíkovi a Obr. 1 v příloze.

⁵⁰ CDSlov. I, č. 168, s. 132-133: „*per divinum iudicium, videlicet per candens ferrum se fuisse iustum vel iniustum manifestaret*“.

2. Prostředky ohraničování a vymezení (výčet, pásová a lineární hranice)

Zájem o stabilnější a trvalejší hraniční vymezení souzní s počátky státního života a zájmem raných „státních“ útvarů nejen o prostorové uchopení svého teritoria, ale také z vojenských nebo daňových důvodů. Starší práce se zabývají vznikem hraniční linie z hraničního pásu, přičemž novější bádání dokládá, že hraniční linie ve vyspělých evropských regionech existovaly (vedle hraničních pásů) již v 8. století. V průběhu středověku (i v pozdějším období) se setkáváme jak se stahováním původně širšího hraničního prostoru na pomyslnou linii, tak s rozšířením linie v hraniční pás.⁵¹

Panství vládců či majetky pozemkových vlastníků bývají od sebe odděleny, a to buď pásovým či lineárním hraničením (v obou případech jde o moderní terminologii). Pásová hranice bývá tvořena různě širokým pruhem „pustiny“ (lesa, bažin, nepřístupného horského terénu), bývá to obvykle jakási „země nikoho“. Oproti tomu lineární hranice bývá exaktněji vymežována několika v terénu pevně uchycenými body, které spojuje pomyslná přímá čára (*recta linea*). Lineární i pásová hranice existovaly vedle sebe od počátků vymežování prostoru.⁵²

Chápání hranic ve starověké římské říši bylo ambivalentní. Na jednu stranu to měla být „říše bez hranic“ (*imperium sine fine, orbem terrarum imperio populi Romani subiecit*), na druhou stranu již z praktických důvodů někde, třebaže neformálně končit musela. Pozdně antická říše byla v exponovaných úsecích hájena pásmem opevnění, zvaným *Limes Romanus*, oddělující říši od barbarika jak

---

⁵¹ H.-J. KARP: Grenzen (passim); R. BAUER: Die ältesten Grenzbeschreibungen, s. 244-263; H.-W. NICKLIS: Von der „Grenitze“, s. 1-30; D. POWER – N. STANDEN: Introduction, s. 1-31; M. HARDT: Linien, s. 39-56; J. RAJMAN: „In confinio terrae“, s. 79-96; N. JASPERT: Grenzen, s. 43-70. K vývoji lineární hranice z pásové H. HELMOLT: Entwicklung, s. 235-264, ale k paralelní existenci pásové a lineární hranice od raného středověku K. ILG: Grenzzeichen, s. 84; R. BAUER: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen, s. 35-60.

⁵² Starší literatura uvažovala o původnosti pásové hranice, z níž se měla postupně vyvinout hranice lineární. Novější bádání se však přiklání k paralelnosti výskytu obou typů hranic, současně se odklání od pojmu „přirozená“ hranice. Tak již K. ILG: Grenzzeichen, s. 84; z novější literatury F. IRSIGLER: Der Einfluss, s. 11; W. SCHICH: Die „Grenze“, s. 135-146; J.-B. HAVERSAT: Historisch-geographische Aspekte, s. 193-194; R. BAUER: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen, s. 35-60. Lineárně byla vymežena hranice při dělení franské říše F. IRSIGLER: Der Einfluss, s. 15; B. GUENÉE: Des Limites, s. 12-33; D. NORDMANN: Des limites, s. 41-61. K lineárním hraničím R. SCHNEIDER: Lineare Grenzen, s. 51-68; H.-W. NICKLIS: Von der „Grenitze“ zur Grenze, s. 1-30. K vyměřování P. GAUTIER-DALCHÉ et alii: La Terre, s. 625-672.

v kontinentální Evropě, tak v Británii i na Blízkém Východě. Současně se snažila ovládnout a co nejdále si podrobit také jejich vnější zázemí. Takovou funkci plnily předsunuté vojenské tábory a garnizony. Archeologové se s nimi setkávají v rozsáhlém prostoru východně od Rýna a severně od Dunaje.⁵³

Obvyklým prostředkem vymezení prostoru či majetku býval výčet. S tím se setkáváme již v *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, zvaném Geograf bavorský. Spis, pocházející z poloviny 9. století,⁵⁴ vypočítává území kmenů s počty jejich sídel. V závěru první části to jsou *Betheimare*, ztotožňovaní s Čechy, následují *Marharii*, Moravané. Po *Vulgarii*, Bulharech, následují *Merehani*, snad další Moravané, sídlící patrně na území dnešního Slovenska. V závěru druhé části čteme názvy „kmenů“, obsaženými i v listině pro pražské biskupství (1086), a to *Sleenzane* (v pražské listině *Zlasane*), *Lunsizi* (*Lusane*), *Dadosesani* (*Dedosize*), *Milzane* (*Milcianorum termini*).⁵⁵

V dalších variantách bývají vypočítávány vesnice, dvory a jiné majetky (včetně darovaných lidí), náležející konkrétnímu vlastníkovu, zejména církevním institucím, svým způsobem k výčtům patří i pertinenční formule listin.⁵⁶ V tzv. zakládací listině

---

⁵³ F. IRSIGLER: *Der Einfluss*, s. 13-15; H. BENDER: *Bemerkungen*, s. 55-68; M. ŠPŮROVÁ: *Hranice*, s. 32. Speciálně k *Limes Romanus* GRENZEN DES RÖMISCHEN IMPERIUMS (passim). Známým příkladem je jihomoravský Mušov J. TEJRAL – J. BOUZEK – J. MUSIL: *The fortification*, s. 57-68; obecněji ke vztahům římské říše a barbarika J. TEJRAL: *Zum Stand*, s. 81-164; TÝŽ: *Some remarks*, s. 43-101.

⁵⁴ R. NOVÝ: *Die Anfänge I*, s. 131-149 klade vznik spisu (podle paleografické analýzy B. Bischoffa) do let 811-821; K. T. WITCZAK: *Dwa studia*, s. 5-17 datuje první část do let 830-836, vznik druhé redakce do rozmezí let 844-862. Do souvislosti se křtem 14 českých knížat a tudíž do doby kolem roku 845 jej klade D. TŘEŠTÍK: *Křest*, s. 423-459; TÝŽ: *Počátky*, s. 79-92. Není třeba zdůrazňovat, že spis se odedávna těší velké badatelské pozornosti.

⁵⁵ GEOGRAF BAV., s. 247-252 (s další literaturou, viz též kapitolu III.1): První část, s. 249: „*Betheimare, in qua sunt civitates XV. Marharii habent civitates XI. ... Est populus, quem vocant Merehanos, ipsi habent civitates XXX. Istae sunt regiones, que terminant in finibus nostris.*“ Druhá část, s. 252: „*Sleenzane civitates XV. Lunsizi civitates XXX, Dadosesani civitates XX, Milzane civitates XXX, ...*“ R. NOVÝ: *Die Anfänge I*, s. 131-149; D. TŘEŠTÍK: *Počátky*, s. 64-66, 477-479; TÝŽ: *Vznik*, s. 132-135, kde i další literatura. Pražská listina CDB I, č. 86, s. 92-95. Ke kmenům D. TŘEŠTÍK: *Počátky*, s. 54-73.

⁵⁶ Například CDB I, č. 40, s. 46-47: „*Hec sunt ville et alia bona, que contulit bone memorie Boleslaus dux: Wodochoty, Zaiecy, Blasin cum circuitu silve. De familia autem has villas Sazawa, Sedlce, Myechinicy. Piscatores autem Drazowichich, Trebani, Lahowicyh.*“ (Ostrovský klášter, 1000); CDB I, č. 79, s. 82-85: „*Hec sunt autem nomina villarum, ...: Prima, que cognominatur Kisselowici, secunda Roschin, tercia Gaychyn, quarta Ugezd Lasene, qui terminatur rivulo Lodinica. Preterea data est curia, que vocatur Uzobren, cum sibi adiacentibus villis sub omni omni tributo et consuetudine, sicut antea solvebat sue domine. Data est et silva, que vocatur Lubochca. ... de via vero, que ducit ad Poloniam iuxta civitatem Gradecz, sextus denarius et de moneta decimus denarius.*“ (Hradiště u

pražského biskupství z roku 1086 se hranice diecéze vymezují sousedními „kmeny“. Podobných prostředků hraničení užívá též polský dokument známý pod názvem *Dagome iudex* z přelomu osmdesátých a devadesátých let 10. století.⁵⁷ Rovněž listina římského krále Oty III. o hranicích mezi míšeňským biskupstvím a Čechami kombinuje „kmenová území“ s vodotečemi, respektive s rozvodími (zmiňuje zejména prameny řek).⁵⁸ Současně se prosazuje vymezování hranic lineárních; nejstarší takový popis obsahuje listina Friedricha Barbarossy z roku 1179. Císař v ní rozhoduje delší dobu se vlekoucí územní spor o část Vitorazska (podle rakouského města Weitra) mezi Čechami a Rakousy a vytyčuje lineární hranici v oblasti od Vysokého kamene u Kunžaku ke Kostěnickému potoku, zvanému v listině Gestice.⁵⁹ I v jiných popisech hranic se objevují alespoň části lineárního vymezení, nejmarkantněji pomocí vodotečí (tak již v tzv. zakládací listině pražského biskupství nebo tzv. vymezení Slavníkovy panství u Kosmy).⁶⁰ Takový způsob převažuje u všech typů hraničení, ať jde o hranice zemské, diecézní, nebo o hraniční vymezování na nižších stupních (klášterství, panství, újezdy, vesnice), a to nejen v Čechách a na Moravě, ale i v sousedství

Olomouce, 1078); CDB I, č. 83, s. 89-90: „... *id est: villam Chrynany, aliam quoque villam Wsetycyh, villam quoque, que dicitur Nouesedlo*“ (donace knížete Vratislava 1061-1085 ostrovskému klášteru). Obdobné výčty jsou též v tzv. zakládací listině litoměřické kapituly, jež kromě výčtů vsí obsahuje i seznamy darovaných lidí, viz CDB I, č. 55, s. 53-60. K fenoménu darovaných lidí T. PETRÁČEK: Nevolníci (passim). K hodnocení velké části nejstarších diplomatických svědectví R. NOVÝ: Diplomatické poznámky, s. 125-146.

⁵⁷ B. KÜRBIŚÓWNA: *Dagome iudex*, s. 363-424; P. NOWAK: *Dagome iudex*, s. 75-94 (s odkazy na další obsáhlou literaturu).

⁵⁸ CDB I, č. 86, s. 92-95: „... *Deinde ad aquilonem hi sunt termini: Pssouane, Chrouati et altera Chrowati, Zlasane, Trebouane, Pobarane, Dedosize usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurunt termini. ...*“ SUB I, č. 2: „... *contulisse unam civitatem in integro, quae vocatur Schinesghe, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Pruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fine Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze, et a fine Milze recte intra Oddere, et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesghe.*“ CDB I, č. 39, s. 46. K těmto dokumentům viz následující kapitolu III.1.

⁵⁹ CDB I, č. 291, s. 258-259: „*In superiori itaque parte utriusque terre, Boemie scilicet et Austrie, terminus est mons, qui dicitur altus. Ab illo monte terminus dirigitur usque ad concursus duorum rivulorum, quorum unus dicitur Schremelize alter Lunsenize; inde porrigitur usque in proximum vadum, quod est iuxta Segor. Ab illo vado recta estimationis linea terminus idem extenditur usque ad ortum Gestice fluminis, ab ortu vero eiusdem fluminis usque in Vrgrueb.*“ Diskuse k lokalizaci míst viz J. SCHULZ: Vývoj českomoravské hranice do 15. století, s. 68-69; TÝŽ: Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice, s. 93-99; L. JIRÁSKO: Vývoj, s. 8-24; V. KUČHYŇKA: K historii, s. 8-14; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 85-91.

⁶⁰ CDB I, č. 86, s. 92-95 (viz dále v kapitole III.1). O hranicích Slavníkovy panství KOSMAS I.27, s. 49-50. M. BLÁHOVÁ: *Castrum*, s. 13-23. Problematiku shrnul J. SLÁMA: Slavníkovci, s. 197-205. Srovnání Kosmova popisu a možného rozsahu moci Slavníkovců J. ZELENKA: *Kosmův popis*, s. 42.

(viz kapitola IV). V našich zemích s členitým a dost zvládnutým reliéfem se k vodotečím často přidávají výrazné terénní body – hory, skály. Jen v místech, kde chyběly nebo bylo nutné stanovenou hranici přesněji vyznačit, mohly takovou funkci plnit i nápadné stromy či se vsazovaly hraničníky. V českomoravském prostředí se tak dalo v průběhu 13. století, v rovinatém Meklenbursku máme doklady již z 12. století (viz dále).

Za doklad lineární hranice v lokálním prostředí považuje polský badatel Grzegorz Myśliwski obrat *cum terminis suis* ve výčtu sídlišť, náležejících k mazovskému městu Płock. Dokladem pásových místních hranic jsou podle něho obraty *pertinencia*, *attinencia*, *appendicia*, takže pojem *termini* by měl označovat cosi jiného, z čehož usuzuje na lineární hranici.⁶¹ V českém prostředí bývají lineární hranice označovány latinským výrazem *limes*, pojem *terminus* (či méně časté *finis*) znamená obecně hranici. *Meta* nejčastěji ohlašuje hraniční znak, ale i hranici v povšechnějším slova smyslu podobně jako *terminus*.⁶² V Čechách narážíme na obrat *cum terminis suis* ve dvou ojedinělých případech z poslední čtvrtiny 12. století. Vztahují se ke vsím waldsaského kláštera na Žatecku, nelze však s jistotou tvrdit, že jde o lineární hranici.⁶³ Oproti tomu byla roku 1205 koňmo objeta ves Týnčany patřící šlechtici Slavkovi a v lesích a na polích byly osazeny hraničníky, takže se dá předpokládat vyznačení lineární hranice. Nicméně v dokumentu o dva roky mladším stojí *Tynsan et appendiciis suis*, což v této formě stěží lze považovat za jasný doklad

---

⁶¹ G. MYŚLIWSKI: *Boundaries*, s. 223: „*Hec itaque sunt nomina villarum, quibus a prioribus prefata ecclesia dotata est: Ozsec cum lacu et omnibus appendiciis, forum de Rochne cum taberna, Opinegote cum terminis suis ... Ostrawantz cum ecclesia, Siroczi, Murine.*“ (1185). K terminologii hranic v polském prostředí P. TYSZKA: *O metodzie*, s. 423-431. Více k terminologii hranic v kapitole I.1.

⁶² Srov. např. CDB III, č. 56, s. 57-59: „*terras et agros precepimus lymytari, dantes in mandatis baronibus nostris, ..., qui ad ipsas possessiones personaliter accedentes, loca subicerent oculis ac metis terminos dividerent et signarent.*“ či lineární hranici vytyčenou vyoráním brázdy CDB III, č. 129, s. 162: „*villam, que dicitur Wolkwicz, ..., sitam iuxta predicti cenobii villam, que dicitur Vriskan, que ville uno tantum limite, scilicet sulco aratri dividuntur.*“ K vyorání brázdy Č. ZÍBRT: *Seznam*, s. 125-129.

⁶³ CDB I, č. 305, s. 275-276: „*villam scilicet Pennerit nomine, sitam in comitatu Sacensi cum campis, silvis, agris, pratis, pascuis, aquis, cultis et incultis, quesitis et inquirendis et universis terminis suis.*“ CDB I, č. 356, s. 322: „*Prevlac cum villis, agris, pratis, pascuis, aquis, molendinis, Penerith cum terminis suis, Bruwich cum attinentiis suis, in provincia Zedliz Codou cum finibus suis et ultra eam provinciam Meringin cum villis, silvis et omnibus terminis suis, Neudorf quoque et Rozstil atque Olgoztiz cum omnibus in eo giro precio comparatis, cultis et incultis, habitis et habendis nunc vel in futurum.*“

pásového vymezení.⁶⁴ Lineární hranici by měly v písemných pramenech ohlašovat například pojmy jako *linealiter*, *directe*, *recta linea*, též vedení hranice od místa A do místa B (*de A* nebo *ab A usque ad B*) a vytyčení hranice od prvního mezníku (*prima meta*).⁶⁵ S precizováním lineárních hranic měla být hraniční znamení od sebe vzdálena na dohled. Jelikož se hranice komisionálně obcházely, může nám takové hraniční značení připomínat současné turistické značení.⁶⁶

3. Hraniční znaky

V popisech hranic se vyskytují jak přírodní, tak umělé mezníky, ale i hraniční body, které sice vytvořily lidské ruce, ale ne s původním účelem hraničního mezníku. Takovými místy bývají například pohřebiště, poustevny, cesty, brody. Mezi přírodní mezníky odpradáva patří vodoteče (včetně pramenů a soutoků, dále jezera, bažiny) či hory a výrazné skalní útvary, ale též mohutné staleté stromy. K umělým mezníkům se hlásí zejména stromy označené určitými znameními, původně nejčastěji kosým křížem, dále sem patří hraniční kopce navršené z hlíny či kamení a uměle vsazené hraniční kameny.⁶⁷

---

⁶⁴ CDB II, č. 75, s. 67: „*Sane Nedamyr ex precepto regis primo obequitavit et in silvis et agris terminos posuit. Dywis vero dapifer torrentem et rivos obequitavit, Witcone iuniore et tocius vicinatus nobilibus presentibus et pariter obequitantibus.*“ (1205) „*Sunt autem hec villarum nomina: Tsynochow et in duabus villis, videlicet Trezcolup et Cralup, quecumque Georgius fundator noster habuit, hec ego Gerlacus abbas dedi Zlauconi comiti pro Tynsan et appendiciis suis, addens insuper sibi XL marcas puri argenti.*“ (1207).

⁶⁵ R. KIERSNOWSKI: *Znaki graniczne*, s. 257-289; H.-J. KARP: *Grenzen*, s. 114; H.-W. NICKLIS: *Von der „Grenitze“*, s. 1-30; M. MARKOVÁ: *Vymezování*, s. 98-106; srovnej například CDB I, č. 291, s. 258-259 – viz poznámku 17 v této kapitole. Obrat *prima meta* na počátku hraničení například CDSL I, č. 139, s. 111 (predium Štvrtok, 1206); č. 143, s. 113-114 (terra Pezinok, 1208), s prvním kamenem (*primus lapis*) se setkáme ve vymezeních slezské Třebnice, SUB I, č. 83, s. 54-58 (1203); č. 115, s. 80-85 (1208); č. 181, s. 131-135 (1218), kde vypočteny i následující hraniční kameny klášterství, jde spíše o zvláštnost než pravidlo. Podobně v českomoravském prostředí bývají limitace častěji uvozeny zvláštní větou než jen obratem *prima meta* (vyskytuje se jen v hradištských falzech z počátku 14. století hlásícím se k době o století starší CDB II, č. 351, s. 362-364; č. 352, s. 364-368; č. 376, s. 412-415).

⁶⁶ MENŠÍK, § 74, s. 192-193; R. KIERSNOWSKI: *Znaki graniczne*, s. 280.

⁶⁷ K hraničním znakům od nejstarších dob sborník *GRENZRECHT UND GRENZZEICHEN*. MENŠÍK, §§ 74-86, s. 192-197; V. BRANDL: *Staročeské právo*, s. 118-127, 155-166; J. E. CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ: *Hranice (passim)*; R. KIERSNOWSKI: *Znaki graniczne*, s. 257-289; B. GUENÉE: *Des Limites*, s. 13-15; W. SCHICH: *Die „Grenze“*, s. 141-145; P. TYSZKA: *O metodzie*, s. 423-431; M. ŠPŮROVÁ: *Hranice*, s. 25-30; M. MARKOVÁ: *Vymezování*, s. 98-106; E. KOWALCZYK-HEYMAN: *Dzieje*, s. 303-323. Hranice majetků byla kosými kříži ve stromech v úseku mezi dvěma kamennými mezníky označena ještě v 17. století, příkladem může být „mapa“ či spíše plán namalovaný po vyřešení sporu na

Přírodním a nejednou využívaným hraničním předělem ovšem mohla být i pásma lesů a hor, jak to klasicky a dostatečně výmluvně ilustruje historie středověkého hraničení Čech. Tato hranice vedla pomyslným středem pomezního hvozdu, obvykle se mluví o „středu lesa“ (*in media silva*). Na druhé straně i samotné lesy, zvláště královské pomezní hvozdy se odedávna těšily zvláštní panovnickově péči z hlediska hospodářské užitnosti i jako přírodní hraniční bariéra. Jejich rozsah neměl být umenšován. Důrazně to vzpomenula i *Maiestas Carolina* Karla IV., obsahující i příkazy a návody o citlivém zacházení s lesním bohatstvím.⁶⁸

Vodoteče ulehčují orientaci i v řídce osídlené krajině, proto často vystupují již ve starších hraničních popisech z různých částí střední Evropy. Říčky, řeky, potoky, jejich prameny a soutoky, ale i jezera či bažiny často obohacují texty listin zvláště tam, kde se vymezovaly a ohraničovaly pozemkové majetky. Většinou již nesou svoje názvy, a to i v době, kdy ještě nebyla krajina příliš osídlena. I proto lze zvláště menší potůčky lokalizovat jen s obtížemi, neboť později se jejich pojmenování často měnilo. Hranice vymezovaného prostoru obvykle sledují toky říček či potoků, ať po jejich proudu či proti němu (*aquam descendendo, ascendendo* apod.), u menších potoků často od pramene až k jejich ústí do větší říčky nebo naopak od většího toku podél potůčku k hřebenům hor, k rozvodí.⁶⁹

Pokud vedla hranice středem řeky nebo bažiny, bývaly někdy na těchto místech vsazovány kůly či sloupy. S tím se setkáváme již v souvislosti s líčením expanze Boleslava Chrabrého, kdy podle Galla Anonyma byly vsazeny železné sloupy

---

Třeboňsku, R. ŠIMŮNEK: Krajina, s. 165-167 (s vyobrazením na s. 166, dostupné též z [www <http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/3664>](http://chartae-antiquae.cz/cs/maps/3664) [cit. 2016-04-08]).

⁶⁸ Srovnej MAIESTAS CAROLINA, kap. 50-57, s. 134-145, dále E. KOWALCZYK-HEYMAN: Dzieje, s. 83-89; T. KLIMEK: Krajiny, s. 38-61. K názvům lesů A. SEDLÁČEK: Snůška (passim).

⁶⁹ K časnému pojmenování a tak i pravděpodobnému pozdějšímu přejmenování došlo u potoků v polickém újezdu, CDB V.1, č. 33, s. 72-73; č. 51, s. 106; č. 52, s. 106-107; č. 72, s. 136-137; č. 73, s. 137-138; č. 98, s. 193, srov. M. BLÁHOVÁ: Břevnovské zápisy, s. 267-272; k tomu srov. J. ŽEMLIČKA: Království, s. 136-153, 294-302 (též v kapitole IV.7); také v hornolužické delimitační listině CDB IV, č. 4, s. 59-64 (o ní viz dále v kapitole III.2). Tak před polovinou 12. století byl vymezen libický újezd na česko-moravském pomezí třemi řekami a cestou, CDB I, č. 158, s. 164 (*Camenica, Ozslawa, Palaua; via Lubetina*), další příklady viz kapitolu IV.2. Podobně též újezd darovaný českými knížaty waldsasskému klášteru, CDB I, č. 227, s. 204-206; č. 295, s. 263-265, o němž M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 105-106. V jeho vymezení jsou potoky a říčky Halštrov (*Helstre*), dnešní Schwarzbach s Hennebachem (*Iwinbach*), Zadní Liboc (*remotior Luboce*), ve druhé listině čteme ještě názvy potoků *Znata, Dieffenbach, minor Elstre* a *Tomocop*. E. KOWALCZYK-HEYMAN: Dzieje, s. 307-311 (s příklady); T. KLIMEK: Krajiny, s. 63-85. K názvům vodotečí A. SEDLÁČEK: Snůška (passim).

doprostřed řeky Sály. (Otázkou zůstává, nakolik se právě v tomto případě jedná o realitu.)⁷⁰

Hraničními body se ve středověku mohla stát také kdysi hospodářsky využívaná místa, která se z různých příčin posouvala na periferii. Mohlo jít například o hráze zaniklých rybníků, o místa starších mlýnů, smoláren, sklářských hutí, vápenných jam, též o zaniklé starší osady či jejich pole, poustevny, nebo o jinak v terénu nápadné položky (úly lesních včel, nory lesní zvěře). Setkáváme se i s pohanskými pohřebišti nebo starými hradišti, přes něž hranice procházejí, případně se využívaly valy hradišť jako součást nového hraničení.⁷¹

V některých hraničních popisech se mluví o skupinách stromů či kamenů, případně o kamenech se stromy. Do kůry vzrostlých stromů se často vytesávaly hraniční značky, obvykle kosé kříže (*Knezegranica*), zvané též *lízy* (v němčině *lach*, v polštině *ciosny*). Kolem některých hraničních stromů se vršily hromady hlíny či kamenů nebo se stromy stínaly v určité výšce.⁷²

Obvykle v majetkoprávních záležitostech, bývalo někdy potřeba „zrušit“ staré hraničení a překrýt jej novým vymezením. Aby neupomínal na předchozí hraničení, musel být pokácen mohutný javor ve slezském Janusowě, stojící u pramene Javořice, pojmenované zřejmě podle onoho starého javoru.⁷³

V místech bez výrazných terénních bodů se často vsazovaly umělé hraničníky, někdy zvané *sádky* (od *saditi*, latinsky *ponere*, *locare*) nebo se vršily mohylky z hlíny, dřev a kamení, zvané v českých pramenech *kopce* jinde též *mohyly*.⁷⁴ Tvořily je

---

⁷⁰ GALLUS ANONYMUS (s. 16-17); k tvorbě legendy o železných pilířích uprostřed Sály (i jiných řek v dalších polských pramenech) G. RHODE: Die ehernen Grenzsäulen, s. 231-253.

⁷¹ R. KIERSNOWSKI: Znaki graniczne, s. 257-289 s doklady z polských pramenů, příklady z Bavorska přináší R. BAUER: Die ältesten Grenzbeschreibungen (passim); TÝŽ: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen, s. 35-60; doklady z českého prostředí též v kapitole IV.

⁷² Například MUB I, č. 111, s. 106-108: „... et ab illa in tres lapides terre affixos, et ab illis per arbores cruce notatas in unum magnum lapidem terre etiam affixum, et ab illo per cruce signatas arbores in duos lapides similiter terre affixos ...“ Obdobně též v listině MUB I, č. 114, s. 111-115: „quercus cruce signatus, quod signum dicitur sclauice knezegraniza“ (listina pomořanského kláštera Dargun z roku 1174). MUB I, č. 247, s. 232-235: „... in quandam magnam quercum, sub qua et magnus lapis terre affixus iacet ...“. S doklady z Mazovska E. KOWALCZYK-HEYMAN: Dzieje, s. 313-314.

⁷³ KSIĘGA HENRYK. I.2, s. 253-254; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 212; M. MARKOVÁ: Osobní jména, v tisku.

⁷⁴ K. KADLEC – K. PETRLÍK: Hranice. In: Ottův slovník naučný 11, s. 754-756. CDB V.2, č. 797, s. 483: „limitatis ac ... metis vero secundum ius terre per acervos, qui vulgo kopci dicuntur, distinctis“ (1275); MUB I, č. 247, s. 232-235: „cumulum satis magnum, qui slauice dicitur mogila“ (1219).

mohylovité násypy z hlíny překryté drny, zabraňující erozi. *Kopce* dochované v domašovském lese byly ještě v polovině 20. století vysoké 1,5 metru a jejich průměr činil pět metrů.⁷⁵ Polské prameny znají významnější kopce v rozích vytyčovaných majetků. Objevují se pod označením *cumuli aciales* či *cumuli angulares, narožniki, narožnice, wągielniki, wągielnice*; zvláštní pozornost se někdy soustřeďovala na poslední z těchto znamení (*finalis scopulus*). O běžném rozšíření tohoto způsobu svědčí synonymní užití slov *sippatio alias limitatio* (ve významu nasypávání hraničních kopců), pozoruhodná je latinizovaná forma slovanských výrazů „sypat“ a „kopce“. Některé hraniční mohyly měly i své názvy buď podle blízkého sídliště, cesty a podobně, nebo se k nim vázala jejich originální toponyma (Probošt, Maršálek, Kůň).⁷⁶

Kříže či jiné hraniční znaky se též mohly vyskytnout i na uměle vytvořených a vztyčených kamenných či dřevěných meznících, jak je patrné na dodnes zachovaných středověkých hraničních kamenech ve Slezsku (viz obr. 2a-h; novověké hraniční kameny nesou obvykle po stranách znak země, moderní mezníky mívají křížek označující hranici zpravidla shora, po stranách sígly zemí). U šesti dochovaných slezských středověkých hraničních kamenů může překvapit jejich výška; jsou totiž vysoké více než dva metry. Nepochybně proto, aby byly dobře rozeznatelné v terénu,

---

⁷⁵ J. KLÁPŠTĚ: *Proměna*, s. 233 s odkazem na literaturu; několik takových „kopců“ našel v terénu v roce 1951 A. FERULÍK: *Hranice*, s. 106-109; jeden „kopec“ u potoka Aleš u Domašova u Šternberka popisuje ještě k roku 1969 J. PRUCEK: „... meta“, s. 8-10, pravděpodobně podlehl počátkem 70. let kultivačním pracem; jednalo se o „čistě hliněný útvar, ... Má tvar mohyly s kruhovou základnou o průměru 5 m a s obvyklým vrcholem ve výši 1,5 m, v okolním prostředí nápadný a neobvyklý. Je přikryt drnem do hloubky téměř čtvrt metru.“ Po prohlídce téhož útvaru na jaře 1971 autor konstatuje „přiblížení obdělávané půdy až k samému západnímu okraji značky, z druhé strany pak odstranění olšových porostů na východním okraji značky.“ J. PRUCEK: „... meta“, s. 10. K nim CDB II, č. 376, s. 412-415; CDB V.2, č. 599, s. 193-195. K dosud dochovaným hraničním mohylám M. DOHNAL – P. ŠÍDA: *Historické způsoby*, s. 635-652; P. ŠLÉZAR: *Sádky*, s. 155-161 (oba příspěvky s vyobrazením).

⁷⁶ S. BYLINA: *Sippamus granicies*, s. 43-88 s odkazy na prameny. V novověku odlišuje v Čechách MENŠÍK § 74, s. 192-193 hraničníky na významných místech hranice a mezníky vsazené mezi nimi; píše ještě o mezních znameních třetího řádu, která ukazují cestu od jednoho mezníku k druhému, ale nemají na rozdíl od hraničníků a mezníků právní váhu. Příkladem mezníků mezi hraničníky může být vymezení sporného úseku majetkové hranice na Třeboňsku, kde je mezi dvěma kamennými hraničníky označena řada stromů vytesanými kosými kříži, R. ŠIMŮNEK: *Krajina*, s. 165-167 včetně mapy na s. 166 (dostupné též z [www <http://landscapes.hiu.cas.cz/trebonsko/hradecek.php>](http://landscapes.hiu.cas.cz/trebonsko/hradecek.php) [cit. 2016-04-13], mapa dostupná z [www <https://digi.ceskearchivy.cz/DA?lang=cs&menu=3&id=540009>](https://digi.ceskearchivy.cz/DA?lang=cs&menu=3&id=540009) [cit. 2016-04-13]). Důležitý byl vždy počáteční bod vymezení, „*prima meta*“, někdy byl i výraznější či různými způsoby zvýrazněný, jako například CDB II, č. 352, s. 364-368 (falzum počátku 14. století, hlásící se k roku 1201): „*Prima meta ... acervus magnus, qui vulgo dicitur copecz trabibus circumdatus*.“ Názvy hraničníků J. E. CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ: *Hranice*, s. 18-19; V. J. NOVÁČEK: *České lidové názvy*, s. 171-174.

případně aby byl od jednoho optický kontakt se sousedním, s nímž jej pojila pomyslná přímá čára – *recta linea*.⁷⁷

S „vrytými“ či „rytými“ kameny se setkáváme i v českém prostředí, jako v popisech hranic lesů zbraslavského kláštera ze 14. století a v hraničení mezi vesnicemi Trnovou a Klíncem jižně od Prahy. Na znamení rozhraničení vsí Kosoře a Černošic byly vztyčeny tři mohyly (*cumuli*), nazvané jmény rozhodčích. U Jarpic na Slánsku měly stát hraničníky uprostřed travnaté meze, mezníky na slánské cestě v jejím prostředku. Doložen je i způsob vsazení kamenného mezníku: velký kámen má být zasazen do země alespoň do hloubky jednoho lokte, podobně má i vyčnívat ze země. V popisu hraničení u Rabyně kromě několika zajímavých přírodních míst, sloužících jako mezníky (bílé místo na skále, hruška, vkopaný kámen), nechybí ani zmínka o vzdálenosti dvou mezníků „co by dvakrát kamenem dohodil“. Z roku 1298 se dochovalo svědectví o vytyčení hraničníků (*signis virilibus positis propria in persona demonstrando duximus statuendos*) na Jindřichohradecku. Ne náhodou právě z této oblasti známe i tesané hraniční znaky uložené dnes v jindřichohradeckém muzeu.⁷⁸

Pestrou škálu hraničních bodů evidují i prameny z dnešního Slovenska. V roli hraničníků tam slouží mnoho druhů stromů včetně ovocných. Hranici tvoří buď přímo daný strom, nebo znak vytesaný v jeho kůře, případně to bývají do stromu vsazené kameny (*arbor, in qua est lapis*) nebo navršené hromady hlíny u jejich kmenů. Objeví se i dub obestavěný kameny a obehnaný příkopem (*quercus circumposita lapidibus et vallis*). Mezi častá hraniční znamení se řadí kopce, ve

---

⁷⁷ T. DUNIN-WAŚOWICZ: *Lapides terminales*, s. 3-25; k novověkým hraničním kamenům V. KUCHYŇKA: *K historii*, s. 8-14; K. MÜLLER: *Hraniční kameny*, s. 249-256; novověký trojmezí kámen z roku 1721 stojící na Pradědu obr. 4a-c.

⁷⁸ Rytý kámen: LISTY ZBR., č. 18, s. 11; č. 30, s. 16-17; č. 45, s. 24-26; č. 144, s. 96-98. Názvy podle rozhodčích TAMTÉŽ, č. 213, s. 177: „*In signum huiusmodi divisionis tres cumulos fieri fecimus, quos cumulos eciam propriis nominibus nostris appellavimus et denominati volumus, videlicet primus cumulus mei Zacharie, alter Thobie et tercius Ottikonis, et sic deinde alios cumulos ponendo usque finem illorum, de quibus questio vertebatur.*“ Mezníky uprostřed cesty TAMTÉŽ, č. 264, s. 224. Způsob vsazení mezníku TAMTÉŽ, č. 267, s. 227: „... *quorum quilibet lapidum ad unam ulnam minime sit in terram fossus et aliam emineat super terram.*“ Hraničení u Rabyně TAMTÉŽ, č. 274, s. 234: „*biele miesto v skále nad potokem, ... od té skály ku palem k Rabyni, jakoby mohl po dvakrát vrci obyčejně kamenem, jest hruška okopaná a tať hruška jest miesto jednoho mezníka, a pak potom málo dále k Rabyni jest kámen vkopán i ossut a osázen jiným kameniem.*“ K Jindřichohradecku JIRÁSKO, Luděk: *Die Deutschordenskommende*, s. 21-22.

slovenských listinách zvané *collicula*, jindy se rozlišují *meta terrea, lignea, lapidea*.⁷⁹ V některých listinách se poznamenávají jen nejdůležitější mezníky. Dokládá to poznámka, že mezi vyjmenovanými hraničními body leží ještě další, a to jak navršené hliněné mezníky, tak i značené stromy, které není nezbytné zvlášť zaznamenávat. V jiných listinách vede hranice podél několika mezníků.⁸⁰

Nejběžnějšími umělými hraničníky bývaly na území dnešního Slovenska kopce navršené hlíny, zvané v listinách *meta terrea*. Vyskytují se i v kombinaci se stromy či keři, v mnoha případech se setkáváme se dvěma či více takovými mohylami na jednom místě. Někdy se výslovně zdůrazňuje, že jeden mezník náleží jedné straně a druhý straně druhé, na trojmezích bývaly tři, jindy i pět kopců hlíny. Občas také probíhá hranice podél dvojitých či dokonce trojitých mezníků, případně se uvádí jednoduché hraničení či jeden hraničník (*una meta*).⁸¹ V českém prostředí se

---

⁷⁹ Časté zde jsou duby, jilmy, topoly, jasan, buky, z ovocných často hrušeň, ale i slivoň. CDSlov. I, č. 58, s. 54-58; č. 66, s. 62; č. 69, s. 64-67; č. 168, s. 132-133; č. 378, s. 270. Zajímavé stromy TAMTÉŽ, č. 69, s. 64-67, kde i doklady o stromech a kamenech, v nichž jsou kříže jako značení hranice. *Collicula* např. CDSlov. I, č. 69, s. 64-67; č. 286, s. 208-210; v č. 355, s. 253-254 jsou zmíněny za sebou *tres minuti colles et meta terrea*, šlo tedy o různé typy značení; v č. 397, s. 283-284 se jmenují *metae monticulis*. *Meta lignea* TAMTÉŽ, č. 143, s. 113-114; č. 205, s. 160-161; CDSlov. II, č. 199, s. 132; č. 531, s. 367; *meta lapidea* CDSlov. I, č. 82, s. 79-80; CDSlov. II, č. 165, s. 110; č. 217, s. 150; č. 342, s. 238-239; č. 604, s. 419; č. 660, s. 459. J. LUKAČKA: Klížska listina, s. 128-135; TÝŽ: Ohraničovanie, s. 61-65; P. MALINIÁK: Úloha, s. 453-467.

⁸⁰ V závěru metace peziňské listiny čteme „*Inter dictas tamen metas sunt multe alie mete de terra et super arbores, quas necesse non erat nominare.*“ CDSlov. I, č. 143, s. 113-114. K více hraničníkům např. CDSlov. II, č. 69, s. 64-67; č. 168, s. 132-133.

⁸¹ První doklad hraničních znamení, z nichž každé náleží jinému sousedu, pochází z roku 1249 (CDSlov. II, č. 329, s. 230: „*due mete, una Saxonum et una ville Almas*“), další z roku 1258 (CDSlov. II, č. 592, s. 409-410: „*ad duas metas, quarum una est ecclesie, altera Rubini et Iohannis sub arbore quercus; abhinc in berch eundo pervenitur ad duas metas, quarum una est ecclesie antiqua et alia nova Rubini et Iohannis*“); doklady ke starším datům pocházejí z mladších opisů, nemusí tedy sahát před rok 1258, CDSlov. II, č. 207++, s. 141-142; č. 370, s. 256-258 (k roku 1251); č. 563, s. 393 (1256). Tři hraničníky na trojmezí, z nichž každý náleží jednomu sousedovi, se zmiňují v CDSlov. II, č. 282, s. 199; č. 477, s. 331; č. 563, s. 393; dokonce s pěti hraničníky na trojmezí se setkáváme v listině z roku 1252 (CDSlov. II, č. 400, s. 278: „*per metas duplices tendit ad Machalathu, ubi sunt quinque mete, quarum due sunt abbatis sancti Martini, una ecclesie de Moyk, due monasterii de Thuruch*“, s. 281: „*ubi sunt quinque mete, quarum una est abbatis sancti Martini, secunda ville Chycheu, tres vero monasterii de Turuch*“, tamtéž je i trojmezí vyznačené třemi mezníky: „*tres mete, quarum prima est abbatis de Zvbur, secunda ville Roduan, populorum castru Posoniensis, tercia ville Kulchud*“). K dvojitým mezníků v roce 1245: CDSlov. II, č. 201, s. 135-136: „*per duplices metas*“; obdobně TAMTÉŽ, č. 400, s. 276-282; č. 421, s. 294-295; č. 477, s. 331 (zde dvojitě, ale i jednoduché mezníky: „*simplices et duplices metas currendo usque ad magnam viam*“); č. 595, s. 412-413. Setkáváme se i s trojitými mezníky, CDSlov. II, č. 624, s. 433 (1258): „*prima meta eiusdem terre incipit ab oriente a fluvio Dudwag, ubi sunt tres mete erecte de terra; unde egrediens versus occidentem vadit per nemora ad tres metas, de quibus cum triplicatis metis pervenit ad fluvium Olesca vocatum*“. Dvojitě i trojitě hraničníky se vyskytují i v soudobých opisech hranic v Dolních Uhrách, jedná se tedy

multiplikovaná hraniční znamení neobjevují, naopak se hraničníky a mezníky vyskytují jako společné, s tím, že každý hraničník patří a slouží oběma sousedům.⁸²

Ze Slezska pocházejí středověké epigrafické hraniční kameny vratislavského biskupství z doby vlády Jindřicha I. Bradatého (1201-1238). Na jedné ze stran těchto vysokých žulových sloupů je vyobrazen kosý kříž jako symbol, že tímto místem prochází hranice, dále biskupská berla a na třetí straně nápis „*Termini sancti Iohannis*“, poukazující na patrocinium vratislavské biskupské katedrály sv. Jana Křtitele (viz obr. 2a-h).⁸³ Týž panovník nechal na počátku 13. století vsadit kameny na nově vymezené hranice třebnického klášterství s vyrytými písmeny svého jména.⁸⁴

V Čechách známe doklad o epigrafických, resp. heraldických hraničních kamenech z Kutné Hory k roku 1410. Měly vymezovat a vzájemně dělit malínskou a pněvickou farnost (obr. 3).⁸⁵ Svědectví o vytyčování hranic na různých úrovních, i o

---

pravděpodobně o uherské specifikum. Prvním dokladem násobných hraničníků je listina z roku 1239 (či se k tomuto roku hlásící), ZVTO I, č. 11, s. 15-16; další příklady přicházejí až od padesátých let, TAMTÉŽ, č. 20, s. 24-25; č. 24, s. 29-33 (některé hraničníky bývají i blíže popsány, například „*duas metas, quarum una est in arbore merasii, alia vero terrea*“, „*tres metas, quarum una est in arbore ilicis, alia vero in piro, tertia vero terrea*“, „*tres metas, quarum due sunt terree et tertia est in arbore piri*“, „*quinque metas, quarum due sunt in arboribus ilicum, tertia est in arbore narfa, due vero terree*“); č. 25, s. 33-35; č. 27, s. 35; č. 31, s. 40-41; č. 33, s. 41-44; č. 43, s. 53-55; 48, s. 61-65; č. 51, s. 70-71; č. 55, s. 76-78; č. 65, s. 93-95 (zde hranice výslovně postupuje podél dvojitých či trojitých hraničníků: „*cum continuis binis metis*“, „*mediantibus tribus metis*“); č. 67, s. 97-99. Ke znásobování mezníků J. LUKAČKA: Ohraničovanie, s. 63 kvůli nestabilitě hliněných hraničníků.

⁸² S doklady pro Moravu F. SLAVÍK: [Stromy „úhlavé“ čili „hlavy“], s. 100-101; pro Čechy F. A. SLAVÍK: Hlavy, hraničné stromy „úhlavé“, s. 348-349.

⁸³ T. DUNIN-WAŚOWICZ: Lapidés terminales, s. 3-25.

⁸⁴ SUB I, č. 83, s. 56 (1202-1203); č. 115, s. 84 (1208): „*ad maioris habundantiam cautelę decrevi, lapides nominis mei litteris insculptos iuxta quosdam aggeres ponere*“, č. 181, s. 135 (1218); R. KIERSNOWSKI: Znaki graniczne, s. 279; B. ZIENTARA: Henryk Brodaty, s. 119-121.

⁸⁵ CIM II, č. 840, s. 1119-1130: „*Lapis autem antedictus cum duobus clipeis predictis, indicantibus distinctionem domini, eisdem etiam clipeis jus distinguitur parrochiale. Indicat insuper lapis idem super secundum lapidem limitalem, erectum prope foueam Sex laneorum, que ulterius etiam uersus occidentem indicat super tertium lapidem, erectum sub fenestra domus nominati Czeppelhower sertoris in foro lignorum, que quondam fuit Iohannis Kauffman, ex opposito fouee Sex laneorum; post hec protrahendo funiculum a predictis lapidibus tribus, qui dudum ibi positi fuerunt, ut fundum aut dominium minorum de capitulo cathedralis ecclesie Pragensis ab una, necnon religiosorum virorum domini abbatis et conuentus monasterii Czedliczensis predictorum parte ab altera diuidant realiter et distinguant, ...*“ (s. 1126). K novověkým heraldickým hraničním kamenům K. MÜLLER: Hraniční kameny, s. 249-256.

přidávání nových hraničních znaků či obnovování starých, známe ostatně z Čech více.⁸⁶

4. Prostředky ochrany hranice

K důležitým aspektům spojeným s hranicemi patří také jejich ochrana. Tu mohly elementárně zajišťovat i příkopy s valy, jež stojí na pomezí hraničních znaků, zároveň však tvoří její obranný prvek. Náspy mohly být opatřeny ještě dalšími vylepšeními – osazeny křovím, ploty, zpevněny palisádou a podobně. K obraně hranice sloužily i v literatuře často pojednávané přeseky. Pod tímto pojmem se ale rozumí více jevů. Jednak šlo o zahrazení stezky skácením vzrostlých stromů, které po odražení nepřátelského útoku mohly být ponechány v blízkosti cesty. Troughnivější dřevo obrůstalo křovím i novými stromky, tudíž vznikala bariéra umocněná hustým porostem. Obrana mohla být zesílena ještě valem vedoucím rovnoběžně s cestou, jíž chránil, takže obránci byli výborně utajeni. Jejich úkryt za náspem mohl být skvělým zázemím pro nečekané výpady. Přeseka však mohla vyhlížet i jako živý plot, jako různě široký pruh křoví a mladých stromků záměrně seřezávaných v různých výškách, aby se při dalším vzrůstu začaly vzájemně proplétat.⁸⁷

Pokusy o prostorové oddělení a uchopení mohly na různých úrovních vyhlížet odlišně. Prvotní ochranou vznikajících měst mohly být příkopy a valy, porostlé křovím, doložené v Německu a nazývané německými badateli *Landwehr*,

---

⁸⁶ CDB V.1, č. 384, s. 569-570 (1263): „*antiquas metas et priores terminos de voluntate utrarumque parciū destrui fecimus et novas metas ac terminos et acervos novos fecimus elevari*“; RBM II, č. 1583 = CDM IV, č. 306 (1292): „*Nos vero in id opus pro parte nostra deputauimus Cholomannum, Cunradum, Petrum Vngaros de Thenicz. Pertigerum, Sunnarium, Tirwardum de Eisgruob, Saclonem de Langenzeil, qui vniuersi de pari precium voto et assensu pariter iuncti ac inter predia transeuntes in fide animarum suorum antiquorum limitum certissima iudicia repererunt, grandem videlicet lapidem, quem honorande recordacionis genitor noster tribus boum paribus duci et poni iusserat in signum limitare, qui non posset ab aliquo mortalium contradici; deinde validos et vetustos arborum truncos, in quorum stipitibus priusquam succiderentur signa se uidisse limitaria concorditer asserebant, medium eciam tramitem illius loci, qui vulgo Puorchstal dicitur, et alia quedam plura, in quibus vniuersis, dum persone metatorum a se inuicem nullatenus dissentirent, nos vtrunque illorum limitaciones et metarum distinciones ratas gratasque habentes nouorum aggerum altos cumulos in meditullio limitum eleuari fecimus.*“

⁸⁷ B. MIŠKIEWICZ: Studie, s. 92-108 (s další literaturou); TÝŽ: Przesieka, s. 389-390; J. LEŠNÝ: Zasięki, s. 76-82; P. CHARVÁT: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice, s. 134; E. KOWALCZYK: Dzieje (passim); D. TŘEŠTÍK: Vznik, s. 155-157; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 32-33; k proplétajícím se živým plotům zvaným v Porýní *Gebück* K. SCHÜNEMANN: Deutsche Kriegsführung, s. 54-84; T. KNAPP: Über Marksteine, s. 1-45.

v pramenech se někdy objevují jako *hag*. Tato obranná opatření mohla obíhat některá města (i vsi) v jejich počátcích, případně jimi byla později zesilována obrana již postavených hradeb, která někde setrvala až do 18. století. Předpokládá se, že město Nienover v Dolním Sasku, zaniklé před koncem 13. století, mělo intravilán opevněn příkopem s valem porostlým křovím. Druhý pás podobného opevnění byl jen částečný, zato ale doplněný rybníky. Ten chránil zemědělské zázemí města. Není však jisté, zda zdejší *Landwehren* nepatří až k dalším proměnám krajiny v souvislosti s tamním mladším stejnojmenným zámekem. Příkopem s valem je obehnáno také zaniklé hornické město Treppenhauer-Bleiberg, zde i na dalších podobných lokalitách (Bergdorf u Goslaru, Prinzbach ve Schwarzwaldu) lze předpokládat osazení valů trnitými keři. *Landwehren* lze snad tedy považovat za období středoevropské přeseky, obklopující ve vojensky citlivých bodech zemi. Podobnost je zesílena i tím, že ani „zemské“ přeseky, ani *Landwehren* se nedochovaly. První postupně zanikaly v procesu kolonizace, druhé bývaly po naplnění svých původních funkcí nahrazovány účinnějšími fortifikacemi (městské hradby).⁸⁸

Karolinská a otonská římská říše chránily své vnější hranice podobně jako pozdně antický Řím předsunutými prostory, markami. Karlovska říše si jimi jednak podřizovala nově dobytá území, jednak je částečně včleňovala do svého celku. Šlo však o „nárazníkové prostory“, sloužící k ochraně říše. Karolinská říše byla těmito územími obklopena (marky byly jak v Pyrenejích, tak zejména na východě Franské říše včetně Podunají a alpského prostoru). Karolinská marka byla oproti marce otonského období rozsáhlejší, hranice nemusela mít zcela zřetelné. S otonskou dobou přichází též jasnější správní systém uvnitř jednotlivých menších marek.⁸⁹

Panovníci usilovali o zajištění hranice svých území jak výstavbou pevnostních staveb, tak aktivním ovládnutím často ještě liduprázdného příhraničí tím, že jej intenzívně osídlovali. Zalidněné plochy se tím pádem z obojí strany sblížovaly. Nová sídla vznikala zejména při cestách s cílem chránit přechody hranic, kde se (nebo

---

⁸⁸ Celkově k *Landwehren* T. KÜNTZEL: Dornröschens Hecken, s. 147-178; k Nienoveru TÝŽ: Stadt, s. 167-191; TÝŽ: Die Stadtwüstung (passim). K obraně zemských hranic též kapitulu III.4, k ochraně hornických sídlišť viz též oddíl IV.8.

⁸⁹ R. BAUER: Die älteste Grenzbeschreibungen, s. 247-250; F. IRSIGLER: Der Einfluss, s. 15-16 (obojí s další literaturou); H. WOLFRAM: Salzburg, s. 175-192; TÝŽ: Grenzen, s. 212-224.

v jejich zázemí) mohly nacházet celnice nebo jiná podobná opatření (k neuralgickým bodům hodným větší ochrany lze počítat i průsmyky, mosty či brody).⁹⁰

Na různých úrovních byly užívány rozličné formy obrany. Velké říše se chránily pomocí předsunutých prostorů, marek, menší území počínaje sídlišti se dala chránit příkopy a valy či různými typy přesek, na zemské úrovni mohly přeseky chránit jen určité úseky hranic. Postupem doby vznikaly u přechodů hranic strážě a hrady či městské pevnosti. Na úrovni sídel i v jejich nitru se potom lze setkat s ploty (někdy i zídkami), vymezuujícími a zároveň chránícími majetky.

5. Právo a obřady

K vymezení prostoru se od prehistorických časů váží zvyky, později zajišťující i právní nároky na vytyčené území. Starým indoevropským obyčejem, sahajícím až do etruských dob, má být vyoraní brázdy kolem budoucího sídliště. Takto byla vymezena plocha antického Říma, ale se zvykem se setkáváme i v českých středověkých pramenech (*sulcus primigerius*).⁹¹ Ves Volkovice, náležející velehradskému klášteru, dělila od sousední právě brázda. Také při zakládání nových měst či při lokaci vsí mohl být prostor vznikajících sídlišť vymezen prvotní brázdou či jen nevelkým, ale patrným valem a příkopem. Jeho smysl tkvěl v právním oddělení dvou prostorů s odlišnou jurisdikcí, až v další fázi docházelo ke stavbě hradebních opevnění měst. Důležitou roli v tomto vymezení a přeměřování sehrávali lokátoři, vystupující v českém prostředí zhruba od poloviny 13. století.⁹²

---

⁹⁰ F. IRSIGLER: *Der Einfluss*, s. 17-23; W. SCHICH: *Die „Grenze“*, s. 140-141; J.-B. HAVERSAT: *Historisch-geographische Aspekte*, s. 173-198; s ohledem na osídlení církevních institucí W. KUHN: *Untersuchungen*, s. 305-418 (s pracemi z let 1960–1971); TÝŽ: *Neue Beiträge*, s. 12-76, 123-152 (s pracemi z let 1972–1982). Z článků využitelných pro téma hranic TÝŽ: *Kirchliche Siedlung*, s. 369-418; TÝŽ: *Westslawische Landesherren*, s. 225-261; J. ŽEMLIČKA: *Česká krajina*, s. 7-43.

⁹¹ K založení Říma, první brázdě a *pomeriu* M. FRÝDEK: *Mezníky*, s. 41-57. Rituál je vyobrazen též na pozdně antické pyxidě nalezené v Čierných Kľačanoch na Slovensku, o ní T. KOLNÍK – L. VELIAČIK: *Neskoroantická pyxida*, s. 17-70 (viz obr. 5).

⁹² O brázdě CDB III, č. 129, s. 162: „*villam, que dicitur Wolkwicz, ..., sitam iuxta predicti cenobii villam, que dicitur Vriskan, que ville uno tantum limite, scilicet sulco aratri dividuntur*“. Celkově ke zvyku vyoraní brázdy Č. ZÍBRT: *Seznam*, s. 125-129, uvádějící jej jako pohanský zvyk, mající chránit nově zakládané sídliště před vnějšími špatnými silami. Obdobný rituál při zakládání sídel v celé Evropě má zřejmě společný indoevropský kořen. Z novější literatury zmiňující tento obyčej D. TŘEŠTÍK: *Mýty*, s. 116-120; D. JANIŠ – J. ŠENKÝŘOVÁ: *Hranice*, s. 193-202; M. RĘBKOWSKI: *Boundary*, s. 149-170; S. BYLINA: *Sippamus granicies*, s. 43-88.

Jako organizátoři konkrétních kolonizačních záměrů se hlásí právě zmínění lokátoři. Od vrchností získávali území určené pro osazení, za níž majiteli zaplatili předem sjednanou finanční částku (podací, *arrha*, *anleit*). Přivedli nové osadníky, jimž rozměřili půdu na parcely, lány. Zdá se, že zprvu lokátor býval jedním z kolonistů, časem se „zaměstnání“ profesionalizovalo. Zpočátku asi sám jen za pomoci spoluosadníků rozměřoval lány provazcem, později nebo při složitějších podnicích mohl mít k ruce ještě speciálního měřiče. Někdy týž lokátor vysazoval více osad. Vždy však vysazovatelé i měřiči přizpůsobovali různá urbanistická schémata přírodním podmínkám, v nichž byla nová osada vyměřována. Zvláště u měst lze předpokládat, že lokátor se stával organizátorem celé akce, na niž shromáždil osadníky a sehnal zkušeného zeměměřiče, který vytyčil osnovu budoucího města včetně místa pro náměstí, kostel a další veřejné stavby a rozplánoval jednotlivé bloky a parcely. I u lokací vsí je možné, že si jeden lokátor, mající za cíl vysazení více vesnic, najal několik měřičů, aby každý podle vlastních zkušeností zvolil co nejpříhodnější půdorys vhodný do daného terénu; nelze však vyloučit, že jeden měřič mohl vytyčit více osad zároveň.⁹³

Jindřichovská klášterní kronika ukazuje nesnáze spojené s lokací obcí. Kolem potoka *Budscowa* měl Menold založit padesátílánovou obec, po šesti letech však podnik skončil nezdarem (snad i přičiněním sousedního Petra z Petrovic, považujícího les za svůj majetek). Po dalších dvanácti letech, kdy už les *Budscow* byl vlastnictvím kláštera, k němu bylo připojeno dalších 50 lánů sousedního lesa *Rudno*; měla zde vzniknout jedna *villa Tetonicalis*, vysazená na německém právu. Když se Petr z Petrovic snažil zdejší oblast osidlovat, najal si lokátora Siboda. Ani jeho podnikání však nebylo úspěšné, nakonec se vzdal všech nároků za odstupné 4 hřiven stříbra (otázkou zůstává, kolik do lokace investoval, sám však stále bydlel na kraji Petrovic a zamýšlená osada neexistovala). Další lokátor Martin rozměřil sto lánů v lese podle potoka a cesty vedoucí do Čech, osadníky však přivedl až jeho nástupce Jan. V roce 1263 se již setkáváme s vysazenou stolánovou vsí *Schonwalt* se třemi menšími sídlišti (*villule parve*). Osazování „Krásného Lesa“ tedy s počátečními

---

⁹³ Základní informace F. GRAUS: Dějiny 2, s. 86-93. K osidlování panství a lokacím měst a vsí na moravském panství Franka z Hückeswagenu O. TABÁŠEK: O vytyčení, s. 97-125. K lokacím měst M. RADOVÁ – M. HAUSEROVÁ: Lokační urbanismus, s. 121-130; obecněji k lokaci sídlišť J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 205-207, 212-215, 230-233, 240, 360, 373; Z. PEŠKOVÁ: Vybrané kolonizační podniky, s. 237-260; J. ŽEMLIČKA: Království, s. 69, 125-129.

neúspěchy trvalo přibližně čtyři desítky let, od úspěšného vysazení vsi můžeme počítat 15-20 let.⁹⁴

Ve starověkém Římě bylo hranicí i *pomerium*, což bylo jakési posvátné *confinium*, oddělující „svět pod božskou ochranou“ od „světa bez ní“. *Pomerium* města Říma bylo možné rozšiřovat při dalším narůstání římské říše. Hranice se nacházely pod ochranou boha Terminia. Za jejich porušení by hrozil boží trest, takže bylo nutné Terminiovi obětovat potah, jímž byly hranice rozorány. Každoročně se na konci římského roku, 23. února, konaly slavnosti *Terminalia*, při nichž se obětoval koláč, obilí, med a víno. Hraniční kameny se zdobily věnci a mazaly se mastmi.⁹⁵

Na hranici (*limes*) svého pozemku měl každý majitel vztyčit hraniční kameny, avšak mezi jednotlivými pozemky měl procházet pruh v šíři pěti stop (*confinium*), který nepatřil nikomu a nebylo ho možné získat ani vydržením. Původní „božský“ trest za porušení mezníků byl ve starém Římě trest smrti (odvozeně od zabití Rema, který narušil prvotní hranici vymezeného Říma), pozdější sankce byly „lidské“, tresty ztrácely charakter očištné oběti. Podle společenského postavení pachatele, jeho pohnutek a věku hrozilo narušiteli hranic vyhnanství, práce v dolech nebo bičování. Tresty, ač byly přísné, přeci byly mírnější než v archaické „božské“ době.⁹⁶

---

⁹⁴ KSIĘGA HENRYK. I.9, s. 285-298; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 212-216.

⁹⁵ LIVIUS: Dějiny I. 44, s. 101: „*Název pomerium vykládají ti, kdo přihlíží jenom k významu tohoto slova, jako postmoerium, to je záhradbí. Je to však spíše ohradbí, to je místo, které při zakládání měst kdysi Etruskové zasvěcovali pozorování věštných ptáků s určitými mezníky dokola tam, kudy chtěli vést hradbu; měli úmysl, aby se ve vnitřní části nestavěly budovy těsně u hradeb – nyní je obvykle k sobě spojují – a aby také zevně se prostírala nějaká půda nedotčená lidským obděláváním. Tento prostor, který nebylo povoleno obývat, ani orat, nazvali Římané pomerium čili záhradbí, ale ne proto, že byl za hradbou – spíše že hradba byla za ním. Při vzrůstání města vždycky o kolik měly hradby postoupit vpřed, o tolik byly posunovány vpřed tyto posvátné mezníky*“. O rozšíření pomeria v souvislosti s rozšířením říše v době vlády císaře Claudia píše TACITUS: Letopisy XXII. 23, s. 302: „*Bylo usneseno, aby věštění obecného blaha, pětasedmdesát let opomíjené, bylo obnoveno a konáno nadále. Císař též rozšířil obvod města podle dávného zvyku, který dovoluje těm, kdo zvětšili říši, dále posunout také hranice města. Ale římsští vojevůdcové, ačkoli podrobili velké národy, neuplatnili toto právo vyjma Lucia Sullu a zbožného Augusta*.“ M. SKŘEJPEK: Ius, s. 221-224; M. FRÝDEK: Mezníky, s. 41-57. K Termináliím FIR, s. 351, 367.

⁹⁶ O posvátnosti římských hranic, trestech za porušení mezníků M. FRÝDEK: Mezníky, s. 41-57; k meznímu právu, prolínání božského a lidského práva, posvátnosti hranic a trestech za jejich porušení M. SKŘEJPEK: Ius, s. 221-224. Část pramenů vydána i s českým překladem FIR, s. 18-19 (zákony Numy Pompilia), 38-39 (Lex duodecim tabularum, tabula VII), 112-113 (slovník Sexta Pompeia Festa: „*K počtě boha Termina se konají posvátné obřady, neboť se má za to, že hranice pozemků jsou pod jeho ochranou. Proto Numa Pompilius nařídil, že kdokoli, kdo rozorá hranici, bude zasvěcen Iovovi*

Také zasazení mezníku bývalo často spojováno s rituálem a obětí. V českých zemích k nim patřily „výprasky na pamětnou“, pod hraniční kameny se vkládaly „svědkové mezníků“.⁹⁷ Některé obyčeje spjaté s obcházením a vsazováním hraničníků bývaly v různých částech Evropy rozličné, jiné dosti podobné. V Alpách se tak setkáváme s doklady rituálního „tahání za uši“ mladíků připomínající českomoravské výprasky a „pardusy“. Vsazování tajných „svědků“ pod mezníky patří ke starým zvykům, doloženým ve starověké Indii i antickém Římě, kdy tato skrytá znamení byla důkazem při právním sporu. Právní zvyk se rozšířil po celé původně římské Evropě, respektive později i působením recepce římského práva. Pod mezníky se dávalo uhlí, popel, různé střepy nebo kameny případně i další předměty.⁹⁸

Podle mladších, ale využitelných svědectví se měly hranice periodicky, zpravidla na jaře (kolem sv. Jiří, sv. Trojice, Velikonoc či svatodušních svátků – v mezidobí mezi zasetím a dalšími polními pracemi a zároveň než příroda obrostne vegetací), kolektivně obcházet, aby se přezkoumaly všechny mezníky a porušené aby se opravily. Důvod býval prostý: tající sníh mohl přesunout hraniční značení, případně změnit toky určujících vodotečí. Zároveň vesničtí představení ukazovali mladším generacím průběh hranic a důležité hraniční body. Děti tam mohly dostávat výprasky „na pamětnou“, aby si lépe pamatovaly, kde leží který mezník. Někdy jim byly přidány, kromě „pardusů“, ještě peníze „na památku“. Takovou praxi známe z raného novověku, zřejmě však měla středověké kořeny.⁹⁹ S obchůzkami hranic se pojí též výrazy *úročiště* a *doušky*. První z nich označuje jednak hranice, jednak slavnosti

---

spolu s dobyttem.“); část v příloze článku M. FRÝDEK: Mezníky, s. 54-55 (21. titul 47. knihy Digest císaře Iustiniána, týkající se hranic a trestů za jejich porušení).

⁹⁷ Za první zmínku o „svědcích mezníku“ bychom mohli považovat obrat o vložených tajných znameních v listině, jež jistě pochází ze 13. století (hlásí k roku 1203, ale jedná se o falsum ze sedmdesátých let), CDB II, č. 356, s. 372-375: „*Et sic metis ibi positis, ipsi quos illuc miseramus, acervos perspicuos locis in aliquibus erexerant, imponentes eisdem acervis signa occulta*“; MENŠÍK § 9, 10, s. 155-156; KNIHA TOVAČOVSKÁ, s. 127; M. MARKOVÁ: Vymezování, s. 103.

⁹⁸ E. Freiherr von KÜNSSBERG: Geheime Grenzzeugen, s. 68-83.

⁹⁹ MENŠÍK § 10, s. 156; V. BRANDL: Staročeské právo, s. 118-127, 155-166; Č. ZÍBRT: Staročeské výroční obyčeje, s. 116-118; V. J. NOVÁČEK: Relací, s. 82-84; Č. ZÍBRT: Doušky, s. 472-475; J. KLABOUCH – V. PROCHÁZKA: Předpisy, s. 158-162; D. JANIŠ – J. ŠENKÝŘOVÁ: Hranice, s. 193-202; M. MARKOVÁ: Vymezování, s. 98-106; doklady k Polsku S. BYLINA: *Sippamus granicies*, s. 43-88.

uzavření mezní smlouvy (či místo jednání-rokování na hranici).¹⁰⁰ V novověku se setkáváme s *douškami*, lidovými slavnostmi provázejícími jarní obcházení hranic. Tato slavnostní procesí jsou doložena v různých oblastech střední Evropy.¹⁰¹

Ve zvláštních případech se meze obcházely i mimo jarní termín, a to při sporech o hranice či při prodejkách majetků. Taková obcházení či objezdy běžně vystupují ve středověkých listinách. Nechybí ani zmínky o vsazování nových hraničních bodů, o jejich opravách nebo přidávání mezníků mezi již stávající místa na hranici. Akt obcházení a značení hranic nemusel být vždy zlistiněn, dělo se tak hlavně při řešení sousedských sporů.¹⁰²

Postup při lineárním vytyčování újezdů je vylíčen v knize slezského kláštera Jindřichova (Henryków) k době jeho založení. Jan Klápště interpretuje tyto práce následovně. Když chtěl klášter vymezit k svému majetku nově přidaný les, nechal na jeho okrajových bodech postavit velké hranice dřeva na požár. Do nebe stoupající sloupy kouře se staly rohovými body, takže knížecí komorníci se čtyřmi vesničany vysekáním označovali ty stromy, které čněly na optické linii mezi dvěma sloupy kouře (*qui metas in arboribus per silvam et vallem secundo assignarent*). Modifikací ovšem bývalo více, někdy známe už jen výsledek. Když byl počátkem 13. století zakládán klášter cisterciáček ve slezské Třebnici (Trzebnica), došlo k přesnému vytyčení jeho majetku za pomoci kamenů s vytesaným jménem fundátora, tedy

---

¹⁰⁰ Pojem se vyskytuje v hradištských falzech ze 14. století, hlásících se do počátku 13. století. V první listině (CDB II, č. 48, s. 362-364), hlásící se k roku 1200 na jméno markraběte Vladislava Jindřicha, se objevuje: „... *qui predictorum bonorum limites antiquos sive vrocyscie renovantes, ex una et Lesan et Konicz ex altera secundum terre consuetudinem circuirent*“; ve druhé, vydané opět jménem moravského markraběte údajně roku 1220 (CDB II, č. 376, s. 412-415): „*per certas metas, quae vulgo hranicie vel kopczy sive vrocisce dicuntur, secundum consuetudinem terre circuirent*“. O úročištích H. JIREČEK: O soudu, s. 172; V. BRANDL: Staročeské právo, s. 127; J. KLABOUCH – V. PROCHÁZKA: Předpisy, s. 160.

¹⁰¹ Č. ZÍBRT: Staročeské výroční obyčeje, s. 116-118; M. CHYTIL: Doušky, s. 25-27; V. J. NOVÁČEK: Relací, s. 82-84; Č. ZÍBRT: Doušky, s. 472-475; J. KLABOUCH – V. PROCHÁZKA: Předpisy, s. 161. Podobný zvyk popisuje pro bavorské prostředí E. Freiherr von KÜNSSBERG: Geheime Grenzeugen, s. 74 nový rituál v 19. století, kdy se při obcházení hranic u každého mezníku vypije a rozbije láhev piva, střepy pak jsou též svědky mezníku, ale přiloženými. Zvyk tedy kombinuje prvky vsazování svědků mezníku a doušků. Pro raný středověk zvyk dokládá R. BAUER: Die älteste Grenzbeschreibungen, s. 257-258.

¹⁰² H.-J. KARP: Grenzen, s. 117.

knížete Jindřicha Bradatého, který se také osobně účastnil inspekčního objetí alespoň části klášterních majetků.¹⁰³

O technice řešení sousedských svárů a sporů o hranice nabízí představu dlouhá řada souborně editovaných listin zbraslavského kláštera. Nejdříve bývali zvoleni rozhodčí (latinsky *arbitri*, česky *ubrmané*, německy *Richter*), jimž následně sporné strany předkládaly své listiny a ukazovaly jim mezníky. Arbitři potom vyslychali svědky a nakonec rozhodovali spor. O průběhu jednání nás zpravují listiny, vydané v jeho závěru buď rozhodčími, či veřejným notářem. Jelikož konečné výpovědi rozhodčích bývaly zlistňovány často v jarních měsících, zdá se, že „mezní soud“ a případné obcházení mezníků probíhaly obvykle na počátku jara, což se zdá být v souladu s novějšími normativními prameny.¹⁰⁴

Obřad vytyčování hranic lze tak obecně rozčlenit do několika fází: objezd či obchůzka hranic, stanovení hraničních znaků včetně jejich označení (vytesání křížů, sypání kopců atd.), skládání přísah na nejdůležitějších či sporných místech a na závěr „úřední“ a závazné sepsání průběhu hranic.¹⁰⁵

---

¹⁰³ K vymezování majetků již F. GRAUS: Dějiny 1, s. 319-321; nověji k příkladu ze slezského Jindřichova J. KLÁPŠTĚ: Středověká vesnice, s. 335. Srovnej KSIĘGA HENRYK. I.9, s. 297-298. K Třebnici SUB I, č. 83, s. 54-58; č. 114, s. 79; č. 115, s. 80-85; č. 181, s. 131-135. K osobnímu objetí části hranice SUB I, č. 114, s. 79; č. 115, s. 83-84; č. 181, s. 134-135. K pravosti třebnických listin H. APPELT: Die Echtheit, s. 1-56, k třebnickému klásterství K. DZIEWOŃSKI: Geografia, s. 25-34. K obcházení újezdů v polských zemích (Slezsku, Malo-, Velkopolsku, Kujavsku a Mazovsku) i střední Evropě Z. PODWIŃSKA: Zmiany, s. 202-223.

¹⁰⁴ MENŠÍK § 10, s. 156. K procesu při hraničním sporu ve 13. století N. ŠTACHOVÁ: Ke sporu, s. 174-179; CDB VI.1, č. 79, s. 127-128. Z datovaných výpovědí rozhodčích ve sporech zbraslavského kláštera se setkáváme sedmkrát s jarním, případně letním termínem oproti třem termínům podzimním. LISTY ZBR., č. 144, s. 96-98; č. 162, s. 117-119; č. 219, s. 181-182; č. 252, s. 209-211; č. 259, s. 219-220; č. 264, 223-224 a č. 267, s. 226-228 (z toho třikrát květen); č. 257, s. 217-218 (říjen); č. 260, s. 220-221 (prosinec) a č. 274, s. 233-234 (listopad). Volby rozhodčích: TAMTÉŽ, č. 142, s. 94-95 (září), č. 160, s. 113-114 (červen), č. 242, s. 199-201 (říjen). Prameny nalézaného práva jsou starší listiny, výpovědi svědků o starobylém užívání a vedení po hranicích: „*arbitrari ... iuxta et secundum tenores literarum de et super premissis limitibus, greniciis ... nec non secundum possessiones, prescripciones ac deposiciones testium fidedignorum partis utriusque ... terminare, laudare, concordare, ordinare, ..., ad requisicionem predictorum arbitratorum vel superarbitrorum infrascriptorum literas originales, instrumenta publica et jura super predictis limitibus, greniciis ... confectas ... ipsis presentare...*“ LISTY ZBR., č. 242, s. 200, srov. též MENŠÍK § 68, s. 187: „... strany ukazují spravedlivosti své listovní neb psané, nebo hraničníky, mezníky a znamení mezní, anebo užívání starobylé, a to doličují a potvrzují svědky a svědomím jich.“ V novověkých etnografických pramenech se setkáváme s termíny kolem Velikonoc, svatodušních svátků, sv. Jiří či sv. Trojice a to proto, že první zemědělské práce jsou již provedeny a příroda ještě není zarostlá, takže mohou být dobře patrná hraniční znamení. J. KLABOUCH – V. PROCHÁZKA: Předpisy, s. 158-162.

¹⁰⁵ D. JANIŠ – J. ŠENKÝŘOVÁ: Hranice, s. 193-202; S. BYLINA: *Sippamus granicies*, s. 53.

6. Shrnutí

Již od starověkých civilizací přes středověk po počátek moderní éry se rýsuje řada shod, kdy člověk obvykle využíval přírodní danosti k tomu, aby určil hlavní mezní body vytyčování území. Bez přesnějších geometrických a nivelačních přístrojů se stěžovalo postupovat jinak. Poměrně značnou škálu možností nabízel členitý a zalesněný terén, hlavně s dostatkem vodotečí. Větší obtíže vyvstávaly tam, kde nebylo možné se nějak „zachytit“. Pak přicházely ke slovu umělé mezníky a orientační body. Ani tak (anebo tam, kde ohraničení ke slovu ještě nepřišlo) se nezamezilo hraničním sporům, které nabývaly rituální obřadnosti. Hranice jako taková představovala v indoevropské civilizaci něco posvátného a nedotknutelného, jako položka, která si zaslouží zvláštní péči. Obcházení, kontroly a obnovy hraničních znamení mívaly význam praktický a demonstrační, sloužilo k ožívování kolektivní paměti, jež byla v moderní době nahrazena pamětí objektivní, tedy katastrálními mapami. I ty však mohou odrážet a petrifikovat staletou realitu.

III. Vymezení Čech a Moravy vůči vnějšku do počátku 14. století

1. Počátky: tzv. Geograf bavorský a privilegium pro pražské biskupství

Mezi první doklady o vymezení českých zemí, respektive oblastí pod přemyslovskou mocí a současně pod údajnou autoritou pražského biskupa, náleží tak řečené privilegium pro pražské biskupství, jehož text zahrnul do svého spisu rovněž kronikář Kosmas. V originále dochovaná listina, vydaná v Řezně 29. dubna 1086 císařem Jindřichem IV., popisuje územní dosah biskupovy moci, která měla v době Vojtěchova episkopátu sahat daleko na severovýchod. K záchytným a orientačním bodům patří i tzv. kmenové názvy, o jejichž výklad a interpretace se dodnes vedou spory. Dokument zmiňuje řeky (Kouba, Bug, Styr) i „střed lesa“, který měl „kmenová“ teritoria vzájemně oddělovat. Příslušná pasáž zní: *Termini autem eius occidentem versus hii sunt: Tugust, que tendit ad medium fluminis Chub, Zedlza et Lusane et Dazana, Liutomerici, Lemuzi usque ad mediam silvam, qua Boemia limitatur. Deinde ad aquilonem hi sunt termini: Pssouane, Chrouati et altera Chrowati, Zlasane, Trebouane, Pobarane, Dedosize usque ad mediam silvam, qua Milcianorum occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Gracouua civitate provinciaque, qui Uuag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Gracouua est. Inde Ungrorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Triti, dilatata procedit. Deinde in ea parte, que meridiem respicit, addita regione Morowia usque ad flumen, cui nomen est Wag, et ad mediam silvam, cui nomen est More, et eiusdem montis, eadem parrochia tendit, qua Bauuaria limitatur.*¹⁰⁶

Vznik dokumentu se blíže váže k vleklému sporu o obnovení moravského biskupství, který spolu vedli kníže a první český král Vratislav II. a jeho bratr pražský

---

¹⁰⁶ Tzv. zakládací listina pražského biskupství CDB I, č. 86, s. 93-95; MGH DD H IV, č. 390, s. 515-517; nověji v ACRB I.1, č. 1, s. 1-4; nejnověji, ale jen částečně v CDSlov. I, č. 60, s. 58-59; insert: KOSMAS II.37, s. 136-140. Originál není dochován; pravděpodobně existovala dvě vyhotovení, jedno pro pražské biskupství, z něhož Kosmas inseroval opis do své Kroniky, ovšem se změnami (viz výše). Druhý originál určený pro mohučské arcibiskupství byl opsán ve 12. století, je uložen v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově; s tímto opisem je téměř shodný opis v mohučských registrech (R. TUREK: Listina, s. 69-122). K interpretaci listiny existuje bohatá literatura, kromě běžných kompendií, jako V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 253-256, aj., zejména J. LOSERTH: Beiträge, s. 281-299; V. HRUBÝ: Původní hranice, s. 85-154; V. CHALOUPECKÝ: Česká hranice, s. 335-342; B. KRZEMIENSKA – D. TŘEŠTÍK: O dokumentacie praskim, s. 79-88; R. WENSKUS: Die slawischen Stämme, s. 32-41; R. MARSINA: Štúdie, s. 89-104; R. TUREK: Listina, s. 69-122; O. KOSSMANN: Polen im Mittelalter II, s. 51-52 (vše včetně další literatury); nejnověji se jí dotýká též J. NALEPA: O nowszym ujęciu, s. 9-63.

biskup Jaromír-Gebhard. I proto má jeho význam více dimenzí, které nelze opominout při otázkách formování diecézního členění českých zemí.¹⁰⁷

Text vymezující původní rozsah či územní dosah moci pražského biskupa zřejmě pochází z doby mezi lety 973/976–990, tedy mezi založením biskupství v Praze a vydáním dokumentu zvaného *Dagome iudex*, jehož součástí je ohraničení panství „*Schinesghe*“ (nejspíše Hnězdensko). Tento doklad, který stále v sobě skrývá řadu otázek a nejasných lokalizací, se uchoval formou regestu, jímž chce polský kníže Měšek I. zabezpečit své panství nezletilým synům z druhého manželství s kněžnou Odou proti zcizení ze strany sousedů (Čechů, Rusů, Němců). Svoje „panství“ vkládá pod patronát apoštolského stolce, jehož takto přiznané „vlastnictví“ by mělo být morálně ochráněno před nárokem z vnějšku (obrat „*Dagome iudex*“ má být písařská chyba místo formule „*Ego Mesco dux*“, nikoliv zkomolené jméno Dagobert, údajně přijaté při Měškově křtu, jak se někdy soudilo. Písaři však činily problémy slovanské názvy, a tak i jméno stejnojmenného Měškova syna zkomolil na „*Misico*“). Nedlouho po smrti knížete Měška v roce 992 však otcovo panství uchvátil jeho nejstarší syn z manželství s Přemyslovnou Doubravkou, tehdy již dospělý Boleslav Chrabrý, jenž snad tehdy spravoval Krakovsko. Piastovci se této oblasti v závěru osmdesátých let 10. století zmocnili na úkor Přemyslovců.¹⁰⁸

Ještě z konce 10. století pochází též listina Oty III. vymezující hranice míšeňského biskupství od pramene Odry vzdušnou čarou (*quasi recta via*) k prameni Labe (tedy po rozvodí) a dále k nišansko-českému pohraničí. V textu hraničení se

---

¹⁰⁷ K historickým okolnostem vzniku císařova privilegia J. ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí, s. 104-111; D. KALHOUS: Jaromír, s. 27-45; nejnověji M. WIHODA: První česká království, s. 67-99; TÝŽ: Morava, s. 99-102. K založení pražského a moravského biskupství D. TŘEŠTÍK: K založení, s. 179-196; D. KALHOUS: Záhadné počátky, s. 195-208.

¹⁰⁸ SUB I, č. 2: „*Item in alio tomo sub Iohanne XV. papa Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum Misica et Lambertus leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, quae vocatur Schinesghe, cum omnibus suis pertinentiis infra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Pruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fine Russe extendente usque in Craccoa et ab ipsa Craccoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure, et ab ipsa Alemura usque in terram Milze, et a fine Milze recte intra Oddere, et exinde ducente iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schinesghe.*“ O „*Dagome iudex*“ již pojednala rozsáhlá literatura, zejména B. KÜRBIŚÓWNA: *Dagome iudex*, s. 363-424; dále A. WĘDZKI: *Południowo zachodni zasięg*, s. 111-118; H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski V*, s. 595-621; G. LABUDA: *Mieszko I*, s. 180-200; TÝŽ: *Prawne i polityczne aspekty*, s. 157-170; nově k listině P. NOWAK: *Dagome iudex*, s. 75-94 (se shrnutím dosavadní literatury). Jednoty není ani v otázce, kdy se Krakovsko ocitlo v rukách Piastovců, nověji v souhrnu J. SLÁMA: *Der böhmische Fürst*, s. 15-42.

objevují řeky, zejména jejich prameny, společně se jmény výrazných oblastí (*Nisenin, Behim, Nizizi, Lusizi, Selboli*).¹⁰⁹

Diskuse v historiografii podnítilo i vymezení Slavníkova panství, které se mělo rozkládat na východě a jihovýchodě Čech. V obrovském rozsahu takřka poloviny Čech je popsal Kosmas v „nekrologu“ knížete Slavníka k roku 981. Hraničení na západě kronikář vyznačil potokem Surinou a hradem na hoře Oseka při řece Mži (lokalizace stále není úplně jasná), proti Rakousům to měly být hrady Chýnov, Doudleby a Netolice, tedy přemyslovská správní centra fungující v Kosmových časech. K východu se jako pomezí bod jmenuje Litomyšl, na severu proti Polsku hrad Kladsko. Takový rozsah budil dojem suverenity slavníkovské domény, přesto dnes bezpečně víme, že nebylo svébytným „státečkem“, ale tvořilo součást přemyslovských Čech. Pokud bychom Kosmovu relaci přijali, stěží by se dala vyložit expanze Přemyslovců k východu a severovýchodu. Ve skutečnosti byl rozsah tohoto útvaru mnohem menší a nesahal příliš daleko od svého středu, jímž byla Libice. V poslední době přitáhly zájem především otázky okolo slavníkovského mincování, kde se předpokládá využití Malína. I v tom však dnes bádání zaujímá rezervované postoj.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ CDB I, č. 39, s. 46 (plný text listiny v MGH DD O II / DD O III = MGH II, č. 186, s. 595-596; text hraničení v úplnosti v CDB I): „... *Misnensi episcopatu terminum posuimus nominando fines et determinationes locorum sicut infra tenetur: ubi caput et fons aquae, quae dicitur Odera, inde quasi recta via usque ad caput Albiae, inde deorsum in occidentalem partem, ubi divisio et confinium duarum regionum Behim et Nisenin, ibidem ultra Albiam et per silvam in occidentalem partem usque ad caput Mildae et sic deorsum ambas plagas eiusdem fluminis scilicet prope occidentalem ripam Rochilnze et sic dum Milta intrat in Albiam, nec non ob hoc diximus in occidentali plaga, quia multae villae pertinent ad orientales urbes, et sic sursum et ultra provinciam Nizizi ad eundem terminum sine dubio nec non in altera parte Lusizi et Selboli et sic usque ad civitatem Zulfiza, item videlicet infra eundem terminum et inde in aquam, quae dicitur Odera, et sic Odera sursum usque ad caput eius.*“

¹¹⁰ Vymezení Slavníkova panství uvádí KOSMAS I.27, s. 49-50 : „... *Huius tam insignis ducis metropolis fuit Lubic (Libice), sita loco ubi amnis Cydlina nomen perdit suum, intrans liberioris aquae in fluvium Labe. Habuit autem sui principatus hos terminos. Ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Suriam/Sirina/Suryna et castrum, quod est situm in monte Oseca iuxta flumen Msam/Mzie. Similiter plagam ad australem contra Teutonicos orientales has urbes habuit terminales: Chinov, Dudlebi, Netolici usque ad mediam silvam. Item solis ad ortum contra Moraviae regnum castrum sub silva situm, nomine Luthomisl, usque ad rivum Svitawa, qui est in media silva. Item ad aquilonalem plagam contra Poloniam castellum Cladzco, situm iuxta flumen nomine Nizam.* ...“ Tyto otázky se opět těší bohaté a ne vždy souznějící literatuře, z novějších pojednání Z. BOHÁČ: K lokalizaci, s. 747-756; M. BLÁHOVÁ: Castrum, s. 13-23; J. SLÁMA: Slavníkovci, s. 182-224; J. ŽEMLIČKA: Přemyslovcí – Piastovci – Slavníkovci, s. 37-48; J. ZELENKA: Kosmův popis, s. 42. O politické situaci v této přelomové době s dalšími odkazy J. ŽEMLIČKA: Expanze, s. 205-222; M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ: Velké dějiny I, s. 301-324. Z numismatických pohledů kupříkladu M. LUTOVSKÝ – Z. PETRÁŇ: Slavníkovci (passim).

Historie hraničních popisů ve střední Evropě je ovšem ještě staršího data. Patří sem anonymní spis z doby okolo poloviny 9. století, známý v literatuře jako Geograf bavorský. Jeho originální název zní *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*. Popisuje „kmenová“ území ležící severně od Dunaje. Skládá se ze dvou částí; ta druhá, patrně mladší, navozuje celou řadu vážných otazníků. Není také zřejmé, začíná-li popis ze severu od Obodritů, resp. jejich sousedů, či zda navazuje na konec první části, končící Moravany (na začátku prvního spisu jsou *Nortabtrezi* identifikovaní jako Obodrité mezi Baltem a Eldou, druhá část spisu začíná „kmenem“ *Ostabtrezi*, kteří by mohli být buď východními sousedy Obodritů nebo podunajskými Obodrity). Co je podstatné, k názvům pramen uvádí i počty jejich *civitates*, tedy hradů a jejich okruhů, což by mělo nepřímou ukázkou na sílu jednotlivých „kmenových“ společenství. V závěru první části přichází zmínka o *Betheimare*, ztotožňovanými s Čechy, s 15 hrady (*civitates*) a *Marharii*, Moravanech, s jedenácti hrady. Jako úplně poslední se ještě za Bulhary jmenují *Marehani*, považovaní za další Moravany, obývající území dnešního západního Slovenska. Někteří badatelé ale tuto pasáž považují za pozdější vsuvku. Na konci druhé, mladší části spisu čteme obdobné „kmenové“ názvy jako v listině pro pražské biskupství – sídlí tam Slezané s 15, Lužičané s 30, Dědošané s 20 a Milčané s 30 *civitates*. S těmito kmeny Čechové a Moravané sousedili, zřejmě tedy druhá část *Descriptio* začíná v sousedství Obodritů, kteří uvozují i první část spisu.¹¹¹

Pokusy o určení kmenových názvů Geografa bavorského se vztahem k Čechám a Moravě přitom tvoří jen malou část z celkového historiografického rozsahu, který již byl *Descriptio* věnován. České, polské, německé či rakouské tituly se střídají se slovinskými a jinými. Nesporné snad může být, že *Betheimare* patří k Čechám a „obojí Moravané“ k Moravě. Nechyběly ani pokusy vsunout do české kotliny *Verizane* s 10, *Fraganeo* se 40 (znění může připomínat „Pražany“) a *Lupiglaa* se 30 hrady. Více jistoty panuje pro Malopolsko a Slezsko (*Vuislane*, *Sleenzane*). Shrneme-li, přes dosažené jistoty a vzácné podrobnosti Geograf bavorský stále obsahuje mnoho nejasností. Pozoruhodná je ovšem shoda údaje o 15 *civitates* „Čechů“ se zprávou fuldských análů k roku 845 o pokřtění 14 z knížat Čechů i s jejich lidmi kdesi u Řezna (*XIII ex ducibus Boemanorum cum hominibus suis*), což by zhruba odpovídalo počtu výrazněji zalidněných oblastí a sídelních komor. Bez významu není ani

---

¹¹¹ Z řady edičních zpracování GEOGRAF BAV., s. 247-252 (s další literaturou). R. NOVÝ: Die Anfänge, s. 131-149; k terminologii sídel v raném středověku M. BLÁHOVÁ: Evropská sídliště (passim).

podobnost závěru druhé části s tzv. kmenovými názvy pražského dokumentu, poukazující na pozdější vznik této části Geografa bavorského.¹¹²

2. Čechy jako „pevnost“ uprostřed Evropy

O zemské hranici Čech lze říci, že je oproti jiným hraničením relativně pevná a stálá. Lze říci, že je svého druhu evropským „vnitrozemským“ unikátem. Zatímco hranice Polska či Uher se v průběhu staletí posouvaly k západu či východu, severu nebo jihu, podle toho, jaký respekt si zrovna jejich vládci dokázali vymoci od sousedů, a tím se následně zvětšoval či zmenšoval se jejich rozsah, tak geografický prostor Čech zůstával a zůstává (bez ohledu na drobnější odchylky) po staletí prakticky neměnný. Vděčí za to skutečnosti, že velkou část hranice tvoří hřebeny pohraničních hor (Šumava a Český les, Krušné hory, Lužické a Jizerské hory, Krkonoše, Orlické hory). Znesnadňují odtržení příhraničních regionů, současně však brání trvalejšímu připojení vnějších teritorií ležícími za hřbety dříve hustě zalesněných pohoří k českému jádru.¹¹³

„Země obklopená horami“ ležící v srdci Evropy neunikla ani prvním evropským kartografům. Věvec hor obepínající českou kotlinu nacházíme i v Herefordské a Ebstorfské mapě „světa“ i v některých portolánech. Ty sice zobrazují většinou jen mořské pobřeží a přístavy, někdy ale jejich tvůrci vstoupili i do vnitrozemí. Výstižný je popis země v Kosmově Kronice Čechů. Svědčí o tom, že pražský kanovník nejspíše z vlastní zkušenosti dobře znal tvářnost a reliéf Čech, možné je v této souvislosti připomenout na jeho rozlišování krajin polních od krajin lesních (*in campestribus ... in silvestribus locis*). K charakteristice Čech Kosmas říká: „*v Evropě leží Germánie a v jejích končinách směrem k severní straně daleko široko se rozkládá kraj, kolem dokola obklíčený horami, jež se podivuhodným způsobem táhnou po obvodu celé země, že se na pohled zdá, jako by jedno souvislé pohoří celou tu zemi obklopovalo a chránilo. ... Je to divná věc a lze z ní uvážiti, jak vysoko se vypíná tato země:*

---

¹¹² Stav vědění a starší literaturu i s edicemi shrnul J. NALEPA: Geograf Bawarsky, s. 93-94, z dalších prací R. NOVÝ: Die Anfänge, s. 142-149; K. WITCZAK: Dwa studia, s. 5-17; H. WOLFRAM: Salzburg, Bayern, Österreich (passim); D. TŘEŠTÍK: Počátky, s. 64-66, 79-92, 477-479; TÝŽ: Vznik, s. 132-135 (s další literaturou). O křtu českých knížat D. TŘEŠTÍK: Křest, s. 423-459. Co se rozumí „kmenem“ (*gens*) a s důrazem na jediný kmen Čechů D. TŘEŠTÍK: České kmeny, s. 129-143, s dosud neukončenou diskusí.

¹¹³ V. RAZÍM: K tendencím, s. 141; J. ŽEMLIČKA: Sídelní geografie, s. 74-84; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 479-496.

neutéká do ní žádní cizí řeka, nýbrž všechny toky malé i velké, pojaty arci do větší řeky, jež slove Labe, tekou až do Severního moře.“ Obdobně líčí Čechy v 15. století i Eneáš Silvius Piccolomini, později známý jako papež Pius II. Českou zemi shledává jako okrouhlou, její šířka i délka jsou přibližně shodné. Celou zemi obklopují lesy, které jako celek zve Piccolomini Hercynským lesem po způsobu svých předchůdců. Opakuje Kosmův postřeh, že se všechny řeky z českého vnitrozemí vlévají do Labe.¹¹⁴

První podrobnější mapu celých Čech vytvořil v roce 1518 Mikuláš Klaudyán. Skrývá v sobě již praktické určení a měla sloužit v první řadě asi obchodníkům. Autor na ní zobrazil hlavní dopravní spojnice, řeky, města a hrady, přičemž katolické odlišil od husitských. Jeho mapové zobrazení nejspíše vycházelo ze starší Etzlaubovy mapy Evropy i ze starších popisů a tabulek.¹¹⁵

Nejstarší mapy mívají sice dobrou snahu vyznačovat pohraniční horstva, avšak jejich názvy obvykle chybí. Velký horský komplex na jižní a jihozápadní hranici Čech představoval *Hercynský les*, vystupující od raného středověku pod názvem *Silva nortica* či *Nortwald*. Jeho část zaujímající Šumavu se ve středověku nazývala též *Gabretský* nebo *Český les* (jmenné oddělení Šumavy a Českého lesa nastalo až v 19. století). Označení *Sudetské hory* se někdy vázalo na celý věnec hor obepínajících Čechy, jindy pouze pro jeho výsek; někdy se pod tímto označením skrývají Krušné hory, v dalších případech zase severní pohoří táhnoucí se od Jizerských hor k východu až po Jeseníky. V Ptolemaiově Geografii se *Sudéta oré* rozpínají snad od Smrčín přes Krušné a Lužické hory možná až k Jizerským horám, zatímco Krkonoše,

---

¹¹⁴ K tzv. mapám světa B. ENGLISCH: *Ordo orbis (passim)*, k Herefordské mapě s. 450-468, 648-651, k Ebstorfské s. 468-495, 651-655; k portolánům K. KUCHAR: *Naše mapy*, s. 16-17; E. SEMOTANOVÁ: *Historická geografie*, s. 196. Komplexní pohled na vývoj mapového zobrazování historických českých předložila E. SEMOTANOVÁ: *Mapy Čech, Moravy a Slezska (passim)*. O typech krajín KOSMAS III.52, s. 225, k popisům Čech KOSMAS I.2, s. 5-6: „*In Europa sita est Germania, cuius in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cunctus undique montibus per gyrum, qui mirum in modum extenduntur totius terrae per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circueat et muniat. ... Mira res, et unde perpendere potes quam in alto aere haec pendeat regio, cum nulla peregrina hanc influat aqua, set quotquot amnes, parvi et immanes ex diversis montibus orti, a maiori aqua, quae dicitur Labe, recepti usque aquilonale fluunt in mare.*“ Překlad K. Hrdina, M. Bláhová. Ke Kosmovu pohledu na Čechy a soudobý svět E. SEMOTANOVÁ: *Svět*, s. 49-50, viz též obr. 6. PICCOLOMINI I.1, s. 20: „*Regionis longitudo latitudoque poene par. Nam formam rotundam tradunt, cuius diametrum trium dierum itinere expedito pateat. Silva universam claudit, quam veteres Herciniam vocavere, cuius et Greci scriptores et Latini meminerunt. Flumina, que terram irrigant, universa in Albim exonerantur.*“

¹¹⁵ Ke Klaudyánově mapě M. KAVALÍR: *Několik poznámek*, s. 7-30; L. MUCHA: *Mikuláš Klaudyán*, s. 33-34.

Jeseníky a Oderské vrchy se v tomto kartografickém prameni zvou *Askiburgion oros*. Název Krkonoš se ustálil v 16. století, přičemž se často zvaly Obří či Sněžné hory. Polský kronikář zvaný Gallus Anonymus, když k roku 1110 popisoval vpád Boleslava III. Křivoústého do Čech, mluví o „strmých horách“ (*montes arduos*), jejichž odvážné a namáhavé překročení srovnává s činem Hannibala. Z časného středověku pocházejí názvy *Fergunna* a *Miriquiadi* pro Krušné hory. Dochování starších názvů a následné ustálení jmen jednotlivých horstev souvisí nejen s členitostí a terénní výrazností horského hřbetu, ale i s jeho dostupností a zvláště prostupností – proto známe jednak názvy více nápadných Krkonoš, jednak několik různých pojmenování Šumavy, protkané spojnicemi se západním a jižním sousedstvím. Naproti tomu méně výrazná Českomoravská vrchovina nebyla chápána jako jediný útvar, takže se tam setkáváme s názvy hned několika horských oblastí (například Železné hory).¹¹⁶

Důležité je přitom rozlišování, která území patřila do vlastních Čech a která už ležela za jejich „přirozenou“ hranicí. Částečně lze využívat nepřímého poznatku, že podle dobových zvyklostí respektovala ideální hraniční čára rozvodí. V pramenech se však používá spíše výrazu *media silva*, což zvláště v případě Čech většinou znamenalo totéž. Ne však vždy; kolonizační průniky z jedné či druhé strany „střed lesa“ posouvaly, a to častěji při hraničení s německými a rakouskými oblastmi směrem do českého vnitrozemí. To se odehrálo na původně českém Vitorazsku, které z větší části už koncem 12. století připadlo Rakousům (viz dále).¹¹⁷

Za nejstabilnější úsek české hranice lze považovat její severní část, tvořenou obtížně prostupnými Jizerskými horami a Krkonoši. V jejich podhůří nebylo nutné budovat ještě další ochranu, zvláště když vysoké hory byly po celý středověk liduprázdné. Za heroický byl považován už výše dotčený přechod vojska Boleslava Křivoústého přes Krkonoše (snad v jejich východním cípu). Oproti tomu Krušnými

---

¹¹⁶ K pochodu Boleslava III. přes Krkonoše GALLUS ANONYMUS, s. 145-146. První průkopnické práce věnované českým pohraničním horám publikovali V. V. TOMEK: Něco o pomezí, s. 461-475; J. LOSERTH: Der Grenzwald, s. 177-201; J. K. HRAŠE, Zemské stezky (passim), jednu z prvních sídelních rekonstrukcí Čech ve středověku včetně důrazu na pohraniční horstva předložil J. LIPPERT: Social-Geschichte Böhmens (příloha), k dalšímu W. FRIEDRICH: Die historische Geographie, s. 31-34; K. KUCHAR: Naše mapy, s. 11-12 (zejména s odkazy na Ptolemaia); J. MARTÍNEK: Fyzická geografie, s. 133-136; E. SEMOTANOVÁ: Historická geografie, s. 87-94; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 40-41. K raně středověkému pojmenování Krušných hor A. SEDLÁČEK: Místopisný slovník, s. 191, 608, 846 (Gabreta – Šumava na s. 198).

¹¹⁷ A. SEDLÁČEK: Jak se měnily a ustálily meze, s. 3-16; W. FRIEDRICH: Die historische Geographie, s. 78-79; J. DOBIÁŠ: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen, s. 19-42, také a s příkladem Vitorazska nověji J. ŽEMLIČKA: Čechy v době knížecí, s. 25-27, 313-316.

horami nebo Šumavou procházelo více dálkových cest, které bylo třeba zvláště za hrozícího nebezpečí střežit, ať zemskými branami, přesekami, strážišti nebo hrady. Z německé strany hrozilo na konci 12. století nebezpečí, že obvod starého sedleckého hradu bude za Barbarossy přičleněn k říšskému Chebsku, na Vitorazsku a Landštejnsku hranicí posunovaly kolonizační aktivity z rakouské i české strany.¹¹⁸

Středověké Sedlecko leželo v údolí Ohře, sevřeném od severu Krušnými horami, od jihu a východu Slavkovským lesem a Doupovskými horami. Centrum této oblasti se později přesunulo k hradu Lokti. Na západě byl posledním místem Sedlecka Kynšperk, na jihu (Dolní) Žandov, kterým procházela cesta vedoucí od Prahy k Chebu. K zajištění pevnějšího vztahu Sedlecka, přetavujícího se v Loketsko, mělo snad napomoci zřízení města Kynšperka (*in quodam loco, qui Cuninberch vocatur*) doksanskými premonstrátkami s podporou Václava I. (1232). Možná byla do jisté míry živá paměť dočasné anexe Sedlecka císařem Friedrichem Barbarossou. Spojením Sedlecka se sousedním Chebskem by tak vznikla říšská doména, umožňující kontrolu nad celými západními Čechami. V blízkosti císaře vystupují tehdy jako svědci jistý Verner, správce v Sedlci (*Wernherus, economus in Zedliz*), a Ušalk z Kynšperka, doložený v listině Barbarossova ministeriála Gotfrieda z Falkenberka spolu s lidmi z Chebska. Císař tedy asi již započal s budováním sítě opěrných bodů pod správou říšských ministeriálů obdobně jako v sousedním Chebsku. Až před polovinou devadesátých let 12. století se Sedlecko vrátilo pod svrchovanost českých vládců. V té chvíli byl již v běhu přesun regionálního centra do Lokte, nejistota panuje o skutečných počátcích města v Kynšperku (podle jedné z úvah měl původní Kynšperk stát na místě zvaném Starý Zámek, až později by nastal přesun do současné polohy na

---

¹¹⁸ H.-J. KARP: Grenzen, s. 76-77, 102-107; V. RAZÍM: K tendencím, s. 141-160; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 58-107. Ze starších prací o cestách J. K. HRAŠE: Zemské stezky (passim); W. FRIEDRICH: Die historische Geographie, s. 80-94. K cestám přes Šumavu souborná práce o Zlaté stezce F. KUBŮ – P. ZAVŘEL: Zlatá stezka 1-4 (passim); k přechodům Krušných hor souhrnně J. KLÁPŠTĚ: Raně středověké Mostecko, s. 502-515; E. ČERNÁ: Komunikační síť, s. 97-110. Cesta Kadaň – Přísečnice – Cvikov (Zwickau) je doložena k roku 1118 (clo ve Cvikově). Doklad spojnice Chomutova a Saské Kamenice (Chemnitz) pochází z roku 1143, další *semita bohemica* se objevuje k roku 1185, jiná *antiqua Bohemie semita* vedla od Mostu do Freibergu. K roku 1207 je doložena tzv. Osecká cesta (*semita claustrum proxima*). K těmto cestám a dokladům E. ČERNÁ – T. VELÍMSKÝ: Česko-saské kontakty, s. 359-363. Komunikační síti v této oblasti se věnoval rovněž I. VÁVRA: Mostecká cesta, s. 351-383; TÝŽ: Osecká stezka, s. 187-201; TÝŽ: Srbská cesta, s. 369-432. S některým jeho trasováním však někdy nesouhlasí současní badatelé. Nejnovější shrnutí česko-saských kontaktů přináší T. VELÍMSKÝ: Česko-saská hranice, s. 13-32; V. ZÁBRANSKÝ: Česko-saská hranice, s. 61-74. O vpádu říšského vojska v roce 1004 THIETM. MERS. VII.11, s. 329-331, viz V. NOVOTNÝ: České dějiny I.1, s. 689-690.

Ohři). Otázkou zůstává podíl chebských ministeriálů na kolonizaci Sedlecka-Loketska.¹¹⁹

Na rakousko-českém pomezí se rozprostíral široký pomezní hvozď táhnoucí se přes Šumavu a pokračoval i přes Českomoravskou vrchovinu. Komunikačně to byl kraj odlehlý, osídlený dosti řídko, s okolím propojený jen stezkou vycházející snad od Doudleb k zemské bráně na pozdějším Novohradsku (*porta provincie nostre cui nomen est Lazicich*) a směřující k Vitorazi (Weitra). Ta ležela v českém příhraničí, jak plyne ze sdělení listiny knížete Bedřicha: „... *partem terre nostre Austrie adjacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropniz*,...“. Hadmarovi z rakouského ministeriálského rodu Kuenringů daroval Vitorazsko s lesem mezi Lužnicí a Stropnicí právě kníže Bedřich. Český panovník si sice ponechal vrchní lenní dohled, nicméně se tím otevíral prostor ke ztrátě tohoto území. Vydatně tomu dopomohla kolonizační aktivita Kuenringů a jejich rodového cisterciáckého kláštera ve Světlé (Zwettl), založeného ve třicátých letech 12. století. Rakouští osadníci pronikali dále do lesa, jehož středem procházelo rozmezí. Tím se posunoval „střed lesa“ tvořící pomyslnou hranici. Prostor Čech se umenšoval a rakouský soused si stále nárokoval polovinu ztenčovaného hvozdu, zatímco česká strana si chtěla ponechat celý zbytek již beztak zúženého lesa. Její zájmy hájil kníže Soběslav II. Teprve po změně na pražském knížecím stolci, kdy byl znovu nastolen Bedřich, nejstarší syn krále Vladislava, došlo k nevýhodnému vyrovnání. Knížete Bedřicha podporovali Babenberkové, s nimiž byl spřízněn přes matku. Proto jim z vděčnosti za pomoc při nastolení odstoupil dosud sporné území táhnoucí se od Vitorazska po Landštejnsko. Hranici posunutou k severu a severozápadu postihuje listina vydaná po vyřešení sporu císařem Friedrichem Barbarossou na říšském sněmu v Chebu roku 1179. Jde o první precizněji popsanou lineární hranici dvou zemí. S místy, dotčenými v císařské listině, se setkáváme i v dokumentu o sto let mladším, rakouském prameni sepsaném Jansem Enikelem, popisujícím hranice Rakous. Zatímco Vitorazsko původně náleželo k Čechám, Landštejnsko a Novobystřicko bylo

---

¹¹⁹ K Sedlecku A. SEDLÁČEK: O starém rozdělení, s. 130-133, 137-139, 151-152, nověji J. FIALA: Osídlení, s. 33-83; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 104. Založení Kynšperka CDB III.1, č. 26, s. 24, k tomu J. ŽEMLIČKA: Nezdařená městská založení, s. 43-49; T. VELÍMSKÝ: Zur Problematik, s. 105-148. Ke Kynšperku srov. též kapitolu IV.4. K odtržení Sedlecka z moci českých knížat J. KEJŘ: Císař, s. 11-27, v sídelně historických souvislostech též výše citovaný příspěvek J. FIALY. Sedlečtí a Chebští svědkové v listině CDB I, č. 320a, s. 294. Ke kolonizaci západního Sedlecka chebskými ministeriály F. KUBŮ: Podíl, s. 169-183; TÝŽ: Štaufská ministerialita (passim); nověji V. KNOLL: Štaufští ministeriálové, s. 7-27.

naopak českým ziskem. Na obou stranách se o to zasloužily majetkové poměry. Na rakouské straně to byli Kuenringové, na české Vítkovci, zapojovaní do lenních i majetkových svazků v česko-rakousko-bavorském příhraničí. Od roku 1260 získal Vok z Rožmberka do lenního držení hrabství Rakous (Raabs), k němuž náležely Ličov (Litschau) a Heidenreichstein. Ačkoliv tyto statky Vítkovci posléze ztratili, česko-moravsko-rakouská hranice se tak v oblasti Novobystřicka a Landštejnska posunula k jihovýchodu.¹²⁰

Podél cesty vedoucí z Mostu přes Krušné hory do Zavidova (Sayda), doložené k roku 1185, byla z české strany osídlována i oblast za krušnohorským hřebenem. Nejen z patronátního práva oseekého kláštera k zavidovskému kostelu, potvrzené pražským biskupem, ale též z nálezů ve městě, lze usuzovat na kolonizační iniciativu z Bělska (v roce 1300 však totéž patronátní právo potvrzuje českému klášteru míšeňský biskup, Zavidovsko se tedy stalo součástí míšeňské diecéze). Výmluvné je též pojmenování hradu Boršenštejnu (Purschenstein) nad přechodem přes říčku Flöhu, odkazující k hrabišickému založení. K soukromé fundaci téhož rozrodu náleží také hrady Rýzmburk a Rechenberg ležící při oseeké cestě. Oblast Boršenštejna a

---

¹²⁰ K zemské bráně zmiňované k roku 1186 CDB I, č. 311, s. 283, k tzv. vitorazské stezce J. DOBIÁŠ: *Seit wann bilden die natürlichen Grenzen*, s. 18. K Bedřichovu daru léna Hadmarovi z Kuenringu CDB I, č. 309, s. 279-280; A. SEDLÁČEK: *Jak se měnily a ustálily meze*, s. 3-14; W. FRIEDRICH: *Die historische Geographie*, s. 35; H. HIRSCH: *Zur Entwicklung*, s. 15-16, podle něhož se jednalo o součást Čech již jen formálně, de facto prý Vitorazsko již připadlo Rakousům. K česko-rakouskému sporu plynoucímu z hbité kolonizace z rakouské strany JARLOCH, s. 470-472; V. NOVOTNÝ: *České dějiny I.2*, s. 1032-1039; J. ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*, s. 25-27, 313-316; M. BLÁHOVÁ – J. FROLÍK – N. PROFANTOVÁ: *Velké dějiny I*, s. 646-648. Delimitační listina z roku 1179 je vydána v CDB I, č. 291, s. 257-260: „*In superiori itaque parte utriusque terre, Boemie scilicet et Austrie, terminus est mons, qui dicitur altus. Ab illo monte terminus dirigitur usque ad concursus duorum rivulorum, quorum unus dicitur Schremelize alter Lunsenize; inde porrigitur usque in proximam vadum, quod est iuxta Segor. Ab illo vado recta estimationis linea terminus idem extenditur usque ad ortum Gestice fluminis, ab ortu vero eiusdem fluminis usque in Vrgrueb.*“ K listině H.-J. KARP: *Grenzen*, s. 94-102; k lokalizačním míst včetně staršího bádání J. SCHULZ: *Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice*, s. 93-99; L. JIRÁSKO: *Vývoj*, s. 8-24; TÝŽ: *Osídlení*, s. 209-272. LANDBUCH, s. 713-714: „... *als diu regenwazzer vliezzent untz in den Chunigesprunn, den Chunigesprunn nider unt in di Gosteyz, von der Gosteyz untz in di Lunsnich, die Lunsnich nider untz in die Owergrube, dar nach nider untz in die Tey, di Tey nider untz uf den Schets, den Schetz nider unt in di Tey, die Tey nider untz in di Swarza, von der Swarza wider in di Tey, di Tey nider in die March; di March untz in di Tunowe.*“ Ztotožnit lze *Gestici* a *Gosteyz* (Kostěnický potok), *Lunsenizi* s *Lunschich* (Lužnice), *Vrgrueb* a *Owergrube* (Vysoký kámen u Kunžaku). *Schetz* je zřejmě Šacká hora na moravsko-rakouském pomezí, kde se roku 1221 konalo shromáždění uzavírající spor mezi českým králem Přemyslem Otakarem I. a pražským biskupem Ondřejem (CDB II, č. 216-217, s. 200-205: „*in monte Scach/Scac*“; V. NOVOTNÝ: *České dějiny I.3*, s. 507-508). M. ŠPŮROVÁ: *Hranice*, s. 86-91. Z nových prací k příhraniční problematice a ochraně hranic ADEL, BURG UND HERRSCHAFT (passim). Nejnověji k této oblasti J. OESTERREICHER: *Poznámky*, s. 7-58.

Zavidova se ve druhé polovině střídavě ocitla pod vládou českých a míšeňských vládců, byla však chápána jako součást Čech.¹²¹

Někdy se střídaly přechodné správy dvou sousedů v jakémisi „náravníkovém“ pásmu. Nelze proto hovořit o jednoznačné správně politické přínáležítosti Donínska, Budyšínska nebo Kladska, avšak prameny zároveň jasně sdělují, že některá místa labského levobřeží se až k Donínu (Dohna) po dlouhé časové úseky nacházela v moci přemyslovských panovníků. Dokládají to zprávy o výstavbě a opevnování hradu Donína ve 12. století, či o věznění knížecích příbuzných (zvláště za Soběslava I.) na různých pohraničních hradech včetně Donína. Ve 13. století, ač s přeryvy, podléhalo toto území českému králi, snad Přemysl Otakar I. nebo jeho syn zde přímo nad tokem Labe založil hrad Königstein. Již názvem odkazuje na královského fundátora, především se však tato oblast stávala nástupním bodem české expanze hlouběji do Donínska a Míšeňska. Přechodné zisky a ztráty prostoru za Labskými pískovci se střídaly po celý středověk až do 15. století, kdy území definitivně připadlo k Míšeňsku. Způsobily to jak oslabení české královské moci a souběžné sílení míšeňských markrabat, tak majetkový vývoj. Čilé obchodní a hospodářské kontakty českého vnitrozemí s Donínem a Pernem (Pirna) po Labi se tím ale nepřerušily.¹²²

O strategické Budyšínsko usílovali jak čeští, tak míšeňští panovníci. Zároveň se otvíralo do Slezska. V české moci se toto tranzitní území, jímž procházela důležitá západovýchodní dopravní tepna, nacházelo od poloviny 12. do poloviny 13. století.

---

¹²¹ K cestám přes Krušnohoří J. KLÁPŠTĚ: Raně středověké Mostecko, s. 502-515; E. ČERNÁ: Komunikační síť, s. 97-110; E. ČERNÁ – T. VELÍMSKÝ: Česko-saské kontakty, s. 359-363; I. VÁVRA: Mostecká cesta, s. 351-383; TÝŽ: Osecká stezka, s. 187-201; TÝŽ: Srbská cesta, s. 369-432, ale s korekcemi novějších badatelů. K možnostem kolonizace z Čech J. KLÁPŠTĚ: Paměť (passim). K patronátu v Zavidově podezřelá listina CDB II, č. 362, s. 390, k míšeňskému potvrzení RBM IV, č. 1925, s. 757, T. VELÍMSKÝ: Hrabišici, s. 154. K nálezům v Zavidově V. GEUPEL – Y. HOFFMANN: Archäologische Funde, s. 185-191. Celkově k Hrabišicům H. BESCHORNER: Die Herrschaft Riesenburg, s. 92-128; T. VELÍMSKÝ: Hrabišici, s. 88-102, 143-148; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 41-42, 60-61. Diskutované jsou počátky Rýzmburka, srovnej stanoviska T. DURDÍK – J. KLÁPŠTĚ: Dva pohledy, s. 266-276. První zmínka o Boršenštejnu k roku 1289 RBM II, č. 1467, s. 630-633; též T. VELÍMSKÝ: Hrabišici, s. 83, kde též k Rechenbergu. K česko-míšeňským vztahům T. VELÍMSKÝ: Hrabišici, s. 152-164, k náležitosti k českému království listina Heleny, vdovy po míšeňském markraběti Dětrichovi, o prodeji Zavidova a Boršenštejnu králi Václavovi II. roku 1300 RBM IV, č. 1922, s. 756. Nejnověji k česko-saské hranici T. VELÍMSKÝ: Česko-saská hranice, s. 13-32.

¹²² K Donínu a jeho výstavbě KOSMAS III.47, s. 154-155; k věznění Břetislava (III.) vládnoucím knížetem Soběslavem I. VINCENTIUS, s. 419. M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 41-42, 63-65, kde i další literatura. K počátkům Königsteinu M. KOBUCH: Von wann datiert die urkundliche Ersterwähnung, s. 127-134, o stycích s Pirnou například G. SCHMIDT: Pirnas Fernhandel, s. 117-123. Nejnověji souhrnně T. VELÍMSKÝ: Česko-saská hranice, s. 13-32.

V dalším období je znovu ovládl Jan Lucemburský. Jako integrální součástí Čech se po celý středověk prezentovalo Žitavsko, obkroužené ze tří stran horami a geograficky inklinující spíše k Lužici, ale správní a majetkové sepětí s českými Ronovci zpevňovalo jeho vazby k Čechám. Zčásti se s ním překrývalo území, zvané ve 12. a 13. století Záhvozď. Od okolí jej dělily široké lesy. Právě této oblasti se věnuje dokument známý v badatelském povědomí jako hornolužická delimitační listina (Oberlausitzer Grenzurkunde). Lineárně vymezuje území českého krále od teritoria míšeňského biskupa.¹²³

Mimořádně zajímavá listina je výsledkem snah o uchopení sporného prostoru, v němž se nacházelo několik regionů vzájemně oddělených hvozdy. V roce 1213 došlo k vymezení některých hradeckých oblastí (burgwardů) v Záhvozdu a Budyšínsku, o deset let později byly hranice na žádost českého krále Přemysla Otakara I. a jeho syna budyšínského vévody Václava a za účasti míšeňského biskupa Bruna obejity stejnými komisaři jako při starším vymezení. Jednání z roku 1223 se dočkalo zlistinění až o pět let později, ale ani jedno z údajných dvou tehdy vydaných vyhotovení se však nedochovalo. Zprávy o starších vymezení a dokumentech známe až z konečné verze listiny z roku 1241, sepsané ve čtyřech známých exemplářích. Dokument upoutal pozornost již před sto lety, a od té doby se mu čas od času věnují badatelé z různých úhlů pohledu. V rozsáhlých popisech hraničení z roku 1241 se často setkáváme s částmi vodních toků, z nichž většina, a to i malé potůčky, nesou svá jména, ač jde v té době o poměrně řídké osídlené území. Dále se zde vyskytují kopce, pahorky či pohoří. Z míst spjatých s lidskou činností se objeví stará pohřebiště, pravěký val či cesty s brody a poustevna. Jak se i zde potvrzuje, středověcí lidé žili v úzkém sepětí s přírodou. Mívali blízko hlavně k vodním tokům a pramenům, každý potůček se nějak nazýval.¹²⁴

---

¹²³ K Budyšínsku L. BOBKOVÁ: Územní politika, s. 107; TÁŽ: Budyšínsko, s. 65-90. O žitavském působení Ronovců nověji M. SOVADINA: Ronovci, s. 7-18; J. URBAN: Lichtenburkové, s. 28-31. Výskyt slova Záhvozď: CDSR I.2, č. 175, s. 122-123; CDSR II.1, č. 61, s. 62-63; CDB II, č. 311, s. 308-309, č. 312, s. 309; CDB IV, č. 4, s. 61-63. O. BAUER: Žitava, s. 7-10; J. KURKA: Záhvozď, s. 3-14; TÝŽ: Několik zeměpisných omylů, s. 93-117; J. NALEPA: Granice, s. 54; J. ŽEMLIČKA: Počátky, s. 192-193; V. BELLING: Vývoj, s. 7-26. Žitava jako důležitá součást Čech též v MAIESTAS CAROLINA, kap. 6, s. 48-49. Hornolužická delimitační listina CDB IV, č. 4, s. 61-63, H.-J. KARP: Grenzen, s. 107-112; C. KLECKER: Die Oberlausitzer Grenzurkunde, s. 29-40; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 41-42, 66-72. Nejnověji souhrnně T. VELÍMSKÝ: Česko-saská hranice, s. 13-32.

¹²⁴ CDB IV, č. 4, s. 61-63; A. MEICHE: Die Oberlausitzer Grenzurkunde, s. 145-251 se listině věnoval z historicko-geografického pohledu. Vycházel z vlastního terénního průzkumu a topografie, avšak filologicko-toponomastický zřetel stojí až na dalším místě jeho metodiky; R. JECHT: Neues zur

Dalším územím, které si nárokovaly obě sousední země, bylo Kladsko. Jak české, tak polské prameny považují kladské území za „své“. Z geografického hlediska tvoří Kladsko kotlina obkroužená horami, do níž geograficky náleží i Broumovsko. Charakter *confinia* získalo Kladsko v 11. a 12. století. Z té doby pocházejí střídavé zprávy o polských i českých nárocích. Soběslav (I.) v době svého polského exilu nejprve spálil kladský hrad, po nástupu na pražský knížecí stolec jej však nově opevnil. Od roku 1169 se setkáváme s českými kastelány, ve 13. století pronikala do Kladska kolonizace z Čech. Až tehdy se díky aktivní osídlovací politice břevnovského kláštera z Kladska vydělilo Broumovsko. Obecně ale bylo Kladsko považováno za integrální součást Čech.¹²⁵

K „nárazníkovým“ teritoriím Čech lze v jistém slova smyslu počítat též Chebsko, svébytné území náležející sice k Říši, ale se zájmem z české strany. Silné pozice zaujala v Chebsku zdejší ministerialita. Poprvé, avšak jen dočasně získal Chebsko Přemysl Otakar II. v roce 1266. V Chebu se již předtím konávaly říšské sjezdy, roku 1285 se zde uskutečnila svatba Václava II. s Gutou Habsburskou. Za vojenskou pomoc Ludvíku Bavorovi získal Chebsko Jan Lucemburský roku 1322, avšak jako říšskou zástavu. Přímou součástí českého státu se Chebsko stalo až v 18. století. Historické Chebsko se přitom nepřekrývá s dnešním „českým“ Chebskem.¹²⁶

3. Morava

Morava vykazuje odlišné geografické danosti než Čechy. Pouze na severovýchodě ji ohraničují výrazné horské masivy, na západě se s Čechami dělí o Českomoravskou vrchovinu. Méně zřetelně se rýsují její hranice na severu, na jihovýchodě a jihu. Již od pravěku náležela Morava k výrazně tranzitním regionům, podle některých historiků a

---

Oberlausitzer Grenzjurkunde, s. 63-94 dokument o desetiletí později zhodnotil z diplomatického a obecně historického pohledu; z hlediska panských sídel a osídlení krajiny se listině věnovala C. KLECKER: Die Oberlausitzer Grenzjurkunde, s. 29-40. Z různých pohledů se jí věnovali W. SCHLESINGER: Entstehung, s. 34-35; H.-J. KARP: Grenzen, s. 111-112; J. NALEPA: Granice, s. 56-62.

¹²⁵ Ke Kladsku KOSMAS III.1, s. 162; III.4, s. 164; III.5, s. 165-166; III.40, s. 213; KAN. VYŠ., s. 206-207, 217, 228; LET. HRAD.-OPAT., s. 394, k prvnímu známému kastelánovi Hroznatovi CDB I, č. 246, s. 218, č. 247, s. 219, o něm i dalších správcích V. NOVOTNÝ: České dějiny I.3, s. 24. M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 41-42, 73-76 (s literaturou). Práce o raných dějinách Kladska je možné rozšířit o K. BARTKIEWICZ: Dzieje Ziemi Kłodzkiej (passim); M. CETWIŃSKI: Přemyslovské období, s. 49-69.

¹²⁶ Mezi základní příručky k dějinám Chebska a jeho hraničení stále patří H. GRADL: Geschichte (passim); nově také F. KUBŮ: Die staufische Ministerialität (passim).

archeologů ji od severu k jihu protínala tzv. Jantarová stezka. Měla vycházet od Carnunta na Dunaji k severu, přičemž by sledovala tok řeky Moravy.¹²⁷

V časech Velké Moravy sahala moc Mojžírovců až k Dunaji. Po maďarském vpádu upadala jihomoravská centra, na přelomu tisíciletí moravské elity spolupracovaly s Polskem Boleslava Chrabrého. Až koncem druhého desetiletí 11. století se Morava stala součástí přemyslovských Čech. Z jihu se však začala rozpínat babenberská Východní marka a jižní hranice Moravy se do poloviny 11. století ustálila velmi zhruba na řece Dyji, podél níž vznikla řada pohraničních hradů na jedné i druhé straně. Kronikář Kosmas hranici na Dyji, jíž nazývá říčkou (*rivulus*), považuje za snadno překonatelnou, neboť ji netvoří „ani lesy, ani hory, ani žádné jiné překážky“, takže lidé z obou stran hranice Dyji o nocích překračují a loupí sousedům jejich majetky. Hrady chránící dyjskou hranici vznikaly zhruba od poloviny 11. století, časem docházelo k jejich přebudování nebo posunům. Kamennou podobu získal hrad v Břeclavi, dále Mikulov, Bítov a snad Drnholec. Změny doznal znojemský prostor a přesuny formovaly i další místa (Jemnice, Vranov). Obdobné přesuny a nová stabilizace opevněných poloh probíhala i na rakouské straně hranice (Raabs, Waidhofen, Karlstein a další).¹²⁸

Východní hranice Moravy částečně tvoří hřebeny Beskyd a Bílých Karpat, na jihu se hraniční čára přiklání k řece Moravě. V časnějším středověku byla jihovýchodní Morava a přilehlá část Pováží *confinium* mezi Moravou a Uhry. Sem patří vícekrát zmiňované Lucké pole, zvané též lucká provincie či provincie Váh. V širším slova smyslu sem můžeme počítat oblast jižně od řeky Olšavy dosahující až k Mikulčicku, na západní straně ohraničená řekou Moravou a na východě Váhem. Celé toto území se až do konce 12. století nacházelo pod vlivem Uher, během dalšího století se rozvíjela oboustranná kolonizace. Na „území nikoho“, které si nárokovaly

---

¹²⁷ Důležitá zůstává v tomto ohledu práce P. J. MICHNA: K utváření, s. 716-744.

¹²⁸ KOSMAS II.35, s. 131: „Cum enim utrarumque provinciarum terminos non silva, non montes, non aliqua obstacula dirimant, sed rivulus, nomine Dia, fluens per plana loca vix eas disternat, semper noctibus mali homines alternatim latrocinautes, pecora diripientes, villas vastantes et utroque populo predam sibi faciebant.“ H.-J. KARP: Grenzen, s. 92-94; V. NEKUDA: Die Südgrenze, s. 69-78; Z. MĚŘÍNSKÝ – E. ZUMPFÉ: Die südmährische Grenze, s. 77-92; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 494-495; Z. MĚŘÍNSKÝ: Jihomoravská hranice, s. 7-47; L. JAN: Utváření, s. 95-124; k hradům v Podyjí Z. MĚŘÍNSKÝ: Přehled, s. 147-191; M. PLAČEK: Proměny přemyslovské pevnostní linie, s. 105-122; E. KORDIOVSKÝ: Opevněné lokality, s. 123-163; J. KACETL: Znojmo, s. 165-184, nověji k utváření Moravy M. WIHODA: Morava (passim), k opevněným místům v souhrnu M. PLAČEK: Ilustrovaná encyklopedie (dle obsahu).

obě strany, vznikly na moravské straně městské pevnosti Uherské Hradiště a Uherský Brod. Nejspíše po vojenské výhře u Kressenbrunn (1260) získala česká strana Strážnicko. Moravsko-uherskou obrannou linii pak hájily hrady v Břeclavi, Hodoníně, Strážnici, Veselí a Uherském Ostrohu.¹²⁹

Severomoravská hranice nebyla po dlouhou dobu jednoznačná, moc českých panovníků jistě dosahovala k Jeseníkům. Za nimi se mísily nároky Přemyslovců a olomouckých biskupů na jedné a vratislavských biskupů na druhé straně. Situaci nadto ještě více komplikuje otázka původní teritoriální náležitosti Holasicka, pozdějšího Opavska, což zakončil vznik opavského knížectví. Poměry před ziskem Holasicka českou stranou patrně zachycuje olomoucko-vratislavská diecézní hranice podél říček Pštiny a Ostravice. U druhé z nich došlo na konci 13. století ke zpřesnění hranice, neboť řeka měnila svůj tok a tekla více rameny. Proto bylo stanoveno, že hranici nadále tvoří hlavní, tedy nejširší rameno řeky. K lepší orientaci a přehlednosti měly sloužit navršené kopce a valy.¹³⁰

Rozhraní mezi Čechami a Moravou v sobě skrývalo některé zvláštnosti. Oddělovalo dvě zemské entity spojené jedním panovníkem. Někdy okolo roku 1020 přičlenil Moravu k českému jádru kníže Oldřich. Vládu tam svěřil synovi Břetislavovi, který se posléze stal pánem obou částí. V polovině 11. století rozdělil Moravu na údíly (*partes*), v nichž vládli jeho synové, přičemž moravská knížata z Olomouce, Brna a posléze Znojma zůstávala podřízena pražskému knížeti, který nesl titul *dux Boemorum*. Po vymření moravských větví panujícího rodu se v průběhu 13. století prosadila instituce moravského markraběte, rezervovaná pro syny nebo bratry českého krále, jemuž ve vrchní instanci podléhali. Posléze se i vláda nad Moravou plně soustředila v rukách českých králů.¹³¹

---

¹²⁹ V. CHALOUPECKÝ: Česká hranice východní, s. 335-342; M. ZEMEK: Moravsko-uherská hranice (passim); J. MITÁČEK: „Campus Lucsko“, s. 155-167; Z. MĚŘÍNSKÝ: Historický vývoj, s. 7-39; k hradům jihovýchodní Moravy Z. MĚŘÍNSKÝ: Přehled, s. 147-191; M. PLÁČEK: Proměny hradů, s. 175-184; L. JAN: Proměny, s. 169-174; TÝŽ: Utváření, s. 95-104; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 494; J. DOLEŽEL: Na hranici, s. 561-582. Konkrétně k Uherskému Hradišti R. PROCHÁZKA – L. SULITKOVÁ: Uherské Hradiště (passim); J. MITÁČEK – R. PROCHÁZKA: Město, s. 61-78.

¹³⁰ RBM II, č. 127, s. 48-49 (s pravděpodobným datováním 1256); k hraničení z roku 1297 CDM V, č. 73, s. 72 = RBM II, č. 1762, s. 757-758; J. BAKALA: Holasické pomezí, s. 53-69; TÝŽ: Holasická provincie, s. 70-90; H.-J. KARP: Grenzen, s. 84-86; Z. MĚŘÍNSKÝ: Přehled, s. 147-191; M. WIHODA: Přemyslovská expanze, s. 34-43; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA: Hrady, s. 399-549; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 493-494; J. ŽEMLIČKA: Království, s. 420.

¹³¹ M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 77-84; M. MARKOVÁ: Hranice, s. 495. K ovládnutí Moravy B. KRZEMIEŃSKA: Wann erfolgte der Anschluss, s. 195-243; TÁŽ: Břetislav I. (passim), ke vzniku údelů

Pomezí Čech a Moravy pokrývala lesnatá vrchovina. Osídlení začalo do těchto klimaticky drsnějších končin pronikat během 13. století. Širokým pásmem zalesněných hor procházelo několik nadregionálních komunikací. K hlavním náležely tzv. Trstenická a Haberská stezka. První z nich vcházela do pomezního hvozdu u Litomyšle, respektive u Hrutova. Na moravské straně směrem k Olomouci ústila v prostoru Jevíčka, směrem k Brnu u Svitávky. Haberská stezka vcházela „do lesa“ zřejmě u Haber. Po ní v roce 1101 prchalo nazpět do Rakous vojsko Přemyslovce Oldřicha, neúspěšného uchazeče o pražský stolec (*per augustam viam et nimis artam semitam, qua itur trans silvam ad Gabr*). Původní česko-moravská zemská hranice začínala na severu na Kralickém Sněžníku a po labsko-dunajském rozvodí či podél vodních toků (Svitavy, Oslavy, Jihlavy) mířila k Vysokém kamení u Kunžaku, respektive k novějšímu česko-moravsko-rakouskému trojmezí na Hoher Steinu u Starého Města pod Landštejnem. Od tohoto přírodního rozmezí se v některých úsecích hranice odklonila (v horním povodí Moravské Sázavy, na horním toku Svratky v okolí Poličky, v horním povodí Sázavy a Oslavy v okolí Žďáru nad Sázavou, na horním toku Jihlavy, na Popelínsku a Kunžacku a na Landštejnsku a Novobystřicku). Od toku Svitavy, kde původní hranici snad tvořila vodoteč, se mez později přesunula k rozvodí. V odlehlejších končinách však hraniční spory prakticky neustávaly a pochybnosti trvaly ještě v 19. století (například určení česko-moravsko-kladského trojmezí).¹³²

---

těž R. NOVÝ: Přemyslovský stát, s. 143-153. Postavení moravských úředníků analyzovala opět B. KRZEMIEŇSKA: Moravští Přemyslovci, s. 7-50. Dramatické události let 1182–1198 popsal JARLOCH, s. 481-516, k jejich výkladu a k problému vzniku moravského markrabství J. KEJŘ: O tzv. bezprostřední podřízenosti, s. 233-285; M. WIHODA: Vznik, s. 453-473 (obojí s odkazy na prameny i shrnutím názorů). Nejnověji k formování vztahů mezi Čechami a Moravou J. ŽEMLIČKA: K ústrojí, s. 381-405.

¹³² Ze starších prací k cestám J. K. HRAŠE: Zemské stezky (passim); W. FRIEDRICH: Die historische Geographie, s. 81-82. K Haberské stezce KOSMAS III.15, s. 178, dále I. VÁVRA: Haberská cesta, s. 8-29; J. MÁLEK: K využití, s. 79-83. K Trstenické stezce I. VÁVRA: Trstenická stezka, s. 77-129; K. SEVERIN: Trstenickou stezkou, s. 353-388; P. BOLINA: Kde byl přepaden biskup, s. 362-370; P. BOLINA – D. CENDELÍN: Historický přechod, s. 91-150. O cestách na Moravě informativně Z. MĚŘÍNSKÝ: Středověké cesty, s. 125-131. K česko-moravskému hraničení J. DOBIÁŠ: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen, s. 36-37; J. SCHULZ: Vývoj česko-moravské hranice, s. 52-81; TÝŽ: Hraniční spory, s. 45-73.

4. Obrana zemských hranic

Ačkoliv Čechy po celém svém obvodu nepotřebovaly budovat silné hraniční opevnění, neboť jim značnou ochranu poskytovala zalesněná pásma hor, v exponovaných polohách se to ukazovalo jako nezbytné. Zranitelné bývaly hlavně průchody dálkových cest nebo místa, kde hradba hor nebyla tak výrazná či lesní pásmo bylo zúžené osídlením a kultivačními zásahy. Přesto nechyběly případy, kdy nepřátelské vojsko obešlo přeseku či vtrhlo do vnitrozemí nečekanou stezkou.¹³³

Vpád polského knížete Boleslava III. Křivoústého v roce 1110 názorně ukázal slabiny české obrany. Hory samotné někdy nestačily k odvrácení hrozby. Útok byl příhodně načasován ke svátku svatého Václava, který Čechové nejenže bujaře slavili, ale zanedbali v té chvíli nezbytnou ostrahu hranic. Po tři dny a noci si Poláci namáhavě razili cestu obtížným horským terénem. Jelikož v polském exilu tehdy zrovna dlel Přemyslovec Soběslav (budoucí Soběslav I.), nelze se divit načasování překvapivého vpádu právě na svátek sv. Václava, snad ani volbě místa přechodu hor sice obtížně prostupným, ale méně střeženým úsekem Krkonoš. Soběslav či někdo z jeho družiny asi dobře znal terén a možné vstupy do Čech. Překvapení bylo dokonalé, nepřítel se téměř bez odporu ocitl hluboko ve vnitrozemí a pronikl až k Labi. Boleslav Křivoústý završil svůj úspěch vítěznou bitvou na Trotině na Miletínsku.¹³⁴

Cesty, které využívaly schůdnější průsmyky v pohraničních horách, směřovaly obvykle k Praze, hlavnímu sídlu politické moci i centru církevní správy, třebaže komunikační síť už jen z praktických důvodů musela být členitější, než dovolují historické, archeologické nebo numismatické prameny. U východů ze země, v opačné optice u jejích vstupů, se nacházely zemské brány (*portae terrae*), důmyslná zařízení

---

¹³³ O obtížném obejití přeseky v roce 1040 zpravuje KOSMAS II.9, s. 95; o nečekaném vpádu polského vojska přes Krkonoše GALLUS ANONYMUS, s. 145-146.

¹³⁴ GALLUS ANONYMUS, s. 145-146: „*Inde belliger Bolezlavus, collecta multitudine militari, novam viam aperuit in Bohemiam, quo potest Hannibali facto mirabili comparari. Nam sicut ille Romam impugnaturus per montem Iouis primus viam fecit, ita Bolezlavus per locum horribilem, intemptatum prius, Bohemiam invasurus penetravit. Ille montem unum laboriose transeundo tantam famam et memoriam acquisivit, Bolezlavus vero non unum sed plures nubiferos quasi supinus ascendit. Ille solummodo cavando montem, coequando scopulos laborabat, iste truncos et saxa volvendo, montes arduos ascendendo, per silvas tenebrosas iter aperiendo, in paludibus profundis pontes faciendo, non cessabat.*“ O těchto bojích i KOSMAS III.35-36, s. 206-209. O Boleslavově vpádu V. NOVOTNÝ: České dějiny I.2, s. 489-496; P. CHOC: S mečem, s. 296; V. WOLF: O bitvě, s. 33-37; M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 45.

k obraně hranic, která mohla být v případě ohrožení zatarasena stromy pokácenými korunou směrem k nepříteli (*succisio silve* – přeseka). Býval to úzký průchod pomezním pralesem s nestálým opevněním, který bylo nutno jednak střežit, jednak udržovat jeho průchodnost. Přesekou se kromě tohoto obranného prostředku mohl nazývat též hustý živý plot s propletenými větvemi, který by v ideálním, avšak nereálném případě kruhovitě obklopoval celou zemi. O takovém zařízení se zmiňuje kronika slezského kláštera v Jindřichově (Henryków). V blízkosti zemských bran mohla být přeseka i trvalým obranným zařízením tak, že padlé či pokácené stromy bývaly ponechány svému osudu, časem trouchnivěly a stávaly se živnou půdou pro křoviny a nové stromky. Někde mohl takové zařízení ještě lemovat umělý val. Takovou přeseku, navíc zpevněnou novým „zarúbením“, mělo nejspíše obejít vojsko římského krále Jindřicha III., válčícího s Břetislavem I. (1040). O tom, že již na konci středověku lidé nevěděli, co tyto pojmy znamenají, svědčí vyobrazení v latinském zlomku Dalimilovy kroniky (viz obr. 7). Nedaleko od zemských bran někdy stávaly kostely zasvěcené sv. Václavu, patronovi české země (*patronus termini, custos terrae*), o nichž se část literatury domnívá, že měly morálně ochranný charakter. Jako příklad bývá uváděna Dobenina u Náchoda, kde v novověku vznikla ves Václavice. Někde se u zemských bran nacházely celnice (*thelonea*). Jejich dílčí výčet nabízí tak řečená zakládací listina Boleslava II. pro klášter v Břevnově, která se hlásí do roku 993.¹³⁵

Z první poloviny 12. století pocházejí zmínky o strážích při hranicích země, umístěných nejlépe na vrcholech kopců, z nichž byl daleký rozhled. K prvním náleží

---

¹³⁵ D. TŘEŠTÍK: Vznik, s. 155-157 zemskou bránu popisuje podle Fuldských análů (ANNALES FULDENSES, s. 75): „Nepřátelé opevnili jakési místo velmi pevnou hradbou, ponechávajíce jen úzkou cestu u samého vchodu jako léčku proti těm (z Franků), kteří střežili hranice, aby jestliže by náhodou někdo z nich sem vešel, byl zabit, nemoha v samotném úzkém průchodu nikam uniknouti“ – „Adversarii autem quendam locum vallo firmissimo circumdederunt, iter angustum in ipso additu facientes, ad insidias scilicet illorum, qui terminos observabant, ut, si forte aliquis ex illis illuc veniret, in ipso angusto itinere nusquam declinare valens occideretur“. Zemskou bránu u Náchoda popisuje J. K. HRAŠE: Zemské stezky, s. 94-95 jako úzký průsmyk mezi Brankou a Homolkou, kterým vede jediná cesta z Čech do Kladska. Nepřátelé se musí stěsnat do tohoto průchodu, který hajitelé Branky a Homolky mohou lehce bránit. Cestu mezi těmito vrcholky mohli obránci v případě ohrožení jednoduše zatarasit. Na obou vyvýšeninách, na jejichž temeni byla rovina, obkroužená vysokými valy a zákopy. KSIĘGA HENRYK. I,9, s. 296: „Ista prescripta preseca in diebus antiquis et etiam tunc temporis, cum hec agerentur, circuibat totam terram Zlesie.“ KOSMAS II.9, s. 95; P. CHARVÁT: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice, s. 129-140, k přesece na s. 134. K přesece též K. SEVERIN – Z. SVITÁK: Přeseka, s. 419-429. Boleslavova břevnovská listina CDB I, č. 375, s. 347-350, k její praktické využitelnosti J. PRAŽÁK: Privilegium pervetustum Boleslai, s. 13-24, k papežské listině pro Břevnov CDB I, č. 38, s. 43-46, J. ŽEMLIČKA: K hodnověrnosti, s. 25-39.

obrat *usque ad custodiam, quod vulgarter dicitur strasa* v listině olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka pro klášter na Strahově. Rovněž listina Vladislava II., již daruje olomouckému kostelu újezd v lese dělicím Čechy od Moravy, mluví o strážích. Jejich úkolem bylo hlídat cestu a na příkaz panovníka zamezovat vstupu do Čech i odchodu ze země. O strážích se dozvídáme jak z písemných pramenů, tak o nich svědčí i rozšíření místních a pomístních jmen. Na druhé straně se však právě kolem stráží a optických signálních soustavách (hláskách) navršila zvláště ve vlastivědné produkci řada idealizací, které zacházejí za únosnou mez. Doklady o jejich existenci se hledají bezmála na každém výraznějším kopci.¹³⁶

O starším způsobu obrany země a zejména příhraniční populace může nepřímo svědčit i zpráva tak zvaného Kanovníka vyšehradského k roku 1134 o tom, jak Poláci v domněnání, že začátkem postu již z české strany nehrozí žádné nebezpečí, „vyšli z ochrany hradů a jiných opevnění“ (*de castris diversisque munitiobus exierant*) do svých vsí. Tehdy je neočekávaně napadli Čechové, kteří se vrátili nazpět s velkou kořistí. Podobně vyhlížela situace alespoň v některých úsecích českého a moravského pomezí, tato dočasná „útočiště“ se však zatím nedaří zjistit a rozpoznat.¹³⁷

V citlivých polohách, kde hustě osídlená území navazovala na pomezí hvozdu, nebo tam, kde chyběla dostatečná přírodní překážka (široký les, vysoké hory) či při dlouhodobé hrozbě z vnějšku bývaly zřizovány pohraniční hrady a pevnosti. Podléhaly dohledu hradskeho správce, někdy možná i pražskému centru. Tak bílinský kastelán zajišťoval obranu klíčového krušnohorského průsmyku u Chlumce, kde osídlené území přímo navazovalo na hraniční prales. Propojený systém více

---

¹³⁶ K uvedeným listinám CDB I, č. 156, s. 160; č. 158, s. 164 (*homines, qui vulgo ztras appellantur, quorum erat officium quandam viam custodire, ne cui per eam sine speciali mandato principis pateret transitus terram Boemie ingrediendo vel exeundo*). Stráže na pomezí, spojované hlavně s Chody, připomněl H. JIREČEK: Slované právo II, s. 159-160, ve slovanském prostředí o strážích a jejich sociálním vřazení O. KOSSMANN: Polen im Mittelalter I, s. 10-14, 392-392, II, s. 371-372, ve vztahu k dani zvané „stráž“ K. MODZELEWSKI: Chłopi, s. 64-66. Názvy Stráž (Straz) se objevují i za českou hranicí, jmenovitě za Šumavou, srovnej PASS. URB. I, s. 339, 340, 344, 363, 373, 376. K obraně hranic W. FRIEDRICH: Die historische Geographie, s. 81-90, 130-132. Sloupy na hláskách prý stávaly až do roku 1826, o čemž J. K. HRAŠE: Zemské stezky, s. 100, kde o nich také idealizovaně píše, že prý býval na strážních kopcích vztyčen kůl namazaný smůlou a olepený slámou, který byl zažehnut v případě nebezpečí. Oheň by pak viděli jak okolní obyvatelé, tak strážníci na další hlásce. Zapálili by kůl na svém strážišti a tímto „telegrafickým“ způsobem by se šířila do vnitrozemí zpráva o blížícím se ohrožení. Celá konstrukce je ovšem značně spekulativní. Z poměrně hojných, také regionální literatury F. MATĚJEK: Stráž, s. 160-167.

¹³⁷ KAN. VYŠ., s. 218. O takovém útočišti (refugi) u Třebonína, tady ale ve vnitrozemí, hypoteticky uvažují Z. SMETÁNKA – J. ŠKABRADA: Třebonín, s. 72-85.

obránných pevností se vyvinul v často ohrožovaném východočeském Hradecku (*civitas Gradec et totam circa adiacentem cum quattuor castellis provinciam*). Oproti tomu opevněná místa chyběla podél neosídlených Krkonoš i v jejich podhůří, podobně v jižních Čechách. Hrady postrádala česko-moravská hranice, snad jen s výjimkou obrany Trstenické stezky (Vraclav, Litomyšl, Hrutov). Naopak trvalejší ochranu si vynucovalo množství cest spojujících Čechy s Bavorskem, Horní Falcí nebo Míšeňskem; pro 11. století se objevují písemné doklady o přesece v zemské bráně. V dalším století sem patří zmínky o pohraničních hradech Tachovu a Přimdě, konkrétně o jejich budování i přestavbách. Ve 14. století v této oblasti vystupují Chodové, privilegované civilní obyvatelstvo, jehož vsi lemovaly hvozdy na Domažlicku, Přimdecku a Tachovsku. Exponovanou se záhy stávala jihomoravská hranice, při níž se vyvinulo několik pásů obranných pevností. Poslední linie hradů byla vybudována na levém břehu řeky Dyje, na níž se v polovině 11. století ustálila hranice. Některé z těchto hradů, táhnoucích se od Bítova k Břeclavi, procházely přestavbami (Bítov, Vranov, Znojmo, Břeclav), jiné, už nevyhovující, zanikaly. Pozornosti neušla ani obrana východní a severní hranice Moravy, rovněž se sítí hradů a ohrazených měst.¹³⁸

Zvláštní péči věnoval obraně země kníže Soběslav I., který v roce 1110 sám zřejmě usměrňoval polské vojsko v pochodu přes Krkonoše do Čech a pobořil kladský hrad (1114). Jakmile však v roce 1125 sám dosedl na pražský stolec, nechal nově přebudovat hrady Přimdu, Tachov a Zhořelec, přičemž dvěma posledně jmenovaným o pět let později ještě vylepšil obranu. Obnovil a dále opevňoval též hrad Kladsko i další východočeské hrady proti Polsku. Na sklonku své vlády vykoupil několik hradů od vdovy po Wiprechtovi z Grojče, ležící na saské straně Krušných hor. Zřejmě tím

---

¹³⁸ K Chlumci KOSMAS II.9, 11, s. 95-99. Známý je příklad zrady bílinského kastelána Prkoše, jež se nechal uplatit a strážce postavil sice u stezky, jež měl střežit, ale ponechal útočníkům možnost obejít hraniční zábranu. P. CHARVÁT: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice, s. 134-135. O sídelně historickém vývoji Bílinska a Mostecká a jeho hospodářských možnostech J. KLÁPŠTĚ: Paměť (passim). K hrádkům na Hradecku KOSMAS II.41, s. 214. Na jiných místech se setkáváme s hradeckými hrady Opočnem (KOSMAS II.24, s. 117), Miletínem (HERBORD II.8, s. 58), Jaroměř (KAN. VYŠ., s. 205) nebo Hostin Hradcem (KAN. VYŠ., s. 231). O dějinách Chodů již M. PANGERL: Die Choden zu Taus, s. 144-176, 215-250; M. PANGERL – J. LOSERTH: Die Choden zu Pfraumberg, s. 105-130; F. ROUBÍK: Dějiny (passim); bádání shrnul E. MAUR: Chodové (passim); TÝŽ: Chody, s. 5-23. Z nejstarších dokladů o Chodech: RBM III, č. 1049, s. 404-405 (1325); CIM IV.1, č. 39, s. 53-55 (1331); RBM VII, č. 375, s. 244-245; srov. též F. ROUBÍK: Chodské majestáty (passim). K jihomoravským hradům Z. MĚŘÍNSKÝ – E. ZUMPFE: Die südmährische Grenze, s. 77-92; V. RAZÍM: K tendencím, s. 149-150; M. PLÁČEK: Proměny, s. 105-122; E. KORDIOVSKÝ: Opevněné lokality, s. 123-163.

sledoval účinnější kontrolu a zajištění zemské hranice zřízením jakéhosi předsunutého „nárazníkového“ prostoru.¹³⁹

V průběhu 13. století začaly k ochraně zemské hranice vydatně přispívat i nově budované hrady. Na jejich zřizování se podílel nejen panovník, ale i šlechta, která tak přebírala svůj díl odpovědnosti za celozemské záležitosti. V pevnosti se za hrozícího nebezpečí měnila také příhraniční hrazená města. I proto přemyslovští králové dbali o jejich opevnění a udíleli jim za to různé výhody. Příkladem je celá řada. Ze strategických důvodů založil Přemysl Otakar II. na Moravském poli při moravsko-rakousko-uherském trojmezí rozlehlé město (či snad spíše pevnost) Marchegg, obklopené kamennou hradbou. Do svých zdí mohlo pojmut vojsko, takže se měnilo i v pevný opěrný bod nejen k obraně, ale i k expanzi do Uher. Ke zpevnění hranice mohly nepřímo „morálně“ přispívat i majetky církevních institucí, zejména komendy rytířských řádů. Uvést lze komendu johanitů v Hrobníkách (Grobniki) a německých rytířů v Opavě, obojí při severomoravské hranici, respektive ve starém Holasicku. Hranici tam zajišťovala i opevněná města Opava a Hlubčice (dnes Głubczyce v Polsku), vedle nich vznikaly v hraničním pásmu i poměrně četné hrady (Cvilín, Edelštejn, Landek, Freudenstein, Luginsland).¹⁴⁰

S postupujícím zalidňováním příhraničních pásem se hranice jednak ustalovala a stabilizovala, jednak se díky silné majetkové angažovanosti šlechty a církve mohla lépe zajišťovat proti vnější expanzi. Součástí ochrany země se kromě zeměpanských hradů a měst či městských pevností v sílící míře stávaly hrady mocných šlechtických rodů a kláštery, za Přemysla Otakara II. se v panovníkovu oporu v příhraničí měnily rovněž velké manské soustavy (Kladsko, Loketsko, Trutnovsko, některé i ve vnitrozemí), budované na lenních principech.¹⁴¹

Při svém vládním nástupu v lednu 1055 vyzval nově nastolený kníže Spytihněv II. předáky z Moravy, aby mu přijeli vstříc k hradu Chrudim. Kdo byli tito „Moravané“, zůstává předmětem úvah. Vyjeli sice knížeti vstříc, zastavili se však jen

---

¹³⁹ Ke stavbám a opevnování hradů KAN. VYŠ., s. 205-207, 212, 229-231; LET. HRAD.-OPAT., s. 394. Z literatury V. NOVOTNÝ, České dějiny I.2, s. 604-605; J. ŽEMLIČKA: Čechy, s. 104-106; TÝŽ: Království, s. 419-420, 423-424.

¹⁴⁰ J. ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar II., s. 145; J. KUTHAN: Marchegg, s. 21-39; V. RAZÍM: K tendencím, s. 150-156; P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA: Hrady (passim). K Marcheggu též E. REIDINGER: Stadtplanung, s. 155-176.

¹⁴¹ V. RAZÍM: K tendencím, s. 151-152; J. ŽEMLIČKA: Království, s. 423-424, dále i F. MUSIL: Vznik, s. 37-60.

na Hrutově, kde se nacházela zemská brána a soustava pohraničního opevnění, a nepokračovali do českého vnitrozemí, jak si žádal nový panovník. Neposlušné předáky nechal kníže zajmout a internovat po svých hradech v Čechách. V průběhu vojenského tažení proti Polákům roku 1068 se snažil kníže Vratislav využít situace k prosazení svého kandidáta kaplana Lance na pražský biskupský stolec, který však měl podle dřívějších dohod připadnout Vratislavovu mladšímu bratrovi Jaromírovi. Ostatní Břetislavovi synové i čeští velmoži se mu na sněmu u zemské brány na Dobenině (Náchodsko) postavili na odpor a kníže se musel hlasu „lidu“ podvolit.¹⁴²

Zemská hranice mívala zvláštní povahu jakožto neutrální prostor mezi dvěma územími a dohody na ní ujednané se těšily zvláštní váze a respektu. Narativní prameny vypovídají o sněmech při zemské hranici i o schůzkách panovníků na pomezí. Například roku 1099 sešli panovníci Čech a Uher na Luckém poli, kde o sedmnáct let později došlo namísto jednání k boji. O svatbě Bořivoje II. s Helbirgou Babenberskou ve Znojmě roku 1100 a o současných potyčkách a plenění na jihomoravské hranici píše Kosmas. O Letnicích roku 1137 se český a polský kníže smluvili o míru na hradě Kladsku, které se vzpomíná jako situovaný v hraničním území (*in castro Kladsko, quod est in confinio Bohemiae*); ostatně Kladsko zůstávalo sporným objektem až do nové doby. U rakousko-uherského pomezí, v Hainburgu nad Dunajem, se v únoru 1252 konala svatba českého krále Přemysla Otakara s Markétou Babenberskou, dědičkou rakouského vévodství, což uherský král musel chápat jako provokaci. Zbraslavská kronika líčí svatbu Václava II. s Gutou Habsburskou v Chebu, tedy v oblasti pod říšskou správou, o níž měla eminentní zájem česká strana. Po smrti královny Kunhuty, dříve choti Přemysla Otakara II., se její druhý manžel Závěš z Falkenštejna uchýlil po svatbě s uherskou princeznou Alžbětou na hrad Svojanov u Poličky. Když se tomuto páru narodil syn, chtěl ho nechat Závěš pokřtít na společném setkání s českým a uherským králem při moravsko-uherské hranici. Podobně se v Míšeňsku, při česko-saské hranici, poblíž cisterciáckého kláštera Grünhain setkali v dubnu 1296 římský král Adolf Nasavský s českým protějškem Václavem II., aby utvrdili přátelství a dojednávají příbuzenská spojení. Když se ovdovělý český král rozhodl po smrti Guty o novém sňatku, vyšli

---

¹⁴² KOSMAS II.15, s. 105-106, II.22-23, s. 113-116. K okolnostem zajetí předáků z Moravy J. ŽEMLIČKA: „Moravané“, s. 17-32; M. WIHODA: Die mährischen Eliten, s. 9-18. Rozsáhlá literatura se váže k problematice Hrutova, viz P. CHARVÁT: Hrutov, s. 39-76.

Václavovi vyslanci jeho nastávající choti Alžbětě Rejčce, přicházející ze Saska, vstříc do české příhraniční Žitavy. Odtud ji přivedli do Prahy.¹⁴³

5. Shrnutí

Díky svým přírodním danostem představovaly Čechy unikátní geografický útvar, který se od svých historických počátků výrazně lišil od svých sousedů. Dlouhá horská pásma znemožňovala libovolné vstupy dovnitř země po celém jejím obvodu, takže hájení a průběžné strážení se omezilo na občasný průsmyk, spojující Čechy nejenom se Slezskem, Lužicí, Míšeňskem, Chebskem, Bavorskem a Rakousy, ale také s Moravou, které se počátkem 11. století za knížete Oldřicha stala druhým pilířem přemyslovského panství. Pomyslná hraniční čára, původně respektující rozvodí a konsensuálně probíhající „uprostřed lesa“, se ovšem mohla posouvat díky kolonizačnímu postupu z jedné či druhé strany. Zatímco na Sedlecku, pozdějším Loketsku, dokázali Přemyslovci kolonizační průniky eliminovat a klášter ve Waldsassen uznal českou svrchovanost nad „svými“ vesnicemi neoprávněně vykloučenými na českém území, Vitorazsko bylo v téže době, ve druhé polovině 12. století, pro Čechy ztraceno. Na druhé straně někde proniklo české osídlení na saskou stranu Krušných hor.¹⁴⁴

Spíše až ve 12. století začali Přemyslovci důkladněji dbát o výstavbu pohraničních hradů v Čechách, situovaných v nejvíce ohrožovaných místech příhraničí (Tachov, Přimda, Donín, Kladsko aj.). Nechybějí ani zprávy o jejich přestavbách, nepochybně za účelem vylepšení jejich pevnostního rázu. Obranu hranice měly posílit i manské okruhy, zřizované Přemyslem Otakarem II. v některých pohraničních oblastech (Loketsko, Trutnovsko, Kladsko, ale i jinde). Naproti tomu otevřená vnějšímu zasahování déle zůstávala jižní a jihovýchodní Morava, hájená jednak soustavou opevnění na rakouské „dyjské“ hranici, jednak posléze budovanými

---

¹⁴³ O Luckém poli KOSMAS III.9, s. 160, III.42, s. 215. Ke Znojmu a Vranovu KOSMAS III.12, s. 172. Letniční schůzka na Kladsku KAN. VYŠ., s. 228; Hainburskou svatbu zmiňují LET. ČES., s. 289, Hainburg jako místo na hranici: PŘÍBĚHY PŘEMYSLA OTAKARA II., s. 316: „*Ungariae ac Austriae confinia inibi terminantem*“; k Hainburgu též J. ŽEMLIČKA: Přemysl Otakar II., s. 46. K dalším událostem ZBR. KRON. I.19, s. 25-26 (Cheb 1285), I.24, s. 31-32 (křest Závašova syna), I.28, s. 35-36 (Cheb při předání věna a léna od Rudolfa Habsburského), I.47, s. 57-58 (Grünhain), I.69, s. 85-87 (Žitava 1300). M. ŠPŮROVÁ: Hranice, s. 48-49. K některým z těchto mladších příkladů L. JAN: Setkání, s. 113-119.

¹⁴⁴ O ziscích waldsaského kláštera CDB I, č. 204, s. 192-193, č. 227, s. 204-206, č. 294, s. 263-265.

městy a hrady na citlivém styku Moravy s Uhry, kde se zvláště tak řečená lucká provincie měnila ve sporné území, ovládnuté nakonec úspěšně českým králem. Zvláště Přemysl Otakar II. má zásluhu o vybudování poměrně husté sítě obranných zařízení proti uherským vpádům, jejich součástí se stal i velkoryse zakládaný rakouský Marchegg a na bývalém luckém poli Uherský Brod. Hrady se přitom střídaly s městskými pevnostmi. Hranice bývala také respektována jako neutrální prostor využívaný k mezinárodním jednáním i panovnickým svatbám.¹⁴⁵

---

¹⁴⁵ O úsilí Přemysla Otakara II. k ochraně hranic J. ŽEMLIČKA, Přemysl Otakar II., s. 208-227.

IV. Typologie středověkého hraničení a vymezení prostoru

Ve 13. století také v českých podmínkách zesílily tendence k pevnějšímu a hlavně exaktnějšímu vymezení nejen majetkových, ale i organizačních, správních či jiných položek. Byla to doba velmi živých hospodářských i sociálních převratů, v níž se právě důraz na vlastnictví všeho druhu stával důležitým znakem probíhající transformace. Zpevňovala se práva k půdě, jejíž plošný rozsah bývalo potřebné nějak vymežit. Zatímco v 11. a 12. století se v popředí fundací a zbožných donací ještě objevuje člověk a do listinného materiálu vstupují celé řady „darovaných“ lidí, nyní lze pozorovat přednostní zájem o vypsání konkrétních půdních majetků. Sílicí práva k pozemkovému majetku se dají vyčíst i ze stoupajících sporů mezi vrchnostmi, přičemž tento jev nemá výlučný základ jen v obecném sílení diplomatických pořízení. Popisy hraničení se rozbíhají do mnoha podob, které nebývá vždy snadné systematicky roztrždit. Proto ani předkládaná typologie nemůže zohlednit všechny dílčí varianty, které by mohly přicházet v úvahu.¹⁴⁶

1. Panství, dominia (klášterství, majetky šlechty)

O zajištění svých pozemkových majetků mívaly snahu pečovat zejména církevní instituce, v první řadě kláštery a v jejich rámci již od svých založení hlavně cisterciáci. Byl to jev obecnější a zdaleka nejen český.

Za časný a velmi instruktivní příklad může posloužit cisterciácký klášter Heiligenkreuz ve Vídeňském lese, zřízený ve třicátých letech 12. století markrabětem Leopoldem III. Po pertinenční fomuli nabízí zakládací listina popis jeho vymezení. Hranice vedou od soutoku potoků Sattelbachu a Schwechatu, proti proudu druhého z nich pak do vsi Mayerling. Odtud pokračují podél „mlýnské cesty“ (*via molendini*) přes několik míst (*Hausruck, Hocheck*), přes potok Dornbach na horu *Keizeruche* (neznámé polohy), od ní po cestě k prameni potoka Marchbach a dále po cestě k Traiskirchenu. Tady se meze stácejí k jinému prameni a pokračují na horu Ebenberg, z níž sestupují po cestě k soutoku Sattelbachu a Schwechatu, kde vytyčení hranic začíná. Jak je patrné, hranice často sledují vodoteče, využívají i význačných

---

¹⁴⁶ K „darovaným“ lidem v poslední době přispěl T. PETRÁČEK: Nevolníci (*passim*), o zpevnění majetkových a dispozičních práv šlechty z novějších pojednání J. ŽEMLIČKA: Království, s. 294.

bodů v terénu (hory, prameny), či se řídí průběhem cesty. Zajímavý je právě výskyt názvu „mlýnská cesta“ (*via molendini*), svědčící o důležitosti a stále jisté výlučnosti mlýnských zařízení (viz obr. 8).¹⁴⁷

Další babenberskou fundací s ilustrativní výbavou hraničních popisů je opět cisterciácký Lilienfeld, založený roku 1202 vévodou Leopoldem VI. Jeden z těchto popisů začíná u majetku rytíře Hertwiga, odtud pokračuje podél vodoteče až k jejímu prameni, dále po hřebenech hor ke kameni pod těmito horami u soutoku dalších dvou říček. Na opačném břehu potom hranice vede přes pahorek Steinborz a přes přilehlé hory struhou ke zřídlu dalšího potoka a odtud k prameni horské bystřiny. Pak hranice obchází hory, až dojdou k řece „Erlaf“, odkud se obracejí a sestupují až k majetku paní Hademvody.¹⁴⁸ Řeka Erlaf se vyskytuje i v jiném hraničním vypsání, pořízeném za sporu Lilienfeldu s Wichardem z Ramenstainu v roce 1266. V textu se objevuje několik hor nad jejím údolím.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ FRA II.11, č. 1, s. 1-2: „*Quorum congaudens religioni et prouidens indigentie manu potestatiua, hoc idem annuente et petente conparticipe thori nostri Agnete, et filiis nostris Alberto, Heinrico, Liupoldo, Ernesto tradidi deo et beate Marie semper uirgini et fratribus in iam dicto loco congregatis seu congregandis terram circumiacentem, nostroque iuri pertinentem cum agris, pratis, pascuis, aquis, siluis, cultis et colendis cum terminis, quos ei circumlimitauimus, et hic annotare censemus. Sunt autem hii: Ab eo loco, ubi confluunt Satelbach et Swechant, usque Murlingen. Ab inde, sicut dirigitur uia, quę dicitur uia molendini, usque ad priuentan, et per eandem uiam, quę girat priuentan, usque ad locum, qui dicitur Husruch, et ab inde iterum per predictam uiam usque in Satelbach, et ab hinc per directum usque ad uerticem, qui uulgo dicitur Hoheche. et ab hinc trans riuum, qui uocatur dorinbach, contra medietatem montis, qui dicitur Keizeruche. et ab hinc per uiam, quę uadit ad siluam attinentem ad uillam, quę dicitur Sichendorf, ab hinc ad locum, ubi oritur riuius, qui appellatur marchbach. ab hinc per uiam ducentem et iungentem se uie, quę ducit ad Draschirch, et ab hinc usque ad fontem, qui oritur in loco, qui uocatur Mvochersdorf, et ab hinc ad montem, cui uocabulum Ebenberch, et ab hinc per uiam descendentem in Satelbach, et per descensum ejusdem fluuioli ad locum, ubi coniungitur fluuiio, qui appellatur Swechant.*“ (Satelbach = Sattelbach, potok protékající obcí Heiligenkreuz; Schwechant = Schwechat, potok; Murlingen = Mayerling, obec; Husruch = Hausruck, místní jméno; Hoheche = Hoheck, místní jméno; Dorinbach = Dornbach, potok, protékající stejnojmennou obcí; Sichendorf = Sittendorf, obec; Draschirch = Traiskirchen, obec; Ebenberch = Ebenberg, hora; viz též mapka v obrazové příloze)

¹⁴⁸ FRA II.81, č. 5, s. 25-27 (listina z roku 1209): „*a predio Hertwici militis de Huobe sursum, prout defluit aqua quę uocatur Wisentpach, usque ad caput eiusdem fluii. Dehinc per iuga montium adiacentium donec ueniatur ad lapidem in pede iam dictorum montium, ubi confluunt fluii Nandispach uidelicet et Treisin. Dehinc per transversum predictarum aquarum ab obposito lapide per collem Steinborz appellatum et per adiunctos montes, prout defluit aqua pluuialis, usque ad locum, ubi oritur amnis qui Retse nuncupatur. Abhinc girat usque ad originem torrentis, qui Durntze dicitur. Postmodum circuit omnes montes, dum perueniatur ad fluium Erlaf. Deinde reflectitur et descendit usque ad predium domine Hademvodis.*“

¹⁴⁹ FRA II.81, č. 67, s. 51: „*de monte uocato Chegilperch usque ad montem dictum Stadelperch et abhinc in Goesnich et de Goeznich ultra fluium Erlaffe nuncupatum ad montem qui Maior Ozshan dicitur et ab illo versus Ozshan Minorem usque in Ozshanpach deinde sursum super montem*

Jiná hraniční kritéria se ovšem musela volit v typologicky odlišných oblastech, jako v rovinném a nížinném Meklenbursku na severu Německa. Více než jinde se tu při rozhraničování využívalo jezer nebo bažin, nehledě na říčky a potoky. Častěji než v rakouských příkladech tu vystupují uměle označené či vztyčené mezníky, neboť v ploché krajině bylo obtížnější se zorientovat a také se v terénu „zachytit“. Více hraničními popisy se může pyšnit například cisterciácký klášter Dargun, založený v sedmdesátých letech 12. století. Komplikovanější ovšem bývá určování v nich obsažených místních jmen.¹⁵⁰ V listinách totiž vodoteče, sídliště a další místa často vystupují ve slovanské podobě, která bývá v nějaké formě přejata i do německých názvů. Jiná naopak zanikla. Lokalizaci znesnadňuje i název říčky *Rokeniz*, tedy Rokytnice, což je poměrně obvyklé jméno pro bystřinu. Na druhé straně komplikují situaci ne právě řídké úpravy vodních ploch a toků, vyvolané mladšími melioracemi a vysoušením bažin a zamokřenin. Kde se již ve středověku nedostávalo pevnějších a stabilnějších orientačních bodů, mohly jejich místo zastoupit umělé kameny nebo vzrostlé (osamocené) stromy, zejména duby (a jednou lípa), což dnešnímu určování příliš nepomáhá.¹⁵¹

Například v listině zvěřinského biskupa Bernona a pomořského knížete Kazimíra z let 1173–1174 se vymezuje majetek, darovaný dargunskému klášteru panem Miregravem, jeho bratry a dále jistým Bandechem. Popis dokládá, že to byla krajina vodnatá a močálovitá. Vytyčení se neobešlo ani bez umělých hraničních značení (zde skupiny dvou a tří kamenů vsazených do země, stromy označené kříži).¹⁵² Listina přitom vymezuje i další majetky, darované klášteru knížetem

---

Mumenalbe prout omnes hos terminos aqua pluvialis distinguit defluxio tenderetur ac omnia que terminorum istorum cinguntur ambitu Lesnich videlicet et foreste quod ex utraque parte dicti fluvii Erlaffe situm est.“

¹⁵⁰ MUB I, č. 111, s. 106-109 (1173); č. 114, s. 111-115 (1174); č. 247, s. 232-235 (1219); č. 330, s. 321-322 (1226); č. 373, s. 358-359 (1229); MUB II, č. 769, s. 78-79 (1256); č. 861, s. 149 (1260), resp. PUB II.1, č. 621, s. 29-31 (1256); č. 677, s. 65-66 (1260). K listinám A. KUNKEL: Die Stiftungsbriefe, s. 23-80. Celkově ke klášteru H. BRACHMANN a kol.: Das Zisterzienserkloster Dargun (passim).

¹⁵¹ Z bohaté literatury o proměnách severoněmecké krajiny a složitostem její toponomastické zásoby například E. GRINGMUTH-DALLMER: Siedlungsarchäologische und -historische Bemerkungen, s. 61-75.

¹⁵² MUB I, č. 114, s. 113-114: „*Donationibus Miregravi et suorum fratrum et Bandeche ceterorumque fidelium in terris, siluis, pratis et aquis consentientes annuimus et annuentes approbauimus et approbantes ratas et immobiles in perpetuum statuimus. Donationum autem istarum termini incipiunt in Rokenize, ubi in ipsam Rokenize influit riuulus, qui fluit de stagno, quod iacet in confinio uille, in qua habitabat Malach et Coueniz, per quem riuulum et ascendunt in ipsum stagnum, et ab illo flectuntur ad meridiem ultra monticulum uicinum in quandam uallem profundam et longam*

Kazimírem. Kromě vodních toků, bažin, označených stromů a kamenů se v ní vyskytují ještě další místa, jako *Guthkepole*, které navíc obchází stará cesta zarostlá křovinami (*quondam via in mirica*), či staré mohylové pohřebiště zvané *Trigorke*. Močálů se vzpomíná více a navzájem se odlišují, jako *glambike* (hluboký), *dalge loug* (dlouhý) a *serucoloug* (široký) močál, jazykoznanec upoutá i synonymní označení *wili damb* = *magnus quercus*.¹⁵³

---

usque in uiam, que per se de Dimin uiantes deducit ad Dargon et Lucho, per quam uiam flectuntur ad orientem et deducuntur per eandem uiam usque in pontem, qui dicitur Bugutiza, et ab illo transeunt in circuitu paludis contra uillam Liwin per duas partes eiusdem paludis, et inde flectuntur et tendunt usque in Penam, per quam ascendunt contra meridiem, donec ueniant in oppositum riuuli, qui uocatur Zimulubu, et tunc ascendunt per paludem ab ipsa Pena in eundem riuulum usque ad solidam terram, a quo reflectuntur ad aquilonem per marginem terre, donec ueniant in oppositum uallis meridiei propinquioris a monasterio, in quam et ascendunt per paludem ascendentem usque in uiam, que uadit a monasterio in Kuzize, qua transita ascendunt per paludem, que in eadem ualle est, versus occidentem, et ab illa in tres lapides terre affixos, et ab illis per arbores cruce notatas in unum magnum lapidem terre etiam affixum, et ab illo per cruce signatas arbores in duos lapides similiter terre affixos ad orientem cuiusdam tilie decorticate, et ab illis transeunt siluam per arbores signatas usque in uallem, que descendit ad pontem minorem, per cuius uallis medium et eiusdem pontis et ei adiacentem ab occidente paludem in riuulum Ruthnic, per quem descendunt in Penam.“ Obdobně též v Bernonově listině MUB I, č. 111, s. 107. K lokalizaci míst H. BRACHMANN a kol.: Das Zisterzienserkloster Dargun, s. 202-206, včetně mapy na s. 204.

¹⁵³ MUB I, č. 114, s. 112-113: „*Scitote ergo terrminos [!] sic haberi: primum in uado Rokeniz, quod est ad orientem Dargon, per quod et uia transit de Dimin in Lucho, de quo ascendunt per ipsam Rokenize et aque decursum, donec ueniant contra Guthkepole, ubi de amne exeunt ad aquilonem in quandam uiam in mirica, que ipsam Guthkepole circuit, unde et in sclauico dicitur Pant wo Guthkepole, et per eandem uiam tendunt ad occidentem in quandam profundam paludem salicum, que et sclauice dicitur glambike loug, a qua procedunt versus occidentem in quandam magnam quercum, sub qua et quidam magnus lapis terre affixus iacet ex occidentali eius parte et a sua magnitudine nomen accepit wili damb, et inde in quosdam tumulos, qui sclauice dicuntur Trigorke, antiquorum uidelicet sepulcra, et abinde uersus occidentem recta linea in quandam magnam paludem, que et sclauice dicitur dalge loug, et de palude eadem per riuum, qui de ipsa effluit in stagnum, quod sclauice dicitur Dambnio, et ultra per medium stagni contra meridiem in cumulum satis magnum, qui sclauice uocatur mogela, et inde adhuc versus meridiem in quandam quercum, circa quam terra bassa est quasi uallis quedam, et in duos lapides iuxta eandem ad occidentem iacentes, quorum propinquor occidenti fractus fracturam et fragmen adhuc ibi iacens ostendit, et inde adhuc versus meridiem in quadam paludem salicum, que sclauice dicitur serucoloug, et ab illa adhuc uersus meridiem in quedam magnum lapidem terre affixum sub quadam orno, et ab illo ultra uiam, que ducit Lucho, in stagnum, quod dicitur Kalen, cum suo urbe Kalen et toto stagno, et ab orientali fine eiusdem stagni flectuntur ad aquilonem per quandam longam paludem in quandam quercum cruce signatam, quod signum dicitur sclauice knezegraniza, et ab eadem quercu in eadem uiam, que ducit Lucho, et inde per eandem uiam uersus orientem, donec per eam uenitur in paludem, que iacet inter siluam et uillam Kuzuzine, per quam paludem circa eandem uillam ad orientem tendunt usque ad siluam orientalem, et ibi iuxta siluam ascendunt in occidentali eius parte reflexi contra aquilonem usque in uiam iam sepius dictam Lucho ducentem, et ultra ipsam uiam de grabone descendunt contra aquilonem in riuulum, qui dicitur Bouzka, et inde descendunt per eundem riuulum, donec uenitur in oppositum cuiusdam quercus combuste non longe a quadam mogela, et ab eadem quercu contra orientem usque in Rokenize, ubi ipsam riuulus, qui dicitur Ruthnic, influit, tendunt includentes omnem siluam, que est intra uiam de Lucho et Rokenize, et flexi contra*

Velmi dobrý srovnávací materiál nabízejí uherské prameny. Instruktivní je obsáhlá deskripce povážského majetku uherského benediktinského kláštera v Pannonhalmě v nedatované listině z počátku 12. století. Hranice začíná u řeky Váhu u stromu zvaného *lothos* a pokračuje k mezníku, jenž je vyznačen na topolu, podobně jako třetí hraniční značka. Čtvrtou hranicí byl zřejmě kopec hlíny, známý i z jiných metací. Pátá značka je na stromě zvaném *zylfa*, slivoň. Následující mezník je na dubu, stojícím nad rybníkem, sedmá *meta* stojí nad kostelní cestou u *lothosu*, poslední hraniční bod tvoří dub.¹⁵⁴ Další vymezení z Pováží završovalo jeden ze sporů pannonhalmského kláštera (1211). Svědkové z okolí vzati pod přísahu jeden po druhém ukazovali průběh hraničení. Dohoda nebyla jednoduchá, a tak došlo k božímu soudu a „spravedlivá“ hranice se měla ozřejmit za pomoci žhavého železa (*per divinum iudicium, videlicet per candes ferrum se fuisse iustum vel iniustum manifestaret*). V hraniční funkci posloužil Váh (*Holtwag*), druhý mezník stál pod skupinkou jilmů, dále vedla hranice podél šesti met v rákosí a přes pole k lesu a pokračovala podle dvou hraničníků až ke starému mezníku. Tam stál velký jilm, pod nímž byl postaven nový mezník. Další dva hraničníky dovedly opět k jednomu staršímu, stojícímu vedle cesty vedoucí ke vsi *Turnic*, a druhému u lesa zvaného *Jelec*. Dále se pokračovalo podél následujících čtyř met k mezníku, stojícímu pod slivoněmi (*silfa*). Hranice se dále vinula podél cesty vedoucí k osadě zvané *Vdworce* k hranici stojící pod dubem. Další stará hranice se nacházela v rákosí. Vedla k nejjihnější hranici (*ad metam, que est angularis a meridie*), kde se obracela k západu a podél dvou hraničníků směřovala k poslední metě na břehu Váhu. Ojediněle se v textu vyskytuje určování směrů podle světových stran. Nechybí ani obnovování met: pod velkým jilmem stojí starý mezník, ale byl tam zároveň osazen i nový hraničník.¹⁵⁵

---

aquilonem ascendunt per ipsam Rokenize usque in uiam, que eam transit, de Dimin in Lucho, a qua uia et incipiunt.“ K lokalizaci míst H. BRACHMANN a kol.: *Das Zisterzienserkloster Dargun*, s. 202-206, včetně mapy na s. 204.

¹⁵⁴ CDSlov. I, č. 66, s. 62: „*prima meta oritur de ipsa aqua Wacha et desinit super quandam arborem, que vocatur lothos; secunda desinit super arborem populum; tertia vero desinit in similem arborem; quarta meta est facta de terra; exinde quinta meta cadit in arborem zylfa; sexta inde exiens cadit in arborem quercum, que stat supra piscinam; septima meta stat supra viam ecclesie, que est lothos; octava meta est quercus, que est ultima ex parte ville nostre.*“ Nedatovaná listina byla vydána někdy mezi lety 1105 a 1116.

¹⁵⁵ CDSlov. I, č. 168, s. 132-133: „*Prima vero huius terre meta incipit a septentrionali parte iuxta ripam aque nomine Holtwag et tendit ad australem partem; et isti prime mete est vicina meta terre civilium de villa Yenev ultra aquam prenominatam. Secunda meta sita est iuxta arbores, quarum*

Do listiny uherského krále Gejzy I. pro hronskobeňadický klášter z roku 1075 byly později, nejspíše v sedmdesátých letech 13. století, vepsány obsírné hraniční popisy jednotlivých klášterních majetků. Využívaly nápadných terénních a krajinných prvků jako byly hory, údolí či vodní toky.¹⁵⁶ Také v královské listině pro zoborský klášter z roku 1113 nalezneme mnoho hraničních bodů. Není zde však popsán plynulý průběh hraničení, jako bývá obvyklé, ale zmiňují se jen významné body na hranicích jednotlivých vsí na okraji klášterního majetku. Mezi těmito se objevují jak vodní toky, hory, údolí, ale také samostatně stojící stromy, cesty i uměle vytvořené hraničníky (*termini*).¹⁵⁷

Ani v hraničních popisech klášterních majetků v českých zemích nechybějí opory jako vodní toky, hory, cesty a další terénní danosti. Vzhledem k rázu středoevropské krajiny mívají blíže k rakouským než k meklenburským analogiím. K nejstarším se řadí, byť pochází z mladšího břevnovského vyhotovení (hlásí se k roku 993), popis nevelkého, ale sevřeného klášterního majetku při Vltavě jižně od Prahy. Majetek objímal Vrané a Skochovice s prostorem vymezeným Královou horou a potoky Dubná a Sála s řekou Vltavou (*Scochowicz ... cum ipsa villa, cuius termini sunt Cralowa hora et duo rivuli Dubna et Sala cum flumine Wltawa*). Na levém vltavském břehu sem patřil úsek od Bukovnice ke Křemné sahající k cestě zvané Slapčice (*a Bucownyce usque Cresmna et usque villam, que dicitur Zlapcyce*). Soudě

---

generale nomen ulmus vocatur, et hac parte eidem terre est commetanea terra civilium de Nitra, quam rex contulit Gatconi camerario. Inde vero eadem terra per VI metas tendit in arundineto et per campos usque ad nemus, quod vocatur Belez; et inde tendit cum duabus metis iuxta totidem veteres metas sub dicto nemore, de nemore vero tendit cum duabus metis usque ad metam veterem, in qua stat magna arbor, scilicet ulmus et sub eadem arbore est posita nova meta. Inde vadit cum duabus metis ad metam veterem, que est iuxta viam, que ducit ad villam Turnic, et iuxta nemus, quod vocatur Jelec et quod circumcingitur metis IIII usque ad metam, [que] est sub arboribus vulgaliter silfa vocatis. Inde vadit extra idem nemus per viam, que ducit ad villam Vdworce duabus metis usque ad metam, que est posita sub quercu. Inde transiens tendit ad veterem metam, que est in arundineto. Inde protenditur ad metam, que est in via divisa ad duas partes, quarum altera pars tendit ad capellam sancte Marie et altera ad villam Turmoc. Inde per viam, que ducit ad predictam villam Vdworc, protenditur usque ad Beruczegu et vadit ad metam, que est angularis a meridie, et inde flectitur ad occidentem et cum duabus metis interpositis vadit ad ultimam metam, que est iuxta ripam Holtwag, scilicet aque prenominate, ultra quam habetur fossatura, per quam trahitur aqua ad stagna et paludes ecclesie sancti Martini.“

¹⁵⁶ CDSlov. I, č. 58, s. 54-58; J. LUKAČKA: Ohraničovanie, s. 61.

¹⁵⁷ CDSlov. I, č. 69, s. 65-67; J. LUKAČKA: Ohraničovanie, s. 61. K zoborské listině nejnověji R. MARSINA: Zoborské listiny, s. 46-65; J. LUKAČKA: Zoborská listina, s. 83-91.

z názvu, směřovala tato cesta do nedalekých Slap. Později, ve 14. století, založili břevnovští benediktini v levobřežní části své zdejší državy ves Trnovou.¹⁵⁸

Hodně pozornosti již k sobě z různých ohledů přitáhla tak zvaná Zbyhněvova donace, vymezená vládou knížete Soběslava I., tudíž lety 1125 a 1140. Podle jejího znění kněz a kanovník Zbyhněv zřídil v Úněticích (u Prahy) kostel a vybavil jej ze svého tamního patrimonium. I proto se donace jako celek těší takové pozornosti současného bádání. V textu se sice neobjevuje plošné vymezení darovaného majetku, ale vypočítávají se jednotlivé darované položky, ať lidí nebo půdy. Výčet neopominul ani orientační prvky včetně dlouhé řady pomístních a traťových názvů (*magna villa, que vadit Pragam ... ultra rivum, qui Slatyunice vocatur; in monte, quod est in orreo, et aliud in valle, aj.*). Cenné a využitelné jsou zvláště vzácné zprávy o středověkých polích (viz dále).¹⁵⁹

Na Moravě zaujmou sdělení z listin premonstrátské kanonie Hradiště u Olomouce. Časově se váží k sedmdesátým letům 13. století (ze sporu mezi olomouckou kapitulou a Hradištěm), i když jejich části odkazují na starší poměry. Za předlohu falz zřejmě posloužily dokumenty z první třetiny 13. století. Ani tzv. hradištská falza dlouhodobě neunikají zájmu historiků.¹⁶⁰

V jednom z nich, hlásícím se k roku 1203, daruje Hradišti moravský markrabě Vladislav Jindřich les Střelnou (v okolí nyní zaniklé obce Velká Střelná ve vojenském újezdu Libavá). Vymezující text je značně podrobný. První hraniční značka se nachází nad potokem *Bunow*, odkud hranice vede k říčce Střelné, která dala název i okolnímu lesu. Podél ní se meze vinou k řece Odře a dále východním směrem k ústí potoka *Cirmena*, dále k severu k Tisové hoře. Od ní se pokračuje západním směrem k Moravici a podél ní až k místu zvanému *Bohumilplawie*. Dále se má jít po cestě k místu *Towiren*, na jih k toku Lopenici a po cestě k další říčce, přes ní až k říčce Lubošce. Další průběh sleduje cestu přes potok Smilov k *Bunowu*, kde popis hranic

---

¹⁵⁸ CDB I, č. 375, s. 348, o tom J. ŽEMLIČKA: K lokalizaci, s. 85-97; Z. BOHÁČ: Katastry, s. 22-25; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 231; k břevnovské tzv. zakládací listině J. PRAŽÁK: Privilegium pervetustum, s. 13-24.

¹⁵⁹ CDB I, č. 124, s. 130, obsáhle o Zbyhněvově donaci a jejím využití v historickém, archeologickém i etnografickém výzkum Z. SMETÁNKA: Legenda (passim). Zbyhněva a jeho patrimonium se dotkl již F. KLOSS: Das räumliche Bild, s. 100-101.

¹⁶⁰ V. PINKAVA: O některých podvržených listinách, s. 392-400; M. WIHODA: Klášter, s. 138-144. O první fázi majetkového vývoje této instituce pojednal P. ELBEL: Hospodářské zázemí, s. 39-56.

začíná.¹⁶¹ Opět se tedy hojně využívá potoků, několika cest a hor. Někde se již objevují pomezí značky, pocházející tak nejpozději z druhé poloviny 13. století. Zmínky o těchto značkách (*signa metarum, metae positae*) se vyskytují i v dalších hradišských listinách.¹⁶²

Dost unikátní svědectví po sobě zanechal spor velehradských cisterciáků a Sigfrieda Sirotka z Nejdku o majetky mezi vesnicemi Příkladky a Nejdkem na jižní

---

¹⁶¹ CDB II, č. 356, s. 372-375: „*qui de nostrae magnitudinis mandato intrantes dictam silvam, posuerunt ibi primam metam supra fluvium Bunow, qui fluit in Strelnam ibidem, de qua aqua tota illa silva Strelna nuncupatur. Deinde vero fluvius Strelna ad duos tractus sagittae fluit in Odram, de Odra incipiendo versus orientem inferius influentibus aliis aquis ex utraque parte in Odram usque ad fluvium, qui Cirmena nuncupatur; deinde per metarum signa declinando contra aquilonem usque in locum, qui dicitur Tyzowa hora, situm supra Moravam, et abinde retrogrado passu versus occidentem influentibus quibusdam aquis ex utraque parte in Moraviczam usque ad locum, qui dicitur Bohumilplawie; deinde per semitam in Towiren remundo versus meridiem usque ad aquam Lopenicza cum vertice unde originem ducit; et transita eadem aqua per semitam dictam usque ad aquam Budessowa, cuius origo est inter metas dictas; inde procedendo per semitam nominatam usque ad aquam Luboska cum vertice et pratis omnibus, quae ibi habentur; deinde per semitam eandem, donec velum fuerit super aquam Smilow, cuius origo est inter metas dictas, Smilow autem pertransito, per signa metarum, donec revertatur ad praenominatum fluvium Bunow. Et sic metis ibi positis, ipsi quos illuc miseramus, acervos perspicuos locis in aliquibus erexerunt, imponentes eisdem servis signa occulta.*“

¹⁶² CDB II, č. 376, s. 412-415 (falsum 14. století hlásící se do roku 1220): „*... et etiam bona praedicta per certas metas, quae vulgo hranicie vel kopczy sive vrociscie dicuntur, secundum terre consuetudinem circuirent, ne praedictum monasterium in possessionibus supradictis ab hominibus de Luzicz vel aliis vicinis quibuslibet possit per aliquam calumniam seu violentiam de coetero molestari. Praedicti vero beneficiarii bonis saepe dictis metas antiquas renovantes taliter posuerunt: Prima meta circa Domassow super rivulum Olessnik est posita, quae vulgo dicitur kopecz; deinde directe trans montem procedendo sunt metae, quae vulgo hranicie dicuntur, usque ad fluvium Dobrnik est meta quae vulgo dicitur kopecz; qui fluvius per ascensum facit metam usque ad suam originem, et ibi est posita meta, quae vulgo dicitur kopecz. Deinde per directum eundo sunt signa, quae vulgo hranicie dicuntur, usque ad viam publicam, quae vulgo dicitur Rudna czesta; trans viam vero praedictam per directum eundo sunt metae, quae vulgo hranicze dicuntur, trans fluvios Lodimnicie et Lubkow usque ad locum, qui vulgo dicitur Chlum. Post haec directe eundo sunt metae, quae hranicie dicuntur, trans fluvium, qui dicitur Bistrzicie usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur Byssowa. Ab origine Byssowa per directum est ascendendum per signa, quae hranicie dicuntur, usque ad montem, qui dicitur Rosuticze; et sic trans montem Rosuticze per longum sunt hranicie usque ad fluvium Moravicie. Fluvius vero praedictus per descensum fluens facit metam usque sub montem, qui dicitur Ruden. Et sic per directum eundo usque ad originem fluvii, qui dicitur Lopemnicze; deinde directe ad originem fluvii Budissow. Postea per directum eundo usque ad originem fluvii, qui dicitur Luboska; deinde per directum ad originem fluvii Stara voda. Postea per directum trans fluvios Scripowy et Bistrzicze usque ad locum, qui dicitur Bychotino pole. Deinde directe per semitam procedendo usque ad fluvium Hraniczni. Fluvius vero praedictus fluens per descensum facit metam usque ad viam que dicitur Gywowska czesta. Via vera praedicta metam facit usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur Strzelni. Fluvius vero praedictus per descensum fluens facit metam sicut fluit in fluvium Lodimnicie. Praedictus vero fluvius per descensum fluens facit metam usque sub villas Lassezian monasterii Gradicensis ex una et villam Bilkovicze ex altera parte.*“

Moravě, což důkladně řešilo vymezení z roku 1292. Nelehká komisionální obchůzka za účasti „vhodných mužů“ se musela vyrovnat se silně zamokřeným terénem. Byla zjištěna stará hraniční znamení vyznačená ve stromech (*validos et vetustos arborum truncos, in quorum stipitibus priusquam succiderentur signa*). Pozornost zaujal velký kámen, přemístěný na toto místo prý za Sigfriedova otce třemi páry volů (*grandem videlicet lapidem, quem honorande recordacionis genitor noster tribus boum paribus, duci et poni iusserat in signum limitare*). Někde se nepřesné hraničení upravovalo.¹⁶³

Jak plyne z předchozího líčení, s výjimkou Uher se o hraničení svých majetků zajímaly, někdy s využitím falz, hlavně cisterciácké kláštery. Na slovenském teritoriu jich však působilo jen málo, tady se hraniční popisy uchovaly ponejvíce v listinách benediktinských opatství (Zobor a Hronský Beňadik či Pannonhalma, ležící v Maďarsku, ale s majetky i na Slovensku).¹⁶⁴

V průběhu 13. století, tak jak se zpevnila majetková a vůbec dispoziční práva šlechty, se začínají množit hraniční popisy i jejích držav a statků. K významným příslušníkům české nobility patřil Vok z Rožmberka († 1262), jehož majetky se rozkládaly nejen v Čechách a na Moravě, ale i v Rakousích, Slezsku, Štýrsku či Bavorsku. Jejich kmenová část ležela na pomezí Čech a Rakous. Zde ze svého majetku a za podpory svých příbuzných (Budivoje a Vítka z Krumlova) i se souhlasem manželky Hedviky tento přední Vítkovec v roce 1259 založil a vybavil klášter cisterciáků ve Vyšším Brodě (*cenobio ... in bonis suis ultra Rosmberk sub nemore ... Hohenuurt vulgariter apellato*). Daroval mu především majetky na pravém břehu Vltavy, sahající až k hranici s Bavorskem (*usque ad altitudinem silve Boemiam et Bauariam dividentem*). Příznačně to zřejmě zase byli cisterciáci, kteří si vyžádali přesnější určení toho, co získávali. Popis Vokova zbožného darování se dochoval v originálním potvrzení pražského biskupa Jana III. z Dražic. Západní mez vznikajícího klášterství tvořila cesta vedoucí od Frymburku přes Výtoň a Weissenbach do Helfenbergu v Mlýnské čtvrti (Mühlviertl), východní hranicí se stala říčka Malá Vltavice (*Minor Wlitauch*) se svým pravým přítokem Mokrým. Jižní mez, tvořící

---

¹⁶³ RBM II, č. 1583, s. 681-682, k tomu L. JAN: Templáři, s. 58; D. JANIŠ – J. ŠENKÝŘOVÁ: Hranice, s. 194.

¹⁶⁴ K cisterciákům na Slovensku M. SLIVKA: Cisterciti, s. 101-117; k vymezování majetků na Slovensku včetně klášterství J. LUKAČKA: Klížska listina, s. 128-135; TÝŽ: Ohraničovanie, s. 61-65.

tehdejší zemskou hranici, vedla přes horu Hradiště¹⁶⁵ a dále po česko-bavorském rozvodí. Pokračovala podle břehu *Psyn* k *Strasedelniku*¹⁶⁶ a od něho k mezníkům Svatomírových vsí (*metas et terminos villarum, que fuerant Suatomiri*; snad zaniklé obce Lindberg-Lipová a Dobring-Dobřín). Tato místa hranice překračovala. Dále mířila k východní hranici statků Vítka z Krumlova, tedy pozdějšího panství Vítkův Kámen. Kromě lesního újezdu získal klášter výnosy z několika vsí nejen v okolí, ale i na vzdáleném Opavsku. Další listiny opakují vymezení klášterního majetku a přidávají další položky (viz obr. 9).¹⁶⁷

Shodou okolností se dochoval i testament Voka z Rožmberka, z něhož si lze učinit představu o rozsahu a skladbě velkých šlechtických majetků. Přední muž Přemyslova soustátí a králův důvěrník v předtuše smrti rozdělil v červnu 1262 (listinu vydal ve Štýrském Hradci, kde úředně působil) svůj majetek nejen mezi svou rodinu a další příbuzné, ale i mezi služebníky a duchovní instituce. Manželce Hedvice daroval *curiam autem et agros contra Sumerowe et interiores agros contra Ybenstain usque ad metas Boemie*, kromě toho ještě několik vsí s příslušenstvím (Stropnice, Gmünd). Většina odkazovaných majetků leží v jižních Čechách či v přilehlém hornorakouském

---

¹⁶⁵ Hora by měla podle M. Pangerla ležet mezi bývalými vesnicemi Schönfeldern, Hundsruck a Frauenthal u rakouských hranic, mohla by to být tedy Hvězdná (1012 m n. m. vzdálená pár stovek metrů od současné hranice) nebo Pustina (931 m n. m. jen o kilometr vzdálenější od hranice než Hvězdná).

¹⁶⁶ Hora by měla podle M. Pangerla být Haberg ležící mezi Přední Výtoní a Lipovou (Lindberg), tedy hora s kótou 884 m n. m. severně od Lipové (ve stabilním katastru Haberg).

¹⁶⁷ CDB V.1, č. 188, s. 298-300: „*nemus ex altera parte Wlytaue fluminis versus occidentem attingens viam illam, que ducit Helfenberk, Hohenuurt cenobio, quod de novo fundavi, faciat metam unam et in parte orientali alia meta transit rivum quendam, qui vocatur Minor Wlitauiich, et ambit pratum Zbyadel, ut idem pratum cum aliis bonis conclusum ipso termino ad dictum cenobium pertineat integraliter pleno iure. Item alia meta in rivo Mokri nomine terminetur, qui terminus incipiens a flumine Wlitaua dirigitur ascendendo usque ad hortum rivuli iam predicti et inde per montem Hradisch in Minorem Wlitauiich revertitur ex directo et ascendit per decursum cuiusdam ripe, que Psyn vocatur, usque ad montem quendam Strasedelnik nominatum et ab eo ascendit directe preteriens metas et terminos villarum, que fuerant Suatomiri, usque ad metas domini Witkonis de Crumlow. Predicto insuper cenobio piscaturas concessit et per has metas distinxit, videlicet quod mete piscationis iamdicte incipiant a rivo Mokri in flumine Wlitaua et ascendant usque ad metas Witkonis predicti.*“ K lokalizaci míst M. PANGERL: Wok, s. 13-14, dále CDB V.1, č. 189, s. 300-302; č. 230, s. 357-358; č. 284, s. 422-424; č. 285, s. 424-425. O majetcích kláštera J. ČECHURA: Počátky, s. 4-15; K. CHARVÁTOVÁ: Dějiny II, s. 11-15, 37-44.

Mühlvirtelu, například ves *Schinta* v blízkosti kláštera v Drkolné (Schlägl), který ji získal pro spásu testátorovy duše.¹⁶⁸

Od Voka generačně starší králův číšník Zbraslav, syn Vchynův, odkazoval v roce 1238 menší a nápadně rozptýlenější majetek. Současně u jednotlivých položek uvedl, jak kterou část získal (výsluhy, koupě, směny, dědictví). Svě jmění rozdělil Zbraslav mezi manželku Domaslavu, bratry Ojíře a Rivina, dceru Adlétu, vnuka, své služebníky a špitál sv. Františka v Praze. Jeho jádro leželo jednak na Lounsku a Roudnicku, odkud Zbraslav pravděpodobně pocházel, jednak v Miletínsku ve východních Čechách, kde působil a kde měla své statky i jeho manželka Domaslava.¹⁶⁹

Nedlouho po založení Vyššího Brodu přistoupil i Přemysl Otakar II. k fundaci „svého“ kláštera Zlatá (původně Svatá) Koruna poblíž Českého Krumlova. K jeho dobrodincům se záhy přiřadil zvíkovský purkrabí Hirzo/Hrz, nevšední a agilní osobnost z dob Přemyslovy vlády. Jeho pozemkový dar klášteru eviduje listina z března 1268, vypočtená místa (*videlicet Nakhlenwe hore, Vgerc, Vmladone, Naochrhle, Vyanka, Nabelem chlume, Vdirka, Vmica, Nemochrich, Vhlimi, Natschernerece, Nabliznerich et Nahirzowe villarum*) mají zčásti předložkové tvary, které zajímavě poukazují na první skromnou zárodečnou fázi jejich existence. Některé se později „přelily“ do běžného místního jména (Mokré, Černá, Bližná), další zanikly nebo se staly součástí jiných sídlišť.¹⁷⁰

Typologická komparace vybraných rakouských, uherských (slovenských), severoněmeckých a českých příkladů vypovídá o schopnosti středověkého člověka zorientovat se v terénu i tam, kde k tomu příroda neposkytovala slušné předpoklady, třeba umělými znaky a různými náhražkami. Všude tam se hraniční popisy vyznačují obdobným schématem, pokračují od bodu k bodu a bývají zakončeny v místech,

---

¹⁶⁸ Závěť Voka z Rožmberka CDB V.1, č. 335, s. 496-499, viz též M. PANGERL: Wok, s. 22-25; J. STRNADT: Das Land, s. 167; k odkazům Voka z Rožmberka R. ŠIMŮNEK: Správní systém, s. 37-39 (s odkazy na další práce, hlavně na starší studii Josefa Lampela).

¹⁶⁹ Závěť číšníka Zbraslava CDB III.1, č. 181, s. 234-235, viz též J. ŽEMLIČKA: Královský číšník, s. 117-132. K Vyklekám a okolí T. KLÍR – T. VOJTĚCHOVSKÝ: Sídlní kontext, s. 327-353. Nejnověji k Zbraslavově donaci T. VELÍMSKÝ: O královském podčeším, s. 654-666.

¹⁷⁰ Zakládací listina Zlaté Koruny CDB V.1, č. 391, s. 580-583; Hirzův dar CDB V.2, č. 553, s. 118-120. K obtížným lokalizacím majetků tzv. Hirzova újezdu v oblasti Černé v Pošumaví a Dolní Vltavice, dříve nazývané Heršov V. ŠMILAUER: Osídlení, s. 186-189; J. KUTHAN: Zvíkovský purkrabí, s. 711-725, k charakteru vypočtených sídlních poloh J. ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských, s. 246. Zlaté Koruně a jejím sporům s vysehradskou kapitulou na Prachaticku se věnuje příspěvek P. BOHÁČ: Územní rozsah, s. 337-370.

odkud se vycházelo. Samozřejmě to vyžadovalo elementární prostorovou představu a v neposlední řadě „souznění“ s přírodou, tedy mít kromě jiného na paměti také její proměny v jednotlivých ročních obdobích. Příkladů majetkových limitací zvláště v Čechách i na Moravě by bylo možné snášet daleko více, jejich vyčerpávají „seznam“, v němž se mnohdy opakují známé obraty a postupy, však není smyslem tohoto pojednání.¹⁷¹

2. Újezdy

I v českých a moravských podmínkách představují jednu z poměrně častých forem majetkových vymezení „újezdy“. Jejich darování a vytyčování provází diplomatické texty od 11. zhruba do poloviny 13. století. Ani újezdy nejsou ryze českým jevem, ale v různých podobách se vyskytují v západní i střední Evropě. Naším podmínkám se nejvíce blíží polské poměry, zejména přilehlé Slezsko. Také tam vystupují újezdy pod označením *circuitio*, *circuitus*, *circumequitacio*, řidčeji *ambitus*. Nechybějí ani místní jména typu Újezd.¹⁷²

Újezdem se zvala zalesněná či řídce osídlená území často protáhlého tvaru, obvykle sledující vodní tok k jeho horním partiím a vymezená kolektivním komisionálním „objezdem“. Ani tady nechybějí orientační nástroje v podobě přírodních útvarů, vodotečí nebo cest. Instruktivní může být popis libického újezdu, vymezeného třemi vodními toky a jednou cestou, zvanou Lubetina cesta (*Cameniza ex una parte, ex alia via Lubetina, versus Moraviam aqua, que dicitur Ozzlawa, in Boemia Palaua*). Podobně je vytyčen újezd na horní Mži na Tachovsku s toky Suchou, Trnovou a řekou Mží, a cestou mezi Kurojedy a Čečkovicemi (*Qui circuitus primo trium fluminum ripas, videlicet Zucha, Ternova et Mise et ea, que infra hec flumina sunt, claudens, se extendit ad villam Churoied, et de Churoied ad viam, que est inter Churoied et Checchovic cum pratis et aquis et omnibus, que sunt infra eundem circuitum*), tak jako Svatavin újezd u Želivky (v pramenech pokládán za Sázavu), kde se vyskytují řeka Želivka, Želiv, potok zvaný *Livbe* a stará cesta vedoucí k Želivi (*Et supradicti circuitus termini sunt: ab oriente Zazava, a Seleu fluvius Livbe cum*

---

¹⁷¹ Další příklady J. ŽEMLIČKA: *Království*, s. 294-300, o vnímání prostoru ve středověku T. KLIMEK: *Krajiny (passim)*.

¹⁷² Shrnutí problematiky újezdů na polském materiálu a hlavně s pramennými doklady Z. PODWIŃSKA: *Zmiany*, s. 202-219.

ipso fluvio, ab occidente antiqua via, que conducit ad Seleu). Analogicky a týmiž prostředky se popisuje i velichovský újezd, darovaný doksanským premonstrátním králem Vladislavem II. a roku 1226 potvrzený Přemyslem Otakarem I. Újezd se nacházel na pravém břehu řeky Ohře a táhl se od řeky k východu přes zaniklý Lipoltov (Lappertdorf) k hoře *Ztrani* (Steinberg, snad nynější Kamenný vrch) do Doupovských hor (*predia sua terminis certis distinxit; nam Welichow a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztissche dicitur, et sic ad montem, qui dicitur Ztrani, et ita in Egram fluvium*). Třetí český král potvrdil Doksanům levobřežní vojkovický újezd přiléhající k předešlému újezdu, jež pro klášter vyprosil kníže Bedřich na císaři Friedrichu Barbarossovi. Rozkládal se od ústí Bystřice ke Krásnému Lesu a sledoval potok *Lesche* (zřejmě Hornohradský potok) k Ohři (*Primus terminus eius est a Buistrice, secundus ad Techomizl, tercius ad Nagradis, quartus ad villam nomine Sconewalde, et sic per directum ad flumen Lesche et ita tandem in Egra fluvium*) (viz obr. 10).¹⁷³

S újezdy se ovšem potkáme mnohem častěji, třeba v roce 1245 s újezdem zvaným „Přeštice“ (*circuitum quendam nomine Preschitz*), ale zdaleka ne vždy s tak důkladným vymezením, jako v popisu tzv. polického újezdu. Jeho rozsah prozrazuje zápis sepsaný okolo roku 1255 při obraně břevnovských zájmů proti nárokům dvou šlechticů ze sousedství. Páteří výčtu je řeka Metuje se svými přítoky, dále řeka Stěnova až k hoře Javoru na polské hranici. Z textu se dá vysoudit, že to bylo území ještě prakticky neobydlené, kde však již i menší vodní toky nesly své názvy, ty se však ještě nekryjí se současnými. Opět další z exemplárních případů, jak se člověk zmocňoval krajiny a jakých prostředků v liduprázdném terénu využíval.¹⁷⁴

---

¹⁷³ CDB I, č. 158, s. 163-165 (libický újezd, listina z konce čtyřicátých let 12. století); č. 279, s. 244-246 (újezd na horní Berounce, dříve Mži, listina z r. 1177); č. 287, s. 251-253 (sázavský újezd darovaný vyšehradské kapitule, jako Svatavin zmíněn v pozdější listině CDB I, č. 406, s. 438-440, kde ale nevymezen); CDB II, č. 286, s. 283 (Velichovský újezd, jeho větší část se rozkládá ve vojenském újezdu Hradiště); č. 286, s. 283-284 (Vojkovický újezd). Lokalizace míst zejména J. V. ŠIMÁK: České dějiny I.5, s. 560-561, 587. K doksanským listinám J. PRAŽÁK: Privilegium Přemysla, s. 159-203; Z. SVITÁK: Konfirmace, s. 7-14. K vytyčování újezdů P. BOLINA: Postupy, s. 384-386 (jako příklady uvádí vytyčení olešnického újezdu opatovického kláštera koncem 12. století a sebranického újezdu břevnovského kláštera v polovině 13. století). K újezdům obecně Z. BOHÁČ: Újezdy, s. 3-25; J. TEPLÝ: Příspěvek, s. 9-32; T. VELÍMSKÝ: Trans montes, s. 107-130.

¹⁷⁴ Přeštický újezd CDB IV, č. 67, s. 155, o tom J. JOACHIMOVÁ: Prodej, s. 96-98, pro polický újezd CDB V.1, č. 65, s. 127: „*Hec sunt mete bonorum domus sancte Marie Policensis et domini Petri, filii Sezeme et domini Rubini: Methuge flumen est dimidium nostrum cum litore ex parte nostra et dom. Petri dimidium cum litore ex parte sua a loco, ubi Ziirbsca fluvius intrat Methugem, usque ad fluvium, qui Wlazinni vocatur, qui intrat superius Methugem, et ab illo loco habemus dimidiam*

Újezdní celky, nezřídka postupované formou darů a výsluh, nejprve sloužily novým držitelům či majitelům jako zásobárna dřeva, dále k lovu zvěře, sběru lesních plodin, brtnictví. V perspektivě se počítalo s jejich osídlením a z toho plynoucími zisky, takže se dříve či později zalidňovaly, což kladlo nároky nejen na nově příchozí hospodáře, ale i na vrchnosti. Noví osadníci se v prvních letech obvykle těšili různým ulehčením, zejména osvobození od platů a dalších povinností. Až po delším období začínaly takto zalidňované újezdy vynášet, což mohlo běžně trvat i 15–20 let. V této fázi se již přestávalo mluvit o újezdu – *circuitio* (apod.), nýbrž o vsích a osídlených polohách, přičemž mnohdy se takový původní újezd vžil jako místní jméno. S ohledem na dlouhodobou návratnost výnosů z kultivace újezdů lze předpokládat tendence k jejich trvalému držení.¹⁷⁵

V poslední čtvrtině 12. století se objevují újezdy menšího rozsahu, které většinou za své služby dostávali knížecí družiníci. V pramenech je nacházíme v české formě *ugezd*, nikoliv v latinských tvarech *circuitus*, *ambitus* nebo *predium*. Těchto drobných újezdů bylo patrně dost značné množství. Prosakují mimo staré sídelní jádro do vyšších, odlehlejších a zatím ještě netknutých poloh. Patří k výrazným dokladům postupného dotváření sídelní struktury Čech i Moravy, kde však nejsou názvy Újezdů a Újezdců tak hojné.¹⁷⁶

S nárůstem osídlení se proměňoval rovněž obsah pojmu *circuitus*, označující už nejen okrsky se sídlišti, ale i jakýkoli obvod. V průběhu 13. století ale výraz *circuitus* mizí. Jedním z posledních dokladů o lesním okrsku je dar semislavského újezdu z konce třicátých let 13. století. V jeho hraničení vystupují názvy několika lesů (například Březov, Jedlov) a řeky Desné. Osídlené pásmo, nazvané též *circuitus* a

---

Methugem cum litore ex parte nostra et dom. Rubinus dimidiam cum litore in parte sua, usque ad fluvium Vnesse nomine usque ad locum ubi influit Methugem, et ab illo loco usque ad finem montium, qui Steni vocantur, et ab illo fine montium directe usque ad fluvium Voletin inter nos et Rubinus est meta, ita quod noster est dimidius fluvius cum litore partis nostrae et dimidius Rubini partis suae usque ad locum, ubi proxime flumen Stenava adproximat Voletino fluvio, et ab illo loco Voletin fluvius est totus noster cum silva ex utraque parte, et sub Dobrohoste fluvio Rubini prope est meta posita directissime usque ad montes Jawore, metam Poloniae.“ M. BLÁHOVÁ: Břevnovské zápisy, s. 257-266; J. PRAŽÁK: Břevnovská deperdita, s. 112 (č. 163); J. V. ŠIMÁK: České dějiny I.5, s. 893.

¹⁷⁵ T. VELÍMSKÝ, *Trans montes*, s. 119-120. Viz též dále kapitolu IV.6.

¹⁷⁶ CDB I, č. 280, s. 246-247 (1177, knížecí družiník musel rezignovat na újezd u Rokycan, za nějž dostal ves Lazi). Dále T. VELÍMSKÝ: *Trans montes*, s. 114. K rozšíření místního jména Újezd A. PROFOUS: *Místní jména IV*, s. 426-442; L. HOSÁK – R. ŠRÁMEK: *Místní jména II*, s. 634-639; V. ŠMILAUER: *Osídlení*, s. 65-68, srovnej i Z. BOHÁČ: *Újezdy*, s. 3-25 (s mapovou přílohou).

osazené již řadou vesnic, vystupuje v listině olomouckého biskupa Bruna z roku 1267.¹⁷⁷

3. Vsi, jejich „katastry“ a parcelace

Málokterá součást medievistického výzkumu prošla v posledních desetiletích tak zásadní systémovou proměnou, jako oblast středověkého osídlení. Dnes již dlouhá řada archeologických sond a sídelně historických rešerší, provázaná s vyhodnocováním nejstarší pramenů, rozmnožila poznatky o časně středověké sídelní struktuře, která se ve starém sídelním jádru vyznačovala větším rozptylem malých sídlišť v rámci „katastru“, stahovaných teprve v průběhu mladší strukturální proměny do vesnic hromadného typu. Pokud před 13. stoletím vystupuje v pramenech *villa*, nemusí vždy jít o sevřené venkovské sídliště, ale možná také o soubor rozptýlených poloh, vedených často pod jedním názvem. Někdy ale i jednotlivé drobné polohy mohly nést vlastní jméno, které později zase mizí, zvláště pokud byla taková poloha vstřebána větším a lidnatějším sousedem. Jistě to znamená nemalé problémy při identifikacích nejstarší vrstvy místních jmen, zachycených v prvním svazku českého diplomatáře. I bez toho je ale třeba počítat se značnou proměnlivostí nejstarších místních názvů, jak v komplexu naznačuje i českým poměrům blízká Jindřichovská kniha (*Księga Henrykowska*). Větší majetkovou či organizační jednotkou býval někde tak řečený *vicinát*, souhrnné označení pro území společné pro více sídlišť typu *villa*. Obvykle se uvažuje o obsahové blízkosti s polským *opole*.¹⁷⁸

---

¹⁷⁷ J. TEPLÝ: Příspěvek, s. 29. CDB III.1, č. 174, s. 215-216 (Semislavský újezd): „*Sunt autem termini prenominati circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ad eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur.*“ CDB V.2, č. 526, s. 75-82: „*Sunt autem iste ville, quas in eodem circuitu posuimus extirpatas: Peterswalde, Ianestorph, Henrikestorph, Arnoldestorph, Bertoldestorph, Bicerne, Leuendal, Renfridestorph, Pizkerstorph, ville vero in eodem circuitu prius locate sunt hee: Wiztogh, Paulowiz Minus totum et Paulowiz Maius dimidium, Zadik, Deuziz et Minus Glynik.*“

¹⁷⁸ K tématu se již váže obsáhlá literatura, kterou uvozuje kniha J. KLÁPŠTĚ: Proměna (passim), o problematice změn středověkého osídlení v souhrnu též J. ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských, s. 230-263; TÝŽ: Království, s. 177-214, pro Moravu například J. UNGER: Změny, s. 119-139. O některých problémech s identifikací J. ŽEMLIČKA: K určování, s. 539-552, z prací o polské opoli Z. PODWIŃSKA: Zmiany, s. 224-370; K. MODZELEWSKI: Chłopi, s. 161-176. K pojmu *villa* a k dalším termínům pojímám se k sídlištím M. BLÁHOVÁ: Evropská sídliště (passim).

Stěžejní rysy těchto strukturálních proměn se podařilo exaktně prokázat na katastru Kozojed u Kostelce nad Černými lesy. Během 13. století tam zanikla dvě starší sídliště a vznikla ves u kostela sv. Martina, ale pro nevyhovující hydrologickou situaci se již ve 14. století přesunula do nového areálu, kde se nachází dodnes. Při formování novodobých katastrů nejednou bývaly mezi přetrvávající obce rozděleny zaniklé intravilány včetně plužin zaniklých osad, jak vyniká právě z katastru Kozojed na Černokostecku či Jedovnice na Drahanské vrchovině (viz obr. 11, 12). Zatímco Černokostecko může sloužit jako příklad dosídlení jedné z oblastí kolem Prahy, tak na Drahanské vrchovině jde o konečnou fázi sídelní výstavby země. Původní německé názvy zde byly průběžně počesťovány. Některé osady na Černokostecku nápadně respektují přírodní podmínky a bývají situovány podél pramenných pánví. Část získala pravidelnější „kolonizační“ půdorys (Štíhllice), jiné zůstaly až do zánikového horizontu „neuspořádané“ (Vyžlovka – Ve spáleném). Naopak na Drahanské vrchovině se vyskytují pouze „klasické“ kolonizační jedno- či dvouřadé vsi. V obou případech byla část opuštěných vsí i jejich plužin zalesněna a tyto plochy se často ocitaly v dominikálním, případně občinovém majetku.¹⁷⁹

Právě na Drahanské vrchovině se také podařilo odhalit nejen celou soustavu zaniklých osad, ale i jejich plužin, respektive i zaniklých plužin takových osad, které „přežily“ a dále trvaly. Mezi příklady lze uvést Ruprechtov a jeho zaniklou plužinu, sousedící se zaniklými polnostmi Vilémova, vše porostlé lesem jihozápadně od Ruprechtova (obr. 13).¹⁸⁰

O strukturálních přeměnách vesnic svědčí i doklady ze zahraničních výzkumů, nebyl to tedy jev regionálně omezený. Kromě jiného souvisí s diskutovanou otázkou proměn a stabilizace venkovského osídlení. Ves Breunsdorf ležela jižně od Lipska a před jejím zánikem v hnědouhelných dolech se jí na přelomu 20. a 21. století podařilo

---

¹⁷⁹ Na tyto otázky na základě studia zahraniční literatury výrazně upozornil M. ŠTĚPÁNEK: Strukturální změny, s. 457-488, 649-680, konkrétní zpracování ve výběru J. KLÁPŠTĚ: Středověké osídlení, s. 423-475; TÝŽ: Proměna (passim); Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 207-221; E. ČERNÝ: Výsledky (passim); J. DOLEŽEL: K etnické struktuře, s. 123-173, všude s další literaturou. O vývoji katastrálního hraničení Z. BOHÁČ: Katastry, s. 15-88.

¹⁸⁰ E. ČERNÝ: Výsledky, s. 24-27, včetně obr. 12 na s. 27. Autorovi se v průběhu čtyř desetiletí podařilo povrchovým průzkumem nalézt a zmapovat 61 zaniklých středověkých osad včetně jejich plužin v prostoru cca 650 km² na Drahanské vrchovině. V některých případech byly obce znovu osazeny, ať již na původních či nových místech. Někde autor výzkumu našel i hranice původních „katastrů“ (například zaniklé plužiny Ruprechtova kolmé na plužiny zaniklého Vilémova či polní cesta zvaná Grancovák, tj. Granitzweg mezi zaniklým Hamlíkovem a současnými obcemi Ruprechtovem a Podomím).

archeologicky prozkoumat. V poslední fázi existence to bylo typické dvouřadé „kolonizační“ sídliště. Ještě v první polovině 12. století se nacházelo u mírné vyvýšeniny, ale teprve okolo roku 1200 získalo podobu, v níž setrvalo až do svého zániku. Typově shodné příklady se tedy dají zaznamenat v celé střední Evropě (Černokostecko, Breunsdorf, Budzow, dolnolužická ves Kausche), a to nejen u vsí, ale též u měst (viz dále v kapitole IV.4) či klášterů (známý je příklad klášterního provizoria ve Žďáru nad Sázavou).¹⁸¹

Všechny tyto okolnosti a proměny sídelní sítě v průběhu středověku se odrážejí i v hraničních vymezeníích útvarů, které pro zjednodušení zvěme vesnicemi. Začněme opět u příkladů ze sousedství, jak mohl běžný „katastrální“ popis vyhlížet. Z možných srovnání upoutá hraničení rakouské vsi Wildberg v Riedmarku, zaznamenané ve třech verzích urbářů pasovského biskupství ze 13. století. Meze vedou od Dunaje po cestě zvané *Schefwech* až ke vsi *Teschingen* k dubu, pod nímž je pramen. Odtud ke *Grebniku* a dále k řece *Rotil* a proti jejímu toku až k místu zvanému *Wielastanne*, dále ke Hvězdě (*Stella*) a odtud k hranicím Čech. Od nich pokračují k potoku *Graspach* a podél jeho toku dolů k říce *Gusen*. Za povšimnutí stojí dub u bývalé usedlosti Teischinger, u něhož pramení potok, a také obchodní cesta *Schöfweg*. Dle editora Adama Maidhofa vedla hranice Čech kolem *Schenkenfelden-Steinschild* u *Leonfeldenu* po staré cestě.¹⁸²

---

¹⁸¹ J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 219-220 (včetně poznámek 75 a 76 na s. 466).

¹⁸² PASS. URB. I, s. 262-264 (citováno podle rukopisu P₂, pocházejícího z první poloviny 13. století). Lokalizace tamtéž, č. 1923, 1924, s. 263, č. 1936, s. 264: „*Hee sunt proprietates et possessiones et iura Pataviensis ecclesie in Riedmarchia et hii sunt termini: A Danubio a via, que dicitur Schefwech, usque ad villam Teschingen ad quercum, sub qua fons fluit, et ab eadem quercu usque Grebnich et a Grebnik usque ad fluvium Rotil et in ascensu fluvii ipsius usque ad locum, qui dicitur Wielastanne, et ab eodem loco usque ad Stellam et a Stella usque ad terminos Boemie et a terminis Boemie usque ad ripam, que dicitur maior Graspach, et per descensum eiusdem fluvii usque in fluvium, qui dicitur Gusen.*“ Z druhé verze, tj. PASS. URB. I, s. 264-266 (rukopis P₃), pochází podobný popis, za zmínkou o hraničním místě *Stella* však pokračuje „*usque ad confinium Boemie. Ita quondam fuit ipsum predium terminatum inter dominam Elysabeth de Waessenberch et dominam Alhaidim de Hunisperch loco, qui dicitur Stegen, quod et postmodum fuit Wese coram domino Ekkeberto Babenbergensi episcopo iudice dato a rege Hainrico Luipoldo duci Austrie et domino Gebhardo Pataviensi episcopo evidentissime probatum.*“ Ještě podrobnější je rozhraničení majetků Waesenberchu a biskupských statků v Haunsperchu datované k roku 1257 v rukopise editorem označeném jako P₄: V Linci u Dunaje začíná hranice, které se běžným jazykem říká *raye*, prochází *Mairstorf*, dále probíhá *Gotzelinstetenem*, prochází *Teischingem*, kde byl dub, z *Teischingu* prochází dvůr wilherinských mnichů v *Eibenperge*, odtud běží ke *Greblichu* a prochází jím k řece, která se jmenuje *Haipach*. Dále pokračuje k řece *Rotel* a podél ní k *Wilanstanne*. Odtud směřuje k hoře, na níž stál hrad řečený Hvězda (*Stella*), dále vede k českým hranicím a teprve až tam končí. Lesní cesta, po níž vedou hranice, řečené lidově *raie*, se jmenuje *Schefwege*. Dále vymezení pokračuje od *Richerawe*, odkud vedou hranice podél říčky

S jakými obtížemi se setkávali osadníci, kteří klučili a mýtili dosud neosazené hvozdy, dokládají příklady ze Slezska, zde konkrétně ze vsi Budzow pod Sovími horami. Již ve dvacátých letech 13. století byl Jindřichem Bradatým, fundátorem cisterciáckého kláštera v Jindřichově, pověřen založením vsi *Budscow* při stejnojmenném potoce (jmenoval se tak i okolní les) lokátor Menold. Po šesti letech podnik skončil nezdarem. Les *Busov* se stal na konci dvacátých let majetkem jindřichovského kláštera, avšak další vlna osídlování nastala o desetiletí později, kdy k majetku přibylo sousedních 50 lánů lesa *Rudno*. Ves tak byla roku 1239 vytyčena na 100 lánech podél potoka, tekoucího mezi *Budscowem* a *Rudnem*. Místo bylo o to příhodnější, že tudy procházela stezka vedoucí do Čech. Lokátor Martin rozměřil budoucí vesnici *Sconewalde* ještě v pralese až k přesece u česko-slezských hranic. Ves však byla osazena až za dalšího lokátora Jana, který při kolonizování porušil hraniční přeseku. Bránil se tím, že ji běžně rozrušují šlechtici. Na témže „katastru“ začali kolonizovat podél potoka *Budscow* (tj. v místě, které před časem osazoval Menold) jiní osadníci, byli však vyhnáni prvními usedlíky ze *Sconewalde* a zdejšími dřevorubci. Vleklá pře skončila smírným vytyčením hranice. Obě strany se sešly na vršku na kraji klášterního území, odkud se naskýtal dobrý výhled po okolí a neméně i přehled po majetcích. Na vhodných bodech byl rozdělán dýmající oheň, sloužící k orientaci mužů, kteří vysekávali značky do stromu na vytyčované mezi. Je pozoruhodné, že krajina, v níž se již (formálně) nacházela ves, stále zůstávala pralesem, který se dal přehlédnout pouze z vyvýšenin. Kolonizace se tam završila v šedesátých letech 13. století, kdy se v majetku kláštera v Jindřichově (*Heinrichau*,

---

Graspach, vtékajícího do říčky zvané *Gusen*. Vzhůru podél *Graspachu* míří až k jeho prameni: PASS. URB. I, s. 262-266: „*Iste est terminus inter proventus ac proprietates de Waesenberch et proventus ac proprietates episcopales de Haunsperch dictos intercidens: In Lintza inchoatur terminus iuxta Danubium, quem layca lingua consuevit dicere raye, et transit Mairstorf, de Mairstorf precurrit Gotzelinsteten, de Gotzelinsteten precurrit Teischinge, ubi fuit quercus, de Teischinge et quercu precurrit Einbenperge curiam monachorum in Wilheringe, de Eibenperge precurrit Greblich, de Greblich protrahitur ad fluvium, qui dicitur Haipach, de Haipach protrahitur ad fluvium, qui dicitur Rotel, a fluvio, qui dicitur Rotel, usque in Wilanstanne. Inde protrahitur usque ad montem, qui quondam continebat castrum dictum Stellam, de Stella usque ad terminos Boemicales protrahitur et ibi denique tunc finitur. Strata autem silvestris, ubi terminus protrahitur, vulgariter raie nuncupatus, dicitur Schefwege. Iste est terminus inferior inter proprietates ac proventus ducis Austrie et episcopales proprietates ac proventus intercidens, qui vulgariter dicitur raie: In Richerawe inchoatur fluvius dictus Graspach, qui est intercidens terminus et decurrit in fluvium, qui dicitur Gusen. Sursum contra verticem montium dictus fluvius Graspach intercidens terminus est usque ad originem sui ipsius, ubi dicitur ursprinch. Ab origine fluvii dicti Graspach episcopales proprietates ac proventus dicti de Haunsperch usque ad terminos Boemie postea protrahuntur.*“

Henryków) nacházela ves *Sconwalt* o stu lánech. V jejím katastru se usadily ještě tři další vesničky (*villa Sconwalt, in qua incluse sunt villule parve Budisov, Rudno, Villa Scriptoris*).¹⁸³

Dost vhodných hraničních popisů z Čech již nabízí 14. století. Patří k nim listina z roku 1324 o Nezabudicích, v níž se vymezují královny hvozdy od lesů zbraslavského kláštera. Ves ležela v sousedství Řevnic na dolní Berounce a její hranice vedly Lipovým údolím, jímž protéká Babský potok, po cestě, kterou ukazují královští lesníci (*silvani*) a která vede mezi královskými lesy a nezabudickými polnostmi. Dosahovaly až k vrcholu hory Chlumeck nad vsí a dále k cestě do Kytína. V listině z roku 1340 se o Nezabudicích mluví jako o zaniklých, nicméně jejich hranice stále ještě tvořily meze klášterních majetků. Dodnes Řevnicemi protéká Nezabudický potok, při jehož sledování se na jih od Řevnic jak na současných mapách, tak na mapách stabilního katastru nachází pomístní jméno Nezabudice. Relikty několika usedlostí jsou patrné ještě o něco jižněji.¹⁸⁴

Poté, co ve svém lese zvaném Trnová založil břevnovský klášter v roce 1342 stejnojmennou novou ves Trnovou, kolonizoval svůj les na opačnou stranu od Klínce i zbraslavský klášter. Vysazená Líšnice tak v roce 1345 získala 36 lánů. Oběma posledními akcemi se dovršilo osazování v podhůří brdských Hřebenů, které ve své základní struktuře přetrvalo do dnešních dnů.¹⁸⁵

---

¹⁸³ KSIĘGA HENRYK. I.9, s. 285-298, 379; J. KLÁPŠTĚ: Středověká vesnice, s. 332-336; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 213-217. K diplomacie počátků kláštera H. GOETTING: Urkundenstudien, s. 59-86.

¹⁸⁴ LISTY ZBR., č. 45, s. 24-26: „*Mete autem ville Nezabudowicz iuxta Rzebnicz site sunt iste. Prima meta est a valle, que vocatur Lippowa, per viam, que ducit ad metas, quas ostenderunt silvani regis, super quam viam versus silvas regias sunt quedam planicies camporum sive agrorum ad hanc villam pertinentes, a quibus metis per silvanos regis ostensis usque ad summitatem montis, qui vocatur Chlumeck, qui situs est super predictam villam, usque ad viam que ducit in Kytin, ubi signa evidencia sunt metarum.*“ Jako zaniklé v listině č. 84, s. 43-44: „*Primo quod a meta ville deserte Nezabudycz, que totaliter ad monasterium Aule Regie pertinet,*“ Viz též F. ROUBÍK: Soupis, s. 34. Indikační skica (1840):

http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BER/BER354018400/BER354018400_index.html [cit. 2014-04-15]. Povrchovým průzkumem jsem zjistila relikty sedmi usedlostí, rozložených v jedné řadě v pravidelných rozestupech. Je tedy zřejmé, že ves byla vysazena plánovitě, jedna z usedlostí je větší než ostatní, mohla náležet lokátorovi. Více by mohl prozradit archeologický výzkum.

¹⁸⁵ Trnová: RBM IV, č. 1134, s. 453; č. 1191, s. 475-477. Líšnice: LISTY ZBR., č. 99, s. 50-52. K osídlení Klínce Z. BOHÁČ: The Share, s. 153-172 (viz obr. 14). Indikační skica Líšnice (1840): http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BER/BER242018400/BER242018400_index.html [cit. 2014-04-15]

Právě na jižním předpolí Prahy se setkáváme i s příklady stability vesnických katastrů, pokud jejich hranice tvarovala samotná příroda. Byla již zmínka o hraničení vsi Vraného a Skochovic z údajné listiny Boleslava II., směřující podle potoků Dubné a Saly ke Králově hoře, což přesně respektuje novodobé katastrální hranice Vraného nad Vltavou. Druhý úsek s potoky Bukovnicí a Křemešnou (Třemošnicí, dnes Bojovský potok) a cestou Slapčicí odpovídá katastru Trnové, založené v roce 1342. Obdobné situace lze zachytit i z listin zbraslavského kláštera.¹⁸⁶

K dalším prvkům, v nichž může být zakódována minulost vesnické lokality, patří rozvržení sídelního areálu. Nechme stranou typologii a složitou nomenklaturu jednotlivých sídlištních forem, která má svou vlastní komplikovanou historii. Zaměřme se více na otázku, nakolik parcely mohou prozradit něco o způsobu vzniku těchto sídlišť, a sice na časové ose ve 13. století či později, kdy zde již byly zkušenosti z budování měst i z vlny venkovských lokací. Podstatnou roli začínal hrát důraz na pravidelnost a větší efektivitu.¹⁸⁷

Pokud byla vesnice zakládána jednorázově a s pravidelnou parcelací, dělo se tak obvykle za pomoci provazce. Taková nápadná pravidelnost je patrná jak na zaniklé Svídně či Žáku-Holu u Klánovic, tak na některých dodnes trvajících vsích. Vedle příkladů z Rakovnicka lze uvést i již výše dotčenou zbraslavskou Líšnici, obtočenou na indikační skice stabilního katastru záhumenními cestami, které vymezují intravilán. Mohly je lemovat ploty, takže mohly snad sloužit i jako jednoduchá obrana samotné vsi.¹⁸⁸

---

¹⁸⁶ CDB I, č. 375, s. 347-350: „*Scochowicz piscatores cum ipsa villa, cuius termini sunt Cralowa hora et duo rivuli Dubna et Sala cum flumine Wltawa et ex altera parte fluminis eiusdem a Bucownyce usque Cresmna et usque viam, que dicitur Zlapcyce.*“ LISTY ZBR., č. 45, s. 24-26: „*Prima meta est via publica, que vocatur Schennorscha usque ad campos in Zkuzhowycz. ... Item secunda meta est a iam dictis campis in Zkuzhowycz usque ad fluvium parvum, qui vocatur Trzemesnycze, usque ad locum illum ubi idem fluvius fluit in Woltaviam.*“ J. ŽEMLIČKA: Osídlení Zbraslavska, s. 427. Mapy stabilního katastru Skochovic respektive Vraného nad Vltavou z roku 1840 jsou dostupné z [www <http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c8786-2>](http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c8786-2) [cit. 2015-11-25]. Ke stálosti katastrálních hranic též Z. BOHÁČ: Katastry, s. 15-88.

¹⁸⁷ Z větších shrnutí o vesnici pozdějších fází středověku Z. BOHÁČ: Vesnice, s. 37-116; V. NEKUDA: Das hoch- und spätmittelalterliche Dorf, s. 263-328.

¹⁸⁸ K Holu-Žáku M. BERÁNEK: Zaniklá vesnice, s. 91-204; M. KUNA: Archeologický atlas, s. 301-304; o Svídně Z. SMETÁNKA: Život (passim), obr. 16; o dalších vesnicích, včetně žijících J. ŠKABRADA – Z. PEŠKOVÁ: K možnostem, s. 163-177; autorka se dále zabývala i vyměřováním obcí na Rakovnicku, Z. PEŠKOVÁ: Velkorysé návsi, s. 29-73, obecněji k lokačnímu urbanismu O. TABÁŠEK: O vytyčení plužin, s. 97-125; Z. PEŠKOVÁ: Vybrané kolonizační podniky, s. 237-260. Indikační skica stabilního katastru Líšnice dostupná z www

Doklady o valech a vesnických branách ve středověku přitom známe i z některých zaniklých vesnic na jižní Moravě. Svědčí o tom jak písemné zmínky o zátěžích poddaných otvírat a zavírat bránu vsi, obsažené zejména v lichtenštejnském urbáři z roku 1414, tak archeologicky zjištěné valy okolo některých zaniklých osad. Severočeské Odolice ohrazoval příkop, který snad měl částečně bránit ves. Teprve vysazením vsi na německém právu v roce 1343 směly zdejší usedlosti tento příkop, jehož „odpradávná“ dosahovaly, překročit. Není pochyb, že uzavření odolického intravilánu příkopem mělo také význam právní.¹⁸⁹

Napohled zřejmou parcelaci vykazuje zaniklá Svídna na Slánsku, vytyčená a vystavěná z opuky, a to snad díky snadnému přístupu ke kameni včetně zdí oddělujících jednotlivé parcely (viz obr. 16). Jsou rozměřeny o výchozí šířce 21 metr. Svídna reprezentuje vrcholně kolonizační projekt, který asi na přelomu 13. a 14. století zahustil dosavadní sídlištní strukturu. Jak se zdá, k postupnému opouštění Svídný došlo na počátku 16. století. Bez zajímavosti není ani historie odkryvu. Jako zbytek zaniklého pravidelně vyměřeného města v lese nedaleko dvora Martinic ji uvádí Johann G. Sommer ve své historické topografii ze čtyřicátých let 19. století, ze stejné doby pochází plán zaniklého sídliště od nadlesního K. Krämera. Vzhledem k tomu, že celá vesnice byla vystavěna z kamene, mohl již povrchový průzkum rozkrýt její půdorys. Využít toho mohl i Zdeněk Smetánka při archeologickém výzkumu.

<http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/BER/BER242018400/BER242018400_index.html> (1840) [cit. 2014-11-24]. Výslovná zmínka o rozměření lánů provazcem v listině Guty Habsburské pro lokátora Rudlina v Lysé nad Labem (RBM II, č. 1534, s. 661): „*distinguendi laneos seriatim per funiculum*“. K opevněným vsím a parcelaci při jejich lokaci v německém prostředí F. BIERMANN: Das geplante Dorf, s. 91-120 (viz obr. 15).

¹⁸⁹ LICHTENŠTEJNSKÝ URBÁŘ, s. 32, 34, 37, 38, 43, 49, 60, 62, 65, 120, 124, 129, 130, 132, 146; M. BÁLEK – J. UNGER: Ohrazené středověké vesnice, s. 429-442; TÍŽ: Umgrentzte mittelalterliche Dörfer, s. 296-300. Indikační skicy stabilního katastru dostupné z [www](http://www.archivnimapy.cuzk.cz/com/0840-1/0840-1-004_index.html) <http://archivnimapy.cuzk.cz/com/0840-1/0840-1-004_index.html> (Horní Věstonice, 1825) [cit. 2014-11-26], <http://archivnimapy.cuzk.cz/com/2238-1/2238-1-006_index.html> (Pavlov, 1825) [cit. 2014-11-26], <http://archivnimapy.cuzk.cz/com/1808-1/1808-1-001_index.html> (Milovice, 1825) [cit. 2014-11-26], <http://archivnimapy.cuzk.cz/com/0300-2/0300-2-004_index.html> (Bulhary, 1825) [cit. 2014-11-26], <http://archivnimapy.cuzk.cz/com/1088-2/1088-2-006_index.html> (Jevišovka, 1825) [cit. 2014-11-26]. O oplocení vsí Z. SMETÁNKA: K ikonografii, s. 319-333. K Odolicím RBM IV, č. 1243, s. 494-495: „*Concedimus enim ipsis situm et loca arearum et curiarum et earumdem extensionum ultra fossatum, contiguum areis eisdem habitum ab antiquo*“; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 245.

Navíc původní zdi porůstají jinou vegetací než okolí. Ohradní zdi se nijak nelišily od zdí vlastních obytných domů, část zdiva se využila ke stavbě martinického dvora.¹⁹⁰

Zaniklá ves Svídna zaujímala přibližnou plochu 245 x 170 m, v jejím jádru se nacházela protáhlá obdélníková návěs o rozměrech 156 x 38 m. Po obou stranách ji uzavíraly užší průchody; podél jižní a severní strany návěsi se rozkládalo 14 přesně rozměřených usedlostí s výchozí šířkou parcely 21 m (některé mají 1,5 či dvojnásobnou šířku, jedna dokonce čtyřnásobnou). Obytné domy byly zpravidla orientovány štítem do návěsi. Někde stály přímo na „uliční čáře“, jindy se vsouvaly hlouběji do parcely. Díky ohrazení zahrad kamennou zdí si lze učinit představu o prostorových proporcích jednotlivých částí usedlostí (obytného domu, dvora, zahrady). Literatura se shoduje, že v případě Svídně šlo o pokročilý typ vsi, který začínal ve 13. a táhl se prakticky do 19. století.¹⁹¹

Svídně na Slánsku se typově blíží zaniklá ves v Klánovickém lese, donedávna považovaná za osadu zaniklou v 17. století. Michal Beránek zjistil, že ves se nazývala Hol, nikoliv Žák, jak se tradovalo, a že zanikla již o dvě století dříve nejspíše pokojnou cestou, tedy asi odchodem hospodářů za lepšími podmínkami. Ves asi o dvaceti usedlostech byla pravidelně vysazena ve dvou řadách podél Horoušanského potoka. V sousedství zaniklé vsi později vznikly dva rybníky, Holský (podle zaniklé vsi Hol) a Žák (podle něj se vytvořilo pomístní jméno). Oba jsou zaznamenány na mapě I. vojenského mapování z konce 18. století. Na II. vojenském mapování z poloviny 19. století se nachází pouze jeden, i ten pak mizí z III. vojenského mapování (rybníky zanikly v souvislosti se stavbou železniční trati). Patrně stále zůstávají nejen hráze obou vypuštěných rybníků, ale též relikty zaniklých usedlostí včetně studní a zídek oddělujících parcely. Do poněkud jiné kategorie patří rovněž archeologicky zkoumaná

---

¹⁹⁰ J. G. SOMMER: Das Königreich Böhmen XIII, s. 71; Z. SMETÁNKA: Život (passim). Pomístní jméno je zachováno též na mapách stabilního katastru (katastr Malíkovice, mapováno 1841, dostupné z [www <http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c4422-1>](http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c4422-1) [cit. 2014-04-01], v lese jihovýchodně od martinického dvora při lesní cestě, včetně dosud využívané svídněské plužiny východně od zaniklé vsi). Na rozvalinách roste světlá tráva válečka prapořitá (*Brachypodium pinnatum*), která na podzim zčervená, pak zoranžoví a zežloutne. Jinde roste tmavá metlice křivolaká (*Deschampia flexuosa*). Dále se zde vyskytuje barvínek menší (*Vinca minor*), na místo zavlečený lidmi. Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 178; M. KUNA: Archeologický atlas, s. 105-108, kde byly nově pomocí leteckého skenování objeveny i náznaky záhumenicové plužiny.

¹⁹¹ Z. SMETÁNKA: Život (passim); TÝŽ: Hledání, s. 169-203; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 251-256.

a později zaniklá ves Kří na Poděbradsku. Hlásí se do pozdní kolonizační fáze, kdy se již využívalo zemědělsky nepříliš vhodných poloh.¹⁹²

Svídna i další lépe poznané zaniklé středověké vsi mohly posloužit ke komparaci s několika současnými, ale ve středověku založenými vesnicemi na Rakovnicku. Kromě své celokamennosti měla Svídna pro autory tohoto srovnání výhodu relativní geografické blízkosti. Právě na Svídně (z dosud celkově zkoumaných zaniklých sídlišť) nejvíce vyniká její plánovitě rozměřená s charakteristickou šířkou parcely se základním modulem přibližně 21 m. Některé parcely vykazují násobky této šířky (jedenapůlnásobky, dvojnásobky, čtyřnásobek či třičtvrtě násobek). Ale nejen zaniklé a opuštěné vsi, i z dodnes živých vesnických organismů lze vyčíst tendence k pravidelnému a racionálnějšímu uspořádání jejich intravilánů, jako u Hudlic a Chyňavy na křivoklátském panství, zde dokonce s jejich „zakládacím“ privilegiem (1341).¹⁹³ Taktéž u prozkoumaného jihomoravského Pfaffenschlagu ani u Mstěnic se nedochovalo ohraničení jednotlivých usedlostí, avšak i zde lze vysledovat jisté pravidelnosti. Naznačují to u stávajících obcí rovněž mapy stabilního katastru, někdy je patrná urbanizační struktura podobná římskému *decumanus maximus* (cesta v západovýchodním směru) a *cardo maximus* (ulice kolmá na *decumanus*, směřující od severu k jihu). Vysazení sídliště však bývalo závislé především na přírodních podmínkách.¹⁹⁴

---

¹⁹² M. BERÁNEK: Zaniklá vesnice, s. 91-204. I. vojenské mapování dostupné z [www <http://oldmaps.geolab.cz/>](http://oldmaps.geolab.cz/) [cit. 2014-03-25], mapový list č. 108 (dva rybníky na louce uprostřed lesa), II. vojenské mapování dostupné z [www <http://oldmaps.geolab.cz/>](http://oldmaps.geolab.cz/) [cit. 2014-03-25], mapový list č. O_8_III, III. vojenské mapování dostupné z [www <http://chartae-antiquae.cz/cs/mapsymbols/3953>](http://chartae-antiquae.cz/cs/mapsymbols/3953) [cit. 2014-03-25] či [<http://oldmaps.geolab.cz/>](http://oldmaps.geolab.cz/) [cit. 2014-03-25], v měřítku 1:75000 mapový list č. 3953, v měřítku 1:25000 mapový list č. 3953_4. Mapa stabilního katastru ukazuje totéž, co II. mapování (katastr Koloděj, mapováno 1841, dostupné z [www <http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/KRM/KRM163018410/KRM163018410_index.html>](http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/KRM/KRM163018410/KRM163018410_index.html) [cit. 2014-03-25], osamocený rybník v lese na východním okraji katastru). M. KUNA: Archeologický atlas, s. 301-304. K zaniklé Kří T. KLÍR: Zur Problematik, s. 373-403; M. KUNA: Archeologický atlas, s. 113-116.

¹⁹³ Z. SMETÁNKA: Život, s. 34-35; J. ŠKABRADA – Z. PEŠKOVÁ: K možnostem, s. 163-177; Z. PEŠKOVÁ: Velkorysý návsí, s. 29-75; TÁŽ: Vybrané kolonizační podniky, s. 237-260. Ke jmenovaným křivoklátským vsím Z. POLÍVKOVÁ: K zakládací listině, s. 11-29.

¹⁹⁴ Srovnej V. NEKUDA: Pfaffenschlag (passim); TÝŽ: Mstěnice. Zaniklá ves u Hrotovic 1, 3 (passim), dále J. ŠKABRADA – Z. PEŠKOVÁ: K možnostem, s. 170-172; Z. PEŠKOVÁ: Velkorysý návsí, s. 29-75; TÁŽ: Vybrané kolonizační podniky, s. 237-260; M. FRÝDECKÝ: Milníky, s. 50-51. Pfaffenschlag s modulem 30 m (a násobky respektive díly), Mstěnice 21 m s doklady o členění parcel v průběhu života vesnice (například usedlosti III-VII mají 17+16+11+10+9=63 m, tj. tři parcely po 21 m. Ke cardu a decumanu a vysazování vesnic již O. TABÁŠEK: O vytyčení, s. 97-125.

Jak se ukazuje, i hraniční popisy z venkovského prostředí vrcholného a pozdního středověku navazují na tradice, v nichž se stále uplatňovaly přírodní mezníky, snad s větším důrazem na detail. Tento způsob nezmizel, naopak se rozvíjel i v raném novověku, o změnu se zasloužil až závěr 18. a zejména 19. století v souvislosti s pracemi na katastrech. Naopak zásadně nové podněty vneslo do uspořádání vesnice 13. století, i ve vesnickém prostředí se šířily prvky pravidelnosti, zčásti snad inspirované z městského prostředí. Jako nositelé těchto inovací se nabízejí především vesničtí lokátoři, kteří obvykle přejímali i rychtářský úřad.¹⁹⁵

4. Města, areály, parcelace

Vstupem měst do života přemyslovských zemí nejenže se Čechy s Moravou obohatily o nový sociální element, vznikla specifická sféra, směřovaná pro další ekonomický rozvoj, ale společný život ve stěsnaných podmínkách vyžadoval i nové přístupy v uspořádání městských areálů.¹⁹⁶

Se vznikem městského zřízení tak souvisí i hluboká změna prostorového chování jeho obyvatel. Bylo třeba řešit otázku, jak na stěsnaném prostoru uspořádat a organizovat život městských obyvatel. Základním prvkem městského uspořádání se stala parcela (*area*), tedy prostor určený pro stavbu domu a přilehlý dvorek, případně zahradu. Provizorní stavby z prvních let (někdy i desetiletí) často nepřiléhaly k hranicím parcely, ulice či náměstí, bývaly snad i z této strany oploceny. Až domy z mladších fází se posouvaly ke krajům parcel a veřejného prostoru, neměly však přesahovat do ulice či náměstí. Prvotní město přitom mohlo vyhlížet urbanisticky i jinak, než jeho nástupce s kamennou zástavbou. První městské domy připomínaly

---

¹⁹⁵ Problematika venkovských lokátorů a následně rychtářů již překračuje vymezení této práce, jejich významu si povšiml již J. LIPPERT: *Social-Geschichte Böhmens*, s. 205-206 (i na jiných místech), k jejich charakteristice F. GRAUS: *Dějiny venkovského lidu* 2, s. 86-93, nověji J. ŽEMLIČKA: *Království*, s. 125-128.

¹⁹⁶ Základy pohledů na vývoj českého středověkého města po starších autorech (Julius Lippert, J. Hanel aj.) kladl A. ZYCHA: *Über den Ursprung der Städte*, 52, 1914, s. 2-76, 263-307, 559-605; 53, 1915, s. 124-170. Z moderních koncepcí J. KEJŘ: *Vznik městského zřízení* (passim); F. HOFFMANN: *Středověké město* (passim); J. KLÁPŠTĚ, *Proměna*, s. 293-392; J. ŽEMLIČKA: *Království*, s. 255-294; J. DOLEŽEL: *Nová centra*, s. 351-361, s. 366-377, pro městské areály střední Evropy J. PIEKALSKI: *Transformace*, s. 21-42; TÝŽ: *Von Köln nach Krakau* (passim).

spíše venkovské než městské osídlení. Některé stavby byly zahloubené, většina domů zůstávala dřevěná.¹⁹⁷

Nedílnou součástí organizačních opatření pro formování institucionálních měst (někdy se mluví o lokačních městech či městech na německém právu) bývalo nejen jejich vymezení vůči vnějšku, ale také mezí a hranic uvnitř samotného města, včetně odlišení veřejného a soukromého prostoru (těž hranic mezi mrtvými a živými). Již od svých počátků se města řídila vlastní jurisdikcí. Kde začínala a končila, sdělovala optická hranice. Pevné fortifikace získávala města teprve postupně, dříve než se vystavěly první kamenné hradby nebo val s palisádou, měla stačit nejen k obraně, ale zejména k vydělení městského prostoru jen dřevěná oplocení nebo jednoduché příkopy. Svědčí o tom kromě dalších i archeologické výzkumy v Pomoří a Meklenbursku. Za příklad může posloužit město Stralsund, založené roku 1234. O jeho hranicích mluví dokument z roku 1261, kdy je vymezovaly příkop, násep a palisáda. Nedávný archeologický výzkum zde odkryl řadu hlídacích stanovišť blízko od sebe. Tyto „posedy“ předcházely později vybudovaným městským hradbám. Dřevěné „oplocení“ (*plankae*) města Koszalin, založeného v roce 1266, se zřejmě nepřekrývalo s průběhem novější hradby, neboť ve starším dokumentu se uvádí mlýn *in civitate intra plankas*, v novějším *intra plankas nostre civitatis et extra muros situatum*. Prvotní vymezení města tedy mělo význam spíš jako vyznačení obvodu lokačního města s jeho právy, než aby plnilo zřetelně obrannou úlohu. Ke stavbě kamenného opevnění města obvykle dospívala i několik desetiletí. Výjimkou byl dolnorakouský Marchegg, velkoryse založený Přemyslem Otakarem II. k ochraně uherské hranice. Zhruba čtvercový půdorys vytyčeného města obkroužila tři kilometry dlouhá hradba se třemi branami. Z opevnění Marcheggu se dochovaly dvě brány, části zděných hradeb a části příkopů, dokonce dvojité příkop s valem uprostřed. I děčínské město na Mariánské louce ještě před koncem 13. století obepínala hradba. U Jihlavy, jejíž počátky spadají do čtyřicátých let 13. století, se předpokládá stavba kamenného opevnění ve třetí čtvrtině téhož století.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 361-392; R. PROCHÁZKA: Odraz, s. 209-247; M. REBKOWSKI: Boundary, s. 159-165. K zákazu přesahu přes parcelní hranici například zakládací listina Nového Města pražského z 8. března 1348, CIM I, č. 49, s. 79-83. O genezi jednoho archeologicky prozkoumaného domu ve středověkém Mostě J. KLÁPŠTĚ – J. MUK: Studie, s. 199-240.

¹⁹⁸ Výsledky archeologických výzkumů shrnuje M. REBKOWSKI: Boundary, s. 149-170 (s doklady; o Stralsundu s. 155, 157, o Koszalinu s. 154-155). Ke slezské Vratislavi J. NIEGODA: Zmiany, s. 51-55; C. BUŠKO: Archeologia, s. 35-45. K počátkům městských hradeb V. RAZÍM: Fortifikace, s. 9-22,

Možnosti výzkumu rané městské zástavby se nabízejí zejména v těch lokalitách, které zanikly nedlouho po svém ustavení, takže nepřesáhly stadium provizoria. Na českomoravské půdě jich nacházíme několik. Řadí se k nim městská lokace na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic, o níž máme povědomí ze zakládací listiny Přemysla Otakara II. z konce roku 1253. Budoucí měšťané získávali sedmiletou úlevu od poplatků a nadto čtyři vsi. Projekt se nezdařil a vše se opakovalo roku 1262. Na litoměřickém Dómském pahorku vedený archeologický výzkum potvrdil, že zde skutečně došlo k zárodečné fázi města (rozparcelované pozemky, stavby), to však nepřežilo konkurenci těsně přiléhajících a ekonomicky silných Litoměřic, takže počátkem 14. století zpustlo.¹⁹⁹

Přibližně v téže době bylo vysazeno městečko (*forum*) žďárských cisterciáků v místech, kde vedla cesta z Čech na Moravu u dodnes zachovaného úvozu zvaného Klafar; i dnes se tam setkáme s pomístním názvem Staré město. Nacházelo se blíže klášternímu provizoriu. Toto *forum*, snad trhovářská ves, se asi po patnáctiletém trvání přesunulo do polohy dnešního města Žďáru nad Sázavou. Původní Žďár měl podle archeologických výzkumů tvar dvouřadého sídliště dlouhého asi 280 metrů s ústředním prostranstvím širokým 60 m. Jeho parcely byly široké přibližně 20 metrů a vybíhala z nich záhumenicová plůžina. Prvotní žďárské sídliště zanikalo postupně, jeho obyvatelé asi většinou našli své příští domovy v novém Žďáru.²⁰⁰

Další z náběhů městského života leží nad ostrovským klášteřem, na ostrožně sevřené Sázavou a Vltavou. Chybějí o něm jakékoliv písemné zprávy, takže neznáme ani jeho jméno. Vžil se název Sekanka po cestě vysekané na úbočí (Miroslav Richter, vedoucí výzkum, nazval svoji knihu po nejbližší katastrální obci Hradištko). „Městečko“ vzniklo okolo poloviny 13. století, zaniklo pravděpodobně v souvislosti s braniborským ničením ostrovských majetků během „zlých let“ po smrti Přemysla Otakara II. Zda by se dala „Sekanka“ řadit mezi institucionální městské obce, zůstává nevysvětlené, ne však nemožné. Mohlo by se tak usuzovat i z role opevnění,

---

o Marcheggu J. KUTHAN: *Architektura*, s. 256-257; TÝŽ: *Marchegg*, s. 21-32, k Jihlavě Z. MĚŘÍNSKÝ: *Opevnění*, s. 104-121, na s. 113 i k Marcheggu. Děčínská situace T. VELÍMSKÝ: *Město (passim)*. Rekonstrukce v HISTORICKÉM ATLASE MĚST, sv. 4, Děčín, textový list 1, obr. č. 3.

¹⁹⁹ CDB V.1, č. 5, s. 38-39; č. 337, s. 503-504; srovnej J. ČECHURA: *Nezdařená lokace*, s. 43-69; J. KLÁPŠTĚ: *Proměna*, s. 382-383.

²⁰⁰ CRON. SAR., s. 188-189. M. ZEMEK – A. BARTUŠEK: *Dějiny*, s. 15-40; M. RICHTER: *Archeologický výzkum*, s. 233-240; R. ZATLOUKAL: *Zpráva*, s. 193-207; J. KLÁPŠTĚ: *Proměna*, s. 373-375.

protínajícího cestu vedoucí od dnešního Hradiščka. Tvoří ho předsunutý val, příkop a vnitřní val; u části druhého z valů vyrůstala kamenná hradba, která vojensky i právně oddělovala areál sídliště od vnějšího okolí (což plnil již příkop s valy). Naopak známe první písemnou zmínku o městě Kynšperku; král Václav I. udělil v roce 1232 doksanskému klášteru právo založit město v místě, které se zve Kynšperk. Toto klášterní „městečko“ s trhem snad vzniklo v lokalitě zvané Starý Zámek, vzdálené dva kilometry východně od hradu Kynšperku, na němž snad kdysi sídlil Barbarossův ministeriál Ušalk. Místo nad Kolovou bylo osídleno již dříve, město doksanského kláštera narušilo jeho val a opevnilo se novým. Doksanský Kynšperk byl skromným založením existujícím však jen krátce. Úplně jasná ostatně není ani topografie tohoto mikroregionu. Ještě ve 13. století se osídlení z Kolové snad přesunulo k původnímu hradišti na řece Ohři, roku 1286 se o něm král Václav II. zmiňuje jako o svém městě. Vzhledem k existenci kostela v tomto roce je nutné uvažovat již o sídlišti žijícím nějaký čas, doksanské městečko tedy nemohlo existovat dlouho. Teprve k roku 1364 se setkáváme s právem hradeb, daným městu císařem Karlem IV.²⁰¹

Prvotní Žďár, zejména však „Sekanka“ staví před výzkum rovněž terminologické otázky, totiž jak tyto zárodečné, avšak nevyvinuté formy v řeči historiků nebo archeologů nazývat. Striktně právní názor, hájený Jiřím Kejřem, se střetává s volnějším pojetím, uplatňovaným Františkem Hoffmannem, ale i Miroslavem Richterm („Sekanku“ nazval městečkem) a dalšími. V pramenech se někdy objevuje pojem *forum*, volně řečeno trhové místo nebo trh, často však i takové označení chybí. O vyvinutém městě v právním slova smyslu lze stěží mluvit, přijatelný je však výraz „městečko“, což by v tomto dost širokém rozptýlu označovalo menší nebo ne ještě zcela vyvinutou městskou obec.²⁰²

---

²⁰¹ O Sekance: M. RICHTER: Hradištko (passim), Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 47-75; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 367-373, M. KUNA a kol.: Archeologický atlas, s. 89-94; celkově o zaniklých městských lokalitách J. ŽEMLIČKA: Nezdařená městská založení, s. 43-68; M. RICHTER – T. VELÍMSKÝ: Die archäologische Erforschung, s. 83-110. Ke Kynšperku a lokalitě Kolová – Starý Zámek T. VELÍMSKÝ: Zur Problematik, s. 105-148, M. RICHTER – T. VELÍMSKÝ: Die archäologische Erforschung, s. 83-110; lokace Kynšperka CDB III.1, č. 26, s. 24-25: „... *fundandi et ponendi civitatem in quodam loco, qui Cuningberch vocatur, et habendi forum ibidem* ...“, k Ušalkovi roku 1188 CDB I, č. 320a, s. 294. Václav II. daruje roku 1286 patronátní právo kostela v Kynšperku pražským františkánům, RBM II, č. 1386, s. 595-596: „*jus patronatus et in ecclesia ciuitatis nostre Chunegesperch site in prouincia Cubitensi*“. Listina Karla IV. CIM IV.1, č. 87, s. 134-135: „... *umbgraben sollen und ... mit plancken oder mit einen geckleibtem czaume sollen redlich beevesten*“. O významu a smyslu hradeb J. KEJŘ: Vznik, s. 160-164; M. RĘBKOWSKI: Boundary, s. 149-170.

²⁰² K tomu J. MEZNÍK: Problém rozlišování měst, městeček a vesnic, s. 17-22.

Na počátku zřízení nového města či během přetváření staršího *fora* v institucionální město se zpravidla jako jeden z prvních úkolů očekávalo vytyčení parcel (*areae*). V některých případech trvá kontinuita parcelních hranic (zejména v okolí rynku) od počátku po současnost, jindy naopak mohlo docházet k novým rozměření nedlouho po vysazení. Definitivní parcelaci města často získávala ještě do sklonku přemyslovské éry, jindy se půdorysy stabilizovaly teprve v průběhu 14. století. Do první skupiny by náležela Opava s kontinuitou parcelních hranic od založení po moderní dobu, změny postihly Hradec Králové či předměstí Sezimova Ústí.²⁰³

Složitými cestami se dobrala své nynější polohy západočeská metropole Plzeň. Původní „starou“ Plzni se rozumělo hradecké centrum s přilehlým sídelním uskupením. V šedesátých letech 13. století nechal Přemysl Otakar II. na levém břehu Úslavy vyměřit město v místech dnešního Starého Plzeňce (východně od dnešního Masarykova náměstí). Kostel sv. Jana byl velkoryse založen, ale zřejmě se nedočkal ukončení podle původního záměru. Podél dnešní Smetanovy ulice vzniklo dvouřadé sídliště; jeho parcelaci indikují pravidelné rozestupy odkrytých domů, resp. jejich sklepení. Přes slibný náběh zůstalo městské sídliště při Úslavě torzem, neboť ještě před rokem 1300 založil Václav II. ve strategické poloze při soutoku čtyř říček další město, zvané Novou Plzní, dnešní Plzeň, na níž se přenesly i střediskové funkce plzeňské pánve. Tímto aktem byla dána základní urbánní osnova celému přilehlému kraji.²⁰⁴

Za Přemysla Otakara II. (pravděpodobně v šedesátých letech) bylo při ústí Ploučnice do Labe a pod jižním svahem děčínského hradu založeno a plánovitě rozvrženo nejspíše královské město (obr. 17). Zda neslo název Děčín, není jisté. Podobně jako u Českých Budějovic bylo nutné zabezpečit městský terén před záplavami. I motivace založení města na děčínské Mariánské louce by mohla být analogická s Českými Budějovicemi. Její hlavní smysl asi tkvěl v posílení královské

---

²⁰³ R. PROCHÁZKA: *Area*, s. 6-41; TÝŽ: *Odras*, s. 209-247. K Opavě M. ZEZULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: *Archeologické doklady*, s. 118-143; k Hradci Králové R. BLÁHA – J. FROLÍK – J. SIGL: *Proměna*, s. 82-93; k Sezimovu Ústí M. RICHTER: *Výzkum*, s. 768-782; M. RICHTER – R. KRAJÍČ: *Sezimovo Ústí 2 (passim)*.

²⁰⁴ R. ŠIROKÝ – K. NOVÁČEK – L. KAISER: *Zapomenutá Plzeň*, s. 798-827. Základní data k Nové Plzni shromáždil již J. V. ŠIMÁK: *České dějiny I.5*, s. 605-607. K Plzni celkově M. BĚLOHLÁVEK – J. KOVÁŘ – M. ŠVÁB – A. ZEMAN: *Dějiny Plzně*, s. 34-40; nejnověji M. MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – J. DOUŠA – V. ASCHENBRENNER a kolektiv: *Dějiny města Plzně*, sv. 1, s. 73-186.

moci proti Markvarticům, ale ti se Děčínska nevzdali a v druhé polovině 14. století založili nové město severně od hradu v místech, kde dodnes leží „historické“ centrum Děčína. Urbánnímu sídlišti na Mariánské louce se dostávalo označení „staré“, městská práva přešla na nové vartenberské založení, které se plně ustavilo počátkem 15. století. Někteří měšťané přešli ze starého města do nového prostoru kvůli hrozícímu nebezpečí povodní. Název Staré Město zvolna přecházel na ves na pravém břehu Ploučnice. Jak ukázal archeologický výzkum, bylo město na Mariánské louce plánovitě rozměřené, s náměstím, kostelem a hřbitovem. Ještě v průběhu 13. století se dočkalo hradby, ochranu mu však poskytovaly i Labe, Ploučnice i výrazná skála pod děčínským hradem. Zároveň se pomocí žlábků upravoval vodní režim (odvodňovací kanálky procházely skrz hradbu), který měl bránit povodním. Parcely byly mezi sebou pravděpodobně odděleny ploty, po nichž se dochovaly drobné křivkové jamky. Na městském hřbitově v západní části města se umístil kostel Panny Marie. Zeď vymežující pohřebiště vznikla teprve na přelomu 13. a 14. století. Zánik sídliště i pohřebiště na Mariánské louce lze spojovat s růstem významu nového vartemburského města. Farním kostelem se stal kostel sv. Václava v novém Děčíně, jistě na úkor mariánského. Ptáme-li se po hlavních příčinách zániku města na Mariánské louce, nebyly to povodně, jak by se mohlo zdát. Velké novověké povodně by sice město zaplavily, ale ne fatálně. Zánikový horizont nese četné stopy po požáru, opuštěné město tedy shořelo. Na místo, kde jedno století žilo město, se vrátila znovu louka.²⁰⁵

Některé archeologické výzkumy objevily ploty oddělující jednotlivé parcely. Podle brněnské městské knihy ze 14. století bývaly dost běžné zdi ohraničující sousední parcely, přičemž tyto zdi (zídky) často navazovaly na starší dělicí plot.²⁰⁶ Změny v parcelaci dokládají i nepřímá svědectví, jako škvíra v dláždění, odlišná výška současných povrchů sousedních parcel či umístění odpadních jímek. V Chrudimi se podařilo zachytit „parcely“ z předlokačního období, snad 11. století. Zdejší sruby oddělené uličkou těsně přiléhaly k valovému opevnění. Po založení města ve druhé polovině 13. století zde byly vyměřeny parcely kolmo k městské hradbě. Jejich meze

---

²⁰⁵ T. VELÍMSKÝ: Město na louce (passim); M. RICHTER – T. VELÍMSKÝ: Die archäologische Erforschung, s. 83-110.

²⁰⁶ R. PROCHÁZKA: *Area*, s. 6-41 (kde doklady k Opavě, Olomouci, Uherskému Hradišti a Brnu); M. ZEŽULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 118-143. K Brnu MK BRNO, č. 41, s. 51 (1349), č. 92, s. 70 (1355), č. 1485, 1604, 548.

tvoril plot. Tuto fázi ukončil požár, hranice parcel se však výrazněji neposunuly. K tomu došlo až na konci středověku při vytyčení branky v hradbě v sousedství této parcely. Na jiných místech zůstávaly parcely stabilní. V Hradci Králové se zástavba měnila ve 13. i 14. století. Posouvaly se okraje Velkého náměstí, koncem 14. století po demolici starší zástavby vzniklo Malé náměstí.²⁰⁷ Naopak na tzv. Drůbežím trhu v Opavě sledujeme kontinuitu parcelace od vysazení této části města v první polovině 13. století až do moderní doby; při výzkumech se našly ploty vyplétané z proutí (viz obr. 18). I tak si lze dělat představu o jejich podobě, ostatně s takovými ploty se setkáváme na mnoha středověkých vyobrazeních.²⁰⁸

Výzkum předměstí (Sezimova) Ústí nad Lužnicí dal představu o typu sídliště na pomezí města a vesnice. Byly zde archeologicky prozkoumány řemeslnické předměstské domy a usedlosti, jejichž uspořádání vychází jak z podoby venkovských, tak městských domů. Osídlení v poloze Nové Město na opačném břehu Lužnice, než leželo vlastní město, trvalo asi od druhé poloviny 13. století do roku 1420, kdy na konci března došlo k vypálení a chvatnému opuštění. Parcelace zánikového horizontu se přitom nekryje se starším uspořádáním, k přeměření mohlo dojít nejpozději při stavbě poslední fáze domů (pravděpodobně během 14. století).²⁰⁹

Zájem o problematiku raných urbanizací živě rezonuje i v zahraničních badatelských centrech. Pro nás má význam polské, hlavně slezské, a také německé prostředí. Pokud se zastavíme u druhého z nich, i tam existují doklady o vymezení měst, případně i městských „katastrů“ či majetků příkopy s valy, porostlými živým plotem z křovin. V německé literatuře se nazývají *Landwehr*. Tato obranná opatření obstupovala některá města v jejich počátcích, před vybudováním zděných hradeb. Mohla být zřízena v několika prstencích jednak kolem samotného města, jednak kolem jeho širšího zázemí. Taková opatření si zřídilo město Nienover na jihu Dolního Saska. Jeden příkop s valem porostlým křovím opevňoval intravilán, druhý, jen částečný, ale doplněný rybníky, chránil zemědělské zázemí města. Má-li se použít obrazného příměru, je to vlastně obdoba střeoevropské přeseky, obklopující ve

---

²⁰⁷ R. BLÁHA – J. FROLÍK – J. SIGL: Proměna, s. 82-93.

²⁰⁸ M. ZEZULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 118-143. O vyobrazeních v Mandevillově rukopisu Z. SMETÁNKA: K ikonografii, s. 319-333 (viz obr. 15 v obrazové příloze).

²⁰⁹ M. RICHTER: Výzkum, s. 768-782; Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 140-168; V. HAŠEK – R. KRAJÍČ – R. NEKUDA: Geophysical Prospection, s. 207-208, 219-220 (obrr. 2-3); M. RICHTER – R. KRAJÍČ: Sezimovo Ústí 2 (passim).

vojensky citlivých bodech zemi. Podobnost lze zesílit i tím, že ani „zemské“ přesečky, ani městské *Landwehren* se nedochovaly. Bývaly nahrazeny účinnějšími fortifikacemi. Uchovaly se jen u měst zaniklých dříve, než mohlo dojít na kamenné hradby. U přetrvávších měst lze jen uvažovat o jejich možné existenci na valech tam, kde chybějí doklady o palisádě či plotu.²¹⁰

Starší osídlení muselo někdy ustoupit při zakládání městských klášterů. Tak ve Freiburgu im Breisgau byly pod klášterem augustiniánů eremitů s kostelem vysvěceným na sklonku 13. století nalezeny doklady parcel, pod nimiž se rýsují dvě fáze starší výstavby. Řada městišť ustoupila přibližně ve stejné době dominikánskému klášteru v Opavě. V polovině 14. století zde při stavbě komendy johanitů a kostela sv. Jana Křtitele sice nedošlo ke kolizi se starším osídlením, stavba ale vznikla v místě zasypaného příkopu na okraji prvotně vymezeného města. Příkop vymezoval brněnský okrsek u kostela sv. Jakuba. Ještě ve 13. století byl zasypán, při přestavbě kostela okolo roku 1300 došlo k rozšíření hřbitova. S ohledem na jeho očekávané rozrůstání vykoupila obec dva domy ve Hřbitovní ulici. K začátku 14. století je doložena parcelace této části Brna.²¹¹

Městské domy s parcelami bývaly při prodejkách, koupích, směnách a podobně určovány a lokalizovány podle sousedů, případně ulic, pokud se dají v pramenech zachytit. Přesnější určení dlouho chybělo. Mnoho takových případů evidují hlavně městské knihy. Odjinud ale víme, že jedno z městišť v majetku zbraslavského kláštera na Starém Městě pražském, pronajímané v roce 1379, bylo čtyři lokty a dlaň široké a 15 loktů dlouhé. Nechybí ani přesnější poloha (*aream, que in latitudine quatuor continet ulnas et unam palmam, in longitudine vero quindecim ulnas, sitam inter aream balnei mei, quod habeo et possideo in Maiori civitate Prag. in vicinatu*

---

²¹⁰ O opevnění zaniklého středověkého města Nienoveru v Německu včetně využívání křovin T. KÜNTZEL: Stadt, s. 167-191, kde uvádí další příklady měst s *Landwehr*-opevněním, rekonstrukce Nienoveru obr. 1 na s. 169. T. KÜNTZEL: Die Stadtwüstung, s. 107-132. Doklad palisády na valu Z. MĚŘÍNSKÝ: Opevnění, s. 104-121 a obr. 3 na s. 106.

²¹¹ O Freiburgu im Breisgau: F. LÖBBECKE: Freiburgen Hofstätten, s. 69; o Opavě: M. ZEZULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 122-123; o Brně: D. MERTA – M. PEŠKA – L. SEDLÁČKOVÁ – A. ZŮBEK: Jakubské náměstí, s. 151-153.

minoris ecclesie s. Crucis parte ab una et braseatorium censuale dd. abbatis videlicet et conventus predictorum parte ex altera).²¹²

Městské parcely, jejich tvarování a další vývoj nedílně patří do souboru problémů, které dnes určují směry výzkumů. Je obtížné generalizovat, neboť přes obecně dané zásady si v otázce vnitřní zástavby každé město určovalo „pravidla“ s ohledem na své zkušenosti a (třeba i lokátorskou) praxi. Města v jejich počátečních fázích si lze ideálně představit jako sídliště s urbánními prvky ohrazené příkopem a obehnané valy, někde dřevěným plotem nebo kůlovou palisádou. Hojně se využívalo přirozené ochrany křovin a splétaných porostlin. K právnímu optickému vymezení někdy stačilo vyhloubení příkopu. V areálu prvotního města se již začínala rýsovat síť ulic, bloků a parcel se zahluženými příbytky. V dalších fázích dochází ke „zkamenění“ fortifikací i domů. Přestavba „provizoria“ v kamenné město s sebou mohla nést i půdorysné změny. K dalším objektům, které zasahovaly do vzhledu a uspořádání městských organismů, mohly u větších městských lokalit patřit mendikantské kláštery, obvykle posazené do městských hradeb, a v neposlední řadě i hřbitovy.²¹³

5. Hřbitovy

Další oblasti, kde se uplatňovalo plošné měření a vyměřování, patřilo místům posledního odpočinku. S postupující christianizací souvisí přeměna pohřebišť z řadových v etážová, umístěná kolem kostelů, zpravidla v intravilánech obcí. K opouštění řadových pohřebišť docházelo v českomoravském prostředí kolem roku 1000, po celé 11. století však „polopohanské“ obyvatelstvo (*semipagani*) pohřbívalo své zesnulé ještě na okrajích své sídelní buňky, na hranici polí a lesů. Další fáze souvisí s vytvářením a zahušťováním farní sítě a pohřbíváním na kostelních hřbitovech. Ve vznikajících městech bývala etážová pohřebiště u kostelů běžnou součástí urbánního prostoru. Jejich ohradní zdi vydělovaly společenství živých od světa zesnulých, světský prostor od sakrálního. Hřbitov, jehož ohradní zeď narušila

---

²¹² LISTY ZBR., č. 180, s. 142-143; č. 190, s. 149-151; č. 191, s. 151; č. 193, s. 152-153; č. 196, s. 158-159; č. 201, s. 165-167; č. 202, s. 167; č. 204, s. 168; č. 206, s. 169-170; č. 207, s. 170; č. 221, s. 183-184; č. 238, s. 196-198; č. 258, s. 218-219. K velikosti staroměstské parcely LISTY ZBR., č. 198, s. 161.

²¹³ M. SLIVKA: Mendikantské rehole, s. 268-277; R. ZATLOUKAL – D. ZIMOLA: Výzkumy, s. 255-274; O. JAKUBEC: Architektura, s. 91-98.

starší hroby, byl zjištěn na děčínské Mariánské louce. Pohřebiště nechybělo ani na Sekance, jež v počátcích výzkumu však utrpělo těžbou písku.²¹⁴

Otázkou zůstává prostorové vymezení řadových a etážových pohřebišť, což archeologie řeší již dlouho. Řadová pohřebiště, na nichž byli nebožtíci kladeni postupně vedle sebe tak, aby nebyl narušován klid zesnulých, nebyla vůči okolí nijak přesně vymezena. Nacházela se na okrajích „katastrů“, k vlastním sídlištím nedosahovala. Bývala od nich vzdálena na stovky metrů. Hranice sousedních „katastrů“, respektive jejich hospodářsky využívaných ploch se ještě nestýkaly natolik, aby se musely vést hraniční spory, takže ani hřbitovy nezasahovaly do prostoru sousedního sídliště. Nutnost vymezení však nadchází u kostelních etážových pohřebišť v intravilánech sídlišť. Vytyčení bylo nutné i pro vysvěcení sakrální půdy hřbitova. Z omezeného prostoru na posvátné půdě vyvstávala praktická potřeba etážovitě pohřbívání a narušování starších pohřbů mladšími. Starší ostatky bývaly nejednou přenášeny na jiná místa (například shrnuty k nohám mrtvého, umístěny do společných hrobových jam či později do kostnic). Přechodu k etážovým kostelním pohřebišťům zároveň signalizuje završování christianizace, což provázely i zvýšený církevní dohled. Za příklad zániku řadových pohřebišť a jejich střídání kostelními hřbitovy může sloužit Vrbno u Mělníka s románským kostelem Povýšení sv. Kříže. Vrbenský hřbitov přitom již „neobsluhoval“ jediné sídliště, jak to známe u řadových pohřebišť, nýbrž zde nepochybně pochovávali své mrtvé obyvatelé dalších osad; uvažuje se o pěti či šesti sídelních jednotkách. Naznačuje to již zárodečnou existenci farní sítě.²¹⁵

V jednom meklenburském hraničním popisu z poloviny 13. století se unikátně zmiňuje hřbitov. Leží v sedle mezi dvěma horami a obcházejí ho dvě cesty. Pohřebiště je od svého okolí odděleno kameny, před ním je vztyčen velký hraniční kámen.²¹⁶

---

²¹⁴ J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 190-191; P. MAŠKOVÁ: Pohřby, s. 410-412; TÁŽ: K obrazu, s. 73-85; I. ŠTEFAN – L. VARADZIN: Počátky, s. 60-62; M. REBKOWSKI: Boundary, s. 165-169. K procesu christianizace v českých zemích P. SOMMER: Svatý Prokop (passim).

²¹⁵ M. SLIVKA: Hranice, s. 16; M. HANULIAK: Charakter, s. 37-51; P. MAŠKOVÁ: K obrazu, s. 73-85; I. ŠTEFAN – L. VARADZIN: Počátky, s. 49-72.

²¹⁶ MUB II, č. 769, s. 78-79, resp. PUB II.1, č. 621, s. 29-31 (1256): „... usque ad quoddam sepulchrum, quod circumpositum est lapidibus et iacet inter duos montes et duas vias, iuxta quod sepulchrum erectus est lapis altus, ...“

6. Farnosti

Vzniku a rozvoji farní sítě v Čechách i na Moravě se již věnovala dlouhá řada prací, obvykle s dosti rozdílnými pohledy. Dnes se vcelku ustálilo mínění, že teprve 12., ne-li až 13. století přineslo jistou stabilizaci, třebaže pokračující kolonizace znamenala až dost pozdní zahušťování farní sítě v pohraničí.²¹⁷

Jedním ze zdánlivě dílčích, ale ve skutečnosti podstatných problémů zůstává tak řečená *limitace* farností, to znamená přesné ohraničení a vedení farních obvodů, což od začátku patřilo k základním desideratům duchovní správy. Takový požadavek se objevuje i v relaci kardinála Guida o stavu české a moravské církve z roku 1143 (*Ad hec episcopis precepimus, ut in parrochiis suis plebales ecclesias distinguant*). Vněst pořádek do rozvolněných poměrů byl závažný z řady důvodů, kromě pastoračních a církevně správních ohledů byl důležitý i fiskální zřetel (desátky). Náprava však postupovala jen velmi zvolna a ještě 13. století je naplněné spory o vymezení farních hranic.²¹⁸

V Horním Rakousku se s vymezením hranic farnosti setkáváme již k roku 1110, kdy při založení kostela v Gramastetten (*Grimhartesstetin*) byla vymezena jeho farnost. Západní hranici tvořil celý tok říčky Rödl (*Rotilich*) od pramene až k ústí do Dunaje, jako jižní mez slouží starší hranice sousední farnosti, na východní straně se vymezuje horou a potokem, proti jehož proudu se táhne až k české hranici (*ad marcham boemicam*), která je zároveň severní mezí hranice gramastettské farnosti.²¹⁹

První konkrétní doklad farní sítě bývá hledán v historce Kosmova prvního pokračovatele, zvaného v historiografii Kanovníkem vyšehradským, o nemocné ženě

---

²¹⁷ Z. FIALA: Die Organisation der Kirche, s. 133-143, nověji Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ: Dějiny správy, s. 172-180, ze speciálních prací L. JAN: Die Anfänge, s. 183-199; E. DOLEŽALOVÁ – Z. HLEDÍKOVÁ: Die Erforschung, s. 83-98, pro pohraniční oblasti například R. ZUBER: Osídlení Jesenicka (passim), s novými podněty I. ŠTEFAN – L. VARADZIN, Super altare in ecclesia tua, s. 357-372.

²¹⁸ CDB I, č. 135, s. 138, o limitacích ještě ve 13. století J. ŽEMLIČKA: Počátky Čech královských, s. 449-451.

²¹⁹ UBLOE II, č. 92, s. 129 (1110): „*Huius ecclesie termini sunt: Primum a capite Rotilich usque dum idem riuulus Rotilam influat et sic per Chonzanwisa et Pertinolsperch usque ad ripam Danubii. Secundo uero contra meridiem usque ad terminum ecclesie Buchn(owe). Tercio uero supra montem contra orientem usque Hasilbach. Quarto quoque a ripa predicti fluminis Danubii contra septemtrionem usque ad marcham boemicam.*“ A. RATUSNY: Hochmittelalterliche Territorialstrukturen, s. 87-88.

z Běstviny na Čáslavsku. Ta chtěla jako výraz díků za své uzdravení náušnice darovat kostelu sv. Gotharda ve Slapech (někdy se uvažuje o Slaném), ale byla odkázána na „svůj“ kostel, tedy ten běstvinský, k němuž řádně náležela.²²⁰

Mnohem více vypovídá listina pražského biskupa Daniela II. o vymezení farního obvodu nového kostela sv. Vavřince v Rynárci na Pelhřimovsku (1203). Vypočítává na 23 míst, situovaných v rozmezí do 8 km jihovýchodním směrem od Rynárce, řada z nich však později zanikla, respektive jejich názvy nedokážeme bezpečně ztotožnit s některou lokalitou. Podle této biskupské listiny představovala rynáreckou farnost kompaktní území vymezené Rynárcem na severu, Bukovou na východě, na jihu zaniklým Zbimovem (jihovýchodně od Rohovky), přes Ostrovec na severozápad k Vratišovu, který ležel nejzápadněji. Houserovka a Dobrá Voda, které se ve výčtu rynárecké farnosti nejmenují, by mohly být některé z míst, které nedokážeme určit (snad Okrouhlá a Dlouhá Lhota, Posvátný) (viz obr. 19).²²¹

Z konce 13. století (1293) pochází dost výjimečný a cenný doklad o řešení a narovnání sporu o hranice dvou farností uvnitř středověkého města, v tomto případě se jedná o Brno. Hranice dvou kostelů s farními právy, konkrétně sv. Petra na jedné a sv. Jakuba na druhé straně, měla sledovat linii, vedoucí od Brněnské brány spodní ulicí přes Starý trh přímo k Měnínské bráně. Domy a pozemky nalevo od trasy měly náležet ke sv. Jakubu, napravo ke sv. Petru.²²²

---

²²⁰ KAN. VYŠ., s. 225-226. Příhoda se měla stát roku 1137. Otázkou je lokalizace Slap, kde měl být kostel sv. Gottharda vystavěného velmožem Mladotou. K tomu J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 45. K tzv. Kanovníkovi vyšehradskému nejnověji L. REITINGER: Psal tzv. Kanovník, s. 635-668.

²²¹ CDB II, č. 33, s. 30-31: „*Hec autem sunt ville ad eiusdem ecclesie parrochiam pertinentes cum suis iuribus et sua ibi iura spiritualia recipientes eciam prius quam per nos esset dedicata: Rynarcz, Nemoyow. Leskow, Krsepelow, Slauybors, Wetrow, Buchowa, Sbinow, Hostrowecz, Benatky, Dluha Lhotha, Ocruhla Lhota, Smirchowecz, Wisshoky, Rowni, Zaiechow, Radymow, Bedrichow, Rayow, Pozwatny, Wratishow, Metwezy, Rohouka.*“ J. ŽEMLIČKA: Počátky, s. 457; J. KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 249, k lokalizaci zaniklých osad J. DOBIÁŠ: Zaniklé osady, s. 61-72, kde na s. 63 plánek zaniklých osad. Celkově k osídlení Pelhřimovska J. DOBIÁŠ, Josef: Osídlení, s. 20-25, 174-187.

²²² RBM II, č. 1620, s. 695-696 = CDM IV, č. 320, s. 405-409: „*Ingredientibus ciuitatem Brunnam per portam, que burgum respicit, qui antiqua Brunna dicitur, per plateam inferiorem, que in forum antiquum tenditur, per directum ad portam, que Menesensium nuncupatur, non curato eo, quod ianue domorum in predictam plateam uel in predictum forum pateant, quidquid ad dexteris fuerit, ad ecclesiam sancti Petri, quidquid a sinistris extiteris, tam in plebibus quam in plateis et domibus, ad ecclesiam sancti Iacobi ordinatione ac diffinitione nostra perpetuo pertinebit.*“ K trase R. PROCHÁZKA: Zrod, s. 106-107 se shrnutím historiografie problému. Uvedené trasování navrhl již B. Bretholz, později se předpokládalo trasování severnější (Dominikánská ulice – Dominikánské náměstí – Zámečnická ulice – náměstí Svobody – Jánská ulice – Branka), R. Procházka se přiklání

Spor o hranice neminul ani malínskou a pněvickou farnost na Kutnohorsku. Svými kořeny sahal do časů „stříbrné horečky“, kdy se vše odvíjelo překotně. Část vznikajícího města spadala pod správu malínského farního kostela, náležejícího sedleckému klášteru, a část pod správu pněvického kostela sv. Václava, který patřil pražské kapitule (ostatní církevní stavby byly filiálními kostely či kaplemi). Rozepře skončila až počátkem 15. století, tehdy se však již sídlo pněvické farnosti přesunulo k novému kostelu sv. Barbory na protějším břehu Páchu (dnešní Vrchlice) blíže ke Kutné Hoře. V listině z roku 1410 se setkáváme s vymezením těchto farností včetně zmínek o epigrafických hraničních kamenech (*Lapis autem antedictus cum duobus clipeis predictis, indicantibus distinctionem dominii, eisdem eciam clipeis jus distinguitur parrochiale*). Popis hranic kutnohorských farností také dokládá nevěštní situaci, kdy obydlí sousedila s šachtami, a to i uvnitř hradeb města.²²³

---

k Bretholzově trase, jíž odpovídají i archeologické nálezy předlokačního osídlení. Nověji k problému DĚJINY BRNA 2, s. 676-678.

²²³ CIM II, č. 840, s. 1119-1130: „*Item super metis et limitibus iurium parrochialium ambarum predictarum ecclesiarum, Malinensis scilicet et noue ecclesie sacri Corporis Christi et sancte Barbare, pronunciamus et decernimus primo, quod ascendendo platheam monetariorum domus omnes et singule, quotquot sunt intra muros, domus videlicet magistri Casparis cum suo orto et in eius opposito trans uicum domus domini Petri sacerdotis absque omni impedimento spectabunt, sicut spectauerunt hactenus, ad jus parrochiale parrochie Malinensis; domus autem serrifabri seu seratoris extra muros ipsi muro contigua ante portam nouam, per quam de dicta monetariorum platea transitur ad nouam ecclesiam, et in eius opposito trans uiam ortus dicto domini Petri extra Montis muros pertinebunt, jure tamen tantum parrochiali, ad nouam ecclesiam, sic quod Montis murus circulariter Montes cingens ascendendo ac descendendo limes est et certa meta in hoc loco predictorum iurium distinctiua; murus eciam inferior eiusdem orti predicti domini Petri in declinio uersus vallem Asini limes est et meta uersus orientem iurium predictorum. Item eiusdem muri protensio sub eodem orto uersus meridiem seu uersus nouam ecclesiam et consequenter superior murus orti maioris siti in procliuo montis eiusdem retro ac supra foueam dictam ad Asinum; respectu tamen dicte fouee uersus occidentem. Qui quidem murus situs est supra petram abruptam dudum, naturaliter dispositam ac quodammodo ad modum muri adequatam, tendentem in superiori parte eiusdem orti sub camum semita strata lapidibus uersus meridiem seu uersus chorum noue ecclesie. Eadem igitur petra et murus instructus super ipsa iura parrochialia predictarum parcium sufficienter diuidunt ac distinguunt; domos autem inferiores retro Asinum cum orto predicto situatas pronunciamus pertinere ad parrochiam Malynensem. Insuper Montis murus uersus occidentalem plagam ab antedicta porta, qua itur ad nouam ecclesiam per plateam monetariorum usque ad superiorem porticam cum ponte pendulo seu leuabili, quo transitur ad forum lignorum de domo domini Nicolai de Lewcouicz, que quondam fuit Petri Glaczer, in foro equorum, et iterum ab eadem portica linealiter trahendo funiculum directo in longum predicti fori lignorum prope caueam seu casam argentifodii dicti ad aurifabros ac eciam prope fabricas siue casas fabrorum argentifodii dicti ad Andream, que omnes adhuc sicut antea permanent in parrochia Malinensi, et sic ulterius trahendo funiculum in longum predicti fori lignorum, usque quendam erectum lapidem quadrum signatum duobus clipeis, capituli Pragensis ecclesie scilicet et conuentus monasterii Czedlicensis, stantem in medio vie in foro lignorum ex opposito curie plebani ecclesie noue, ubi medium intersticium inter predicto modo tractum funiculum et dictam abruptam petram in superiori parte sepedicti orti retro Asinum cum suo superedificato muro sub prefata semita, uersus nouam ecclesiam*

Nestejně se vyvinuly situace v městských areálech, jednak pozvolna se formujících ze starších sídelních uskupení, jednak budovaných „na zeleném drnu“. Někdy ani zřízení města nevyvolalo v život svébytnou městskou faru, ale konzervativně se uchovávaly starší organizační poměry. Ještě v roce 1293 zůstával západočeský Sedlec farním centrem i pro Loket a další místa, ačkoliv v té době se střediskové funkce Sedlce již přenesly na hrad a město v Lokti (*in Sedlitz, in qua iidem honesti uiri frater magister et totus conuentus praedictus cum tribus filiabus, uidelicet in Cubito, in noua Raluna et in Königsberg*). Podobně Nový Bydžov, v závěru vlády Václava II. ustavený v regulérní město, byl podřízen starobydžovskému kostelu. Farním kostelem Ronova nad Doubravou zůstal sv. Kříž v zanikajících Protivanech. Právě sídliště nad protivanským brodem přes říčku Doubravu se dá považovat za předchůdce Ronova. Jinde souběžně s městem vzniká svébytný farní obvod, nebo u větších koncentrací dokonce obvody, jak ukázal příklad Brna nebo jak se posléze vyvinula pražská staroměstská oblast. Někdy se městský farní kostel umístil mimo městský areál, třeba i těsně za jeho hradbami (Litoměřice, Hostinné aj.). V Jihlavě sehrál roli prvotního farního kostela sv. Jan Křtitel na severním břehu řeky Jihlavy, založený v počátcích rozvoje „průmyslové“ oblasti. Sídlo farnosti se až

---

strata lapidibus, iure parrochiali tantum ad nouam ecclesiam debeat pertinere. Lapis autem antedictus cum duobus clipeis predictis, indicantibus distinctionem dominii, eisdem eciam clipeis jus distinguitur parrochiale. Indicat insuper lapis idem super secundum lapidem limitalem, erectum prope foueam Sex laneorum, que ulterius eciam uersus occidentem indicat super tercium lapidem, erectum sub fenestra domus nominati Czeppelhewer sertoris in foro lignorum, que quondam fuit Johannis Kauffman, ex opposito fouee Sex laneorum; post hec protrahendo funiculum a predictis lapidibus tribus, qui dudum ibi positi fuerunt, ut fundum aut dominium dominorum de capitulo cathedralis ecclesie Pragensis ab vna, necnon religiosorum virorum domini abbatis et conuentus monasterii Czedliczensis predictorum parte ab altera diuidant realiter et distinguant, ... uelut in aliis litteris super hoc confectis plenius continetur, nequaquam tamen iidem tres lapides erecti hic eciam pro distincione ac declaracione parrochialium jurium dictarum parrochiarum debent aliquominus deseruire; ulterius autem a predicto ultimo lapide limitali erecto sub fenestra domus predictae protendendo funiculum iterum uersus occidentem per ortum ac deinde per murum orti extremum ac deinde per semitam stratam amplis lapidibus usque ad aciem signatam signo crucis muri cingentis ortum ex opposito turris in curia Laurencii de Montibus, que quondam fuit Nicolai Kacz suorumque heredum in plathea feni, sic tamen omnino, quod eadem curia cum platea feni atque domuncula triturlitoris (sic) cum ortis ceterisque attinenciis ipsarum sub iure parrochiali permaneant ecclesie Malinensis. Semita uero predicta lapidibus amplis strata tendens ad casas jura parrochialia predictam ecclesiarum diuidit et distinguit, casis et conflatoriis ibidem sitis in vallibus semper permanentibus sub eodem iure parrochiali, sub quo hactenus permanserunt, illeso tamen semper et saluo in quolibet premissorum articulo iure dominii siue fundi partis utriusque cum omnibus suis proprietatibus et annexis, de quibus omnibus nichil ad presens, cum hic solummodo jura parrochialia distinguantur.“ Ke sporu HISTORICKÝ ATLAS MĚST, sv. 22, Kutná Hora, s. 7-8. O hornickém osídlení viz kapitulu IV.8.

po delší době přeneslo k městskému kostelu sv. Jakuba Většího na jižním břehu řeky.²²⁴

Také farní síť zůstává důležitým indikátorem středověkých poměrů v oblasti církevní správy i osídlení. Hodně mohou kromě zasvěcení prozradit i patronáty. Obtížnější bývá rekonstrukce farních obvodů, kde nestačí ani škála církevních pramenů 14. století (Konfirmační knihy, Soudní akta, Erekcční knihy a další), jen dílčím vodítkem pro střední Čechy může být Vizitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382.²²⁵

7. Lesy, pole

O vytyčování lesů a hlavně lesních újezdů se již částečně hovořilo, obojí tematika navíc hodně splývá. Vymezování lesa poměrně často doprovází převody nemovitostí od 13. století, kdy se dovršovalo zpevňování vlastnických a majetkových forem. Doklady narůstají a bývá spíše obtížné vybrat z nich reprezentativní vzorek. Leckdy se také „lesem“ jednoduše rozumělo neosídlené území. Les si však také zasluhoval ochranu, neboť dřevo mělo velmi široké využití (topivo, stavivo, důlní činnost aj.). Pro účely loveckých kratochvílí si lesů cenili panovníci, nevyjímaje ani Přemyslovce.²²⁶

Po sporu mezi želivským klášterem a syny moravského šlechtice Wolframa byly v roce 1233 vymezeny hranice lesa a „statku Borek“ (*predium Borek*). Vedly po pravé straně humpolecké cesty směřující na Moravu, přes horu *Rozocatech* k haberské stezce a k říčce Smrčné (*Zmrytsna*) ústící do řeky Jihlavy. Odtud k místu, kde se do Jihlavy vlévá Otvírná (snad Jedlovský potok) a k jejímu prameni. Hranice pokračuje k prameni Vyskytné, tekoucí do Kletečné. Les u moravských Zablachan se rozkládal od údolí zvaného *Cladic* až k řece Moravě a k místu zvanému *Nachoniz*. Zaujme poznámka o přidání nových hraničních znamení. Jiný les, zvaný *Zlubichki* ležel mezi

---

²²⁴ RBM II, č. 2744, s. 1199-1200, k Sedlci/Lokti a Bydžovům J. V. ŠIMÁK, České dějiny I.5, s. 551-552, 851-852, dále Z. BOHÁČ: Časové vrstvy, s. 7-40; J. ŽEMLIČKA: Království, s. 250 s příklady. K Ronovu nad Doubravou Z. SMETÁNKA – J. ŠKABRADA: K počátkům, s. 105-112, Z. SMETÁNKA: Hledání, s. 232-242; k Jihlavě HISTORICKÝ ATLAS MĚST, sv. 8, Jihlava, s. [1]; JIHLAVA, s. 38-45; Z. MĚŘÍNSKÝ: Několik poznámek, s. 122-128; ke Kutné Hoře HISTORICKÝ ATLAS MĚST, sv. 22, Kutná Hora, s. 7-8, též již výše.

²²⁵ I církevně správní aspekty zohledňoval ve svých pracích Z. BOHÁČ: Dějiny osídlení středního Povltaví (passim).

²²⁶ K využití lesa WALD IM MITTELALTER (passim); S. EPPERLEIN: Waldnutzung (passim).

říčkami, jindy se les nacházel mezi dvěma vesnicemi, například les Svrčín.

Typologicky blízko k újezdům mají dary lesa určené k lokaci vsi. Od hradištského opata Roberta získali lokátoři les u říčky Skřípov, aby tam zřídili Veličinu Lhotu. Obdobně daruje dědičným právem břevnovský opat Martin část polického lesa kolem řeky *Zribcsca* a jinou část téhož lesa kolem říček *Zlatini* a *Zahorov* a řeky Stěnavy. Na Moravě udělil biskup Bruno ze Schauenburka dědičně les k lokaci mezi Hradcem nad Svitavou, Kamennou Horkou, majetkem Boreše z Rýzmburka a cestou vedoucí k Jevíčku jistému Jindřichovi, rychtáři z Horní Hynčiny. Časta z Křelov prodává hradištskému klášteru své dva dědičně držené lesy ležící u vsi *Chomut* a *Bresci*, jeden mezi Moravou a Oskavou, druhý mezi Moravou a Moravicí. Podle zvyku země je vyznačil mezníky, zvanými lidově *kopczi*.²²⁷

---

²²⁷ CDB III, č. 43, s. 43-44 (1233): „*Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ipso monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinat.*“ CDB III, č. 194, s. 246-248 (1238): „*silvam quandam Zablayan adiacentem, que de valle, que dicitur Cladic, tendit usque in Morauam et sic per Moravauam usque in Nachoniz ... antiquis terminis ab ipso ibidem personaliter positus novas superaddidimus metas.*“ CDB IV, č. 13, s. 74-75 (1242): „*silvam, que Zlubichki dicitur, que iacet inter Camenicam et Dubraunicam rivulos et protenditur a primo exitu seu ortu eorumdem rivorum per descensum usque ad bona filie sue Anne et usque ad villas Branisow et Marcwartic et usque in Prehod.*“ CDB IV, č. 133, s. 229 (1248): „*nemus Zwerchin, quod situm est inter Prieizt et Svkowiz.*“ CDB IV, č. 197, s. 358-359 (1250): „*contulimus ... silvam quandam circa fluvium, qui vocatur Skrzypowy, iacentem, pro qua videlicet silva saepissime certavimus cum domino ... dedimus, ut predicti duo servi nostri locarent ibidem villam ipsis ... et ut eadem villa Veliczyna Lhota nuncuparetur.*“ CDB V.1, č. 33, s. 72-73: „*silvam ad Polich pertinentem circa flumen Zribcsca, quod est meta monasterii et bonorum domini Gron de Nachod ... ad exstirpandum.*“ CDB V.1, č. 51, s. 106 (1255): „*silvam domus sancte Marie de Polich circa fluvios Zlatinni et Zahorov et circa flumen Stenavam dedimus ad exstirpandum hereditario iure.*“ CDB V.1, č. 52, s. 106-107: „*silvam Policensem circa fluvium Crinice dedimus ad exstirpandum.*“ CDB V.1, č. 72, s. 136-137: „*silvam Policensem circa Bosanow et circa Stenawam.*“ CDB V.1, č. 73, s. 137-138: „*Item silvam monasterii eiusdem Policensis ecclesie Rudgero mechanico circa Stenawam ad L mansos sub eodem iure dedimus ac donavimus circa villam forensem, que Brunow vulgariter vocatur.*“ K těmto listinám, respektive opisům záznamů M. BLÁHOVÁ: Břevnovské zápisy, s. 267-272. T. VELÍMSKÝ: Trans montes, s. ... dochází k závěru, že újezdy věnované k lokaci vsi byly pravděpodobně darovány do dědičného držení, o čemž svědčí i výše zmíněné zápisy břevnovské z padesátých let 13. století. CDB V.2, č. 620, s. 223-224 (1270): „*quod nos tibi tuisque haeredibus totam sylvam nostram, existentem inter Greiffendorff et Hermansdorph, villas nostras, et metas viri nobilis domini Bursonis et suorum haeredum et inter viam, quae protenditur versus Gewitz, locationis titulo et iure haereditario contulimus.*“ CDB V, č. 818, s. 513-514 (1276): „*ego Chasta de Chrelow duas silvas ad me iure spectantes hereditario, iacentes circa villas Gradicensis ecclesie Chomut et Bresci, unam inter flumina Morauam et Oskauam, aliam vero inter Morauam et Morauicze, vendidi libere absque omni contradiccione venerabili domino Budis abbati et conventui ecclesie Gradicensis iure hereditario perpetuo possidendas ... metis certis ac notabilibus, que vulgo*

Pravděpodobně z přelomu 13. a 14. století pocházejí listiny, které se hlásí do doby markraběte Vladislava Jindřicha a krále Přemysla Otakara II. Rozhodují spory o les u Domašova u Šternberka. V obou dokumentech se hovoří o vymezení „podle zvyku země“. V textu, jenž má pocházet z roku 1220, je řeč o obnovení starých hraničních znaků (*metas antiquas renovantes*). Obě písemnosti obsahují zevrubný popis hranic dotčeného lesa. Vycházejí od Domašova, respektive od cest vedoucích ze Šternberka k Laštanům a podél potoka zvaného Olešník směřují k jeho prameni. Tam se nachází hraniční značka, řečená *kopecz*. Hranice pokračují přes horu k potoku Dobrníku či Debrníku a k jeho prameni, dále podél značek, jimž se říká *hranicie* k Rudné cestě, potom přes další vodní toky k říčce Bystřici, přes místo zvané Bychotino pole, Hraniční potok, Jívovskou cestu a potok Střelnou. Meze pak vedou podél Loděnice k Laštanům, majetku hradištského kláštera, a k Bělkovicím, náležejícím druhé straně. Podle starší z obou listin se mají hranice lesa táhnout až k Moravici.²²⁸

---

kopeczi dicuntur, sub eorum testimonio secundum ius terre ab omni parte per circuitum assignatis.“ K některým z těchto příkladů J. ŽEMLIČKA: Království, s. 136-153, 294-302.

²²⁸ CDB II, č. 376, s. 413-415 (ad 1220): „*metas antiquas renovantes taliter posuerunt: Prima meta circa Domassow super rivulum Olessnik est posita, quae vulgo dicitur kopecz; deinde directe trans montem procedendo sunt metae, quae vulgo hranicie dicuntur, usque ad fluvium Dobrnik est meta quae vulgo dicitur kopecz; qui fluvius per ascensum facit metam usque ad suam originem, et ibi est posita meta, quae vulgo dicitur kopecz. Deinde per directum eundo sunt signa, quae vulgo hranicie dicuntur, usque ad viam publicam, quae vulgo dicitur Rudna czesta; trans viam vero praedictam per directum eundo sunt metae, quae vulgo hranicze dicuntur, trans fluvios Lodimnicie et Lubkow usque ad locum, qui vulgo dicitur Chlum. Post haec directe eundo sunt metae, quae hranicie dicuntur, trans fluvium, qui dicitur Bistrzicie usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur Byssowa. Ab origine Byssowa per directum est ascendendum per signa, quae hranicie dicuntur, usque ad montem, qui dicitur Rosuticze; et sic trans montem Rosuticze per longum sunt hranicie usque ad fluvium Moravicie. Fluvius vero praedictus per descensum fluens facit metam usque sub montem, qui dicitur Ruden. Et sic per directum eundo usque ad originem fluvii, qui dicitur Lopemnicze; deinde directe ad originem fluvii Budissow. Postea per directum eundo usque ad originem fluvii, qui dicitur Luboska; deinde per directum ad originem fluvii Stara voda. Postea per directum trans fluvios Scripowy et Bistrzicze usque ad locum, qui dicitur Bychotino pole. Deinde directe per semitam procedendo usque ad fluvium Hraniczni. Fluvius vero praedictus fluens per descensum facit metam usque ad viam que dicitur Gywowska czesta. Via vera praedicta metam facit usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur Strzelni. Fluvius vero praedictus per descensum fluens facit metam sicut fluit in fluvium Lodimnicie. Praedictus vero fluvius per descensum fluens facit metam usque sub villas Lasczian monasterii Gradicensis ex una et villam Bilkovicze ex altera parte.*“ CDB V.2, č. 599, s. 193-195 (ad 1269): „*scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz, villam monasterii, et aliam viam, per quam itur de castro Sternberch versus Lasczan, villam monasterii, sunt mete, que vulgo hranicie nuncupantur; deinde directe per fluvium Olesnik, qui facit metam, est eundem usque ad originem suam; et ibi est meta posita, que vulgo dicitur kopecz. Deinde directe trans montem procedendo sunt mete, que vulgo hranicie dicuntur, usque ad fluvium Debrnik, ubi est meta, que vulgo dicitur kopecz; qui fluvius per ascensum facit metam usque ad suam originem; et ibi est posita meta, que vulgo dicitur kopecz. Deinde per directum eundo sunt signa, que vulgo hranicie dicuntur, usque ad viam*

Vymezování lesů se často objevuje v písemnostech, které se poji ke zbraslavskému klášteru a jeho majetkům. Lesy totiž patřily k jeho velkému bohatství. Opět to bývají sousedské nesrovnalosti, díky nimž se zachovaly místy pečlivé hraniční deskripce. Když se v roce 1324 řešil spor mezi královskými a klášterními lesníky (*forestarii sive silvani*), došlo k rozdělení lesních partií v podhůří Brd mezi obě strany. Rozhraní tvořily hory (Osek, *Rozhoryzow*), údolí (*Chyna*, Lipové), potok Třemešnice (Bojovský potok), Všenorská cesta a také mezník, zmiňovaný v několika textech jako vyrytý či rytý kámen (*Writi, Rythi kamen*). Pod tím si lze představit uměle vsazený hraniční kámen s určitým vyrytým znakem, případně skalku s vytesaným nápisem. Ve všech popisech, kde vystupuje, může jít o tentýž kámen nejspíše v okolí Klínce.²²⁹

---

publicam, que vulgo dicitur Rudna ciesta; que via versus orientem facit metam cum signis, que vulgo dicuntur kopci; trans fluvios, scilicet Lodnincie, Hrussowi, Sirz, usque ad pontem fluvii Bistricie, ubi circa pontem positum est signum, qui vulgo dicitur kopecz; fluvius vero Bistricie per descensum fluens facit metam usque ad locum, qui vulgo dicitur Bychotino pole. Deinde directe procedendo per semitam usque ad originem fluvii, qui dicitur vulgo Hraniczni; fluvius vero predictus per descensum fluens facit metam usque ad viam, que vulgo dicitur Gywowska ciesta; via vero predicta metam facit usque ad originem fluvii, qui vulgo dicitur Strelni; fluvius vero predictus per descensum fluens facit metam, sicut fluit in fluvium Lodinnicie; predictus vero fluvius per descensum fluens facit metam usque subtus villas Lasczan monasterii Gradicensis ex una et villam Belkowici ex altera.“

²²⁹ LISTY ZBR., č. 45, s. 24-26: „*Prima meta est via publica, que vocatur Schennorscha usque ad campos in Zkuzhowycz (sic). In hac meta situs est mons dictus Ossecz ad monasterium Aule Regie pertinens omni jure. Item secunda meta est a iam dictis campis in Zkuzhowycz usque ad fluvium parvum, qui vocatur Trzemesnycze, usque ad locum illum ubi idem fluvius fluit in Woltaviam. In hac meta iacet mons, qui vocatur Rozhoryzow, qui etiam ad Aulam Regiam pertinet omni jure. Ibidem est situm Glincz oppidum, ... Item tertia meta est ab illo loco, ubi est iam dictus concursus aquarum, usque ad lapidem qui vocatur Writikamen. In hac meta iacet mons et vallis, qui vocantur Hecken (Necken?) ad Aulam Regiam spectantes. Mete vero silvarum circa Rzebenicz (Rsewnicz) iste sunt. Prima meta incipit a valle, que vocatur Chyna, ab eadem valle usque ad supercilium seu summitatem montis, et hec summitas se extendit usque ad vallem, que vocatur Lyppowa, quicquid itaque a iam dicta summitate in tota declivitate sive descensu inter predictos terminos est silvarum vel ruborum, ad oppidum pertinet iam predictum.“ Kámen se vyskytuje v popisech celkem čtyřikrát. V prvním i druhém případě jde nepochybně o tentýž, ležící kdesi mezi Jílovištským potokem a Klíncem (LISTY ZBR., č. 18, s. 11: „*a rivulo, qui vocatur Bucownicze, incipit et ad lapidem, qui dicitur Writi kamen se extendit. Item eadem silva se extendit ad campos in Clincz pertinentes“*, obdobně též LISTY ZBR., č. 30, s. 16-17). Další zmínka je o rytém kameni mezi ústím Třemešnice, nynějšího Bojovského potoka, do Vltavy, tj. dnešními Měchenicemi a horou a údolím Hecken či Necken (LISTY ZBR., č. 45, s. 24-26: „*ab illo loco, ubi est iam dictus concursus aquarum, usque ad lapidem qui vocatur Writikamen. In hac meta iacet mons et vallis, qui vocantur Hecken (Necken?)“*), naposledy se v hraničních popisech jmenuje rytý kámen mezi Jílovištěm a horou Pynkus; Pinkausy se dosud nazývá trať východně od Klínce (LISTY ZBR., č. 144, s. 96-98: „*rivulus, qui vocatur Bucownicze, ab ipso rivulo per semitam, que transit de villa Gyłowicz, circa quam est ecclesia s. Wenceslai, in monte et transit per directum ascendendo per eandem villam usque ad lapidem, qui dicitur Rythi kamen, a qua descendendo eadem vallis dividit montem Pynkus et agros dominorum Brewnov. ad villam Tyrnowa**

V jiném vymezení hranic královského a klášterního lesa v brdských Hřebenech z roku 1356 se setkáváme s cestami (všenorskou, vedoucí ze *Schussowicz* do Všenor, a cestou vedoucí z Jablonné do Mníšku) a potokem Třemešnicí, tekoucím do Vltavy. Je zde také zmínka o nově založené vsi Líšnici (*Leschnicz*), která byla vysazena o desetiletí dříve na 36 lánech lesa. Jen dodejme, že o lokalizaci Jablonné (někde zvaná jako městečko či trhová ves – *Gablona opidum*) se stále vedou diskuse.²³⁰

Již raný středověk si velmi cenil kultivované půdy, zejména polí, často pracně klučených a dobývaných z lesa. Jako důležité, ba klíčové součásti tzv. Zbyhněvovy donace pro kostel v Úněticích se vzpomínají právě pole, dokonce s bližším určením polohy, nejvýrazněji v obratu o polích u Svádova, Koláčova a Řivnáče (*Status autem campi istius est iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz*). Ještě v padesátých letech minulého století to byla jména, která uměli lidé ze Žalova a Levého Hradce umístit v terénu. Později takové povědomí rychle sláblo.²³¹

V listině k roku 1249 se vymezovala pole náležejících vsi Hejčín (dnes součást Olomouce). Pole jsou zde orientována podle cest, ani tady nechybějí značky lidově zvané *kopci*. Se zmínkou o pokutě za rozorání mezí v polích se setkáváme v listině ze sedmdesátých let 13. století. Zpráva o převzetí pole, ohraničeného značkami (*copczy*), které oddělují toto pole od ostatních, se vyskytuje v listině olomouckého měšťana Meingota; ten tehdy přijímal od hradištského opata Budiše jistý majetek do emfyteutické držby. O řešení sporu o pole mezi Doksany a Brozany nad Ohří, který se rozehrál mezi doksanským proboštem Janem a mělnickým proboštem Budislavem, zpravuje listina delegovaných rozhodčí sporu z roku 1276. Pole u Hlučina bylo na

---

pertinentes“). Z. Boháč lokalizuje Vrytý kámen k cestě Slapčici v blízkosti vsi Trnové na mapce v článku Z. BOHÁČ: Katastry, s. 22.

²³⁰ LISTY ZBR., č. 135, s. 84-86: „*Prima itaque meta ipsius monasterii incipit in rivulo, qui vocantur Trzemesnicz, in eo videlicet loco, ubi via publica ducens de Gablona in Monacum oppidum regale in valle medio per rivulum ipsum transit, protenditur vero sive durat eadem meta directe de ipso rivule per eandem viam publicam ascendendo, in cuius vie dextera omnes montes, silve, rubeta, agri et campi ad curiam Glinz et ad villam Leschnicz de novo exstirpatam pertinent omni jure. In altera autem via, que Schenorska dicitur, de Schussowicz videlicet in Schenor ducens, meta eadem terminatur. Sicque predictae due vie bona regalia et bona supradicti monasterii dividunt et distinguunt, ita quod omnia, que inter easdem duas vias usque ad predictum rivulum Trzemesnicz descendendo concluditur, et similiter de eodem loco, ubi idem rivulus ipsam publicam viam in media valle transfuit, ut est dictum, omnes montes et rubeta, quos sepe dictus rivulus usque ad flumen Vultaviam descendendo a sinistris concludit vel circumfluit, totum pertinet ad sepe dictum monasterium pleno jure.*“ Zakládací listina Líšnice LISTY ZBR., č. 99, s. 50-52 (o Líšnici srov. výše v kap. IV.3), k určování míst zbraslavské oblasti například Z. BOHÁČ: K lokalizaci, s. 747-756.

²³¹ CDB I, č. 124, s. 130, o tom Z. SMETÁNKA: *Campus*, s. 105-115.

počátku 14. století vymezeno řekou Opavou, zahradami u města Hlučína a jinými poli.²³²

Kromě dalšího rozhojňování dokladů, jak se vymezovala hraničení různých typů, obsahují tyto popisy i množství vzácných pomístních a traťových názvů, které zatím bádání zohledňuje spíše výjimečně. Kromě příkladů z Únětic vypovídají třeba některé středověké názvy ze Zbraslavska a Jílovska o kontinuitě, která nezřídka sahá od 14. století až do novověku.²³³

8. Horní revíry

V průběhu 13. století zažily české země nebývalý rozmach hornictví, v první řadě stříbrného dolování. Obvykle se zdůrazňují dvě hlavní vlny. První zasáhla Vysočinu okolo Jihlavy a Havlíčkova Brodu, druhá Kutnohorsko, avšak rozsah důlních činností zasáhl i další místa Čech a Moravy, třebaže ne v tak koncentrované míře. Podceňování si ale nezaslouží ani získávání zlata těžbou nebo rýžováním. Mezi dosavadní způsoby hraničení se tím vřadila další výrazná a uvnitř ještě členěná oblast, počínaje limitacemi zájmů některých měst přes vytyčování horních revírů, dílů v horách či

---

²³² CDB IV, č. 171, s. 277-281: „*Cuius ville mete et signa hiis terminis exprimuntur: Primi campi iacent inter ortos civitatis Olomucensis et villam nomine Neredyn et inter duas vias, quarum viarum una tendit versus villam nomine Gnewotin, altera versus Namescz, certis terminis vel signis, qui vulgo kopci dicuntur. Item alii campi iacent ante predictam civitatem inter viam versus predictum Namescz et viam versus Chrelow certis suis terminis. Item alii campi iacent inter viam, que ducit versus predictum Chrelow, et viam, que ducit versus villam Repsin. Item alii campi iacent ante predictam villam Haychin super litus fluminis, quod vulgo Morauice dicitur, inter villam prefatam Repsin et ortos civitatis predictae; et iam dicti campi cum virgultis et rubis protenduntur usque in Morecz versus partem occidentem.*“ CDB V.2, č. 675, s. 309-311 (1272): „*Item quicumque terminos agrorum, ..., iniuriose transsulcaverit vel dearando subtraxerit, predictae pene, quam statuimus, subiacerit.*“ CDB V.2, č. 861, s. 581-582 (1278): „*suscepi agros quosdam, dimidium equiperantes laneum, Olomucensi civitati coniunctos et a bonis ipsius civitatis per terminos, qui copczy dicuntur vulgariter, separatos michi et meis successoribus iure emphiteotico, quod burkrecht dicitur, perpetuo possidendos; ... ut, si prefatum censum in predicto termino solvere contempsero per contumaciam vel terminos agrorum prescriptos violare vel in eos dolose presumsero machinari, ipso facto eos perdo et ab eorum possessione cedo ac omni contradictione remota resigno ecclesie supradictae omnibus predictis condicionibus se ad meos extendentibus ex integro successores.*“ K doksanskému sporu CDB V.2, č. 828, s. 528-530; Z. SVITÁK: Konfirmace, s. 7-14. RBM II, č. 1950, s. 839: „*ipsis campum ante civitatem retro hortos nostros vsque ad flumen, quod Oppaua uocatur, et secus flumen ascendendo vsque ad terminos domini Sbislai, qui vulgariter graniczin nuncupatur, et vsque ad agros ipsorum civium per predictum circuitum longitudinem latitudinemque pro poscuīs animalium ipsorum concedimus.*“ O problémech s hraničením v nepřehledném mokřinatém terénu při ústí Ohře J. ŽEMLIČKA: Království, s. 427-428, dále i O. KOTYZA – J. TOMAS: Kopisty, s. 371-381.

²³³ J. ŽEMLIČKA: K lokalizaci, s. 85-97, řadu starých pojmenování eviduje A. SEDLÁČEK: Snůška (passim).

štolách a otvírek. Všude tady se prosazovala i specifická odborná terminologie, vycházející zprvu hlavně z německého pojmosloví.²³⁴

K nejstarším vymezením horního revíru v českých zemích se hlásí rozsáhlý prostor, ohlášený v listině markraběte Vladislava Jindřicha pro Uničov z roku 1234. Území, kde mohou horníci těžit, se rozkládalo od českomoravského pomezí na západě k Bystřici na východě. Na severní straně tvoří hranici tok řeky Moravice. Jak dokládá Jan Klápště, měli Uničovští od zlatokopů očekávat podíl na výnosech důlní činnosti. Zpráva je velmi zajímavá hlavně v kontextu zatím ještě blíže nepoznané horní činnosti v této části Moravy a přilehlého Slezska, která byla asi rozsáhlejší, než bádání připouštělo. Další obdobný, ale mladší příklad se týká města Brna, jemuž král Václav II. vydal v roce 1297 velmi zajímavé privilegium. V dosahu šesti mil tehdy brněnská obec získala dohlížecí právo nad dobýváním zlata, stříbra, olovo i jiných kovů (*ad sex milliaria ubicunque iuveniatur metallum, sive sit auri, argenti, plumbi, sive aliud quodcunque*), a sice za těch podmínek, které náležely Kolínu, Čáslavi a dříve i Jihlavě (*sicut montes in Coloniam et Ischaslaviam pertinentes et olim in Iglaviam pertinebant*), což již odráželo situaci druhé poloviny 13. století (viz dále). Naproti tomu opatrně a kriticky bude třeba posuzovat zprávu z roku 1272, podle níž Přemysl Otakar II. prodal jihlavským měšťanům stříbrné těžné lány mezi Jihlavou a Ústím (*in montibus, qui in Vzť sunt inventi et qui adhuc inter Yglaviam et Vzť inventi fuerint*). Také by vlastně mělo jít o jakési vytyčení horního revíru. Kromě Ústí nad Lužnicí, dnešním Sezimově Ústí, o němž se od Šustových dob většinou uvažovalo, by snad mohla přicházet v úvahu ves Ústí u Větrného Jeníkova.²³⁵

Ze sklonku padesátých let 13. století pocházejí hojné doklady o těžbě stříbra na Havlíčkobrodsku. Smil z Lichtenburka daruje desátky ze zdejších stříbrných dolů

---

²³⁴ K hornictví J. KOŘAN: Přehledné dějiny (passim), nejnovější shrnutí HRUBÝ, Petr: Jihlava – Staré Hory (passim), k horní terminologii L. JANGL: Báňskohistorický slovník, též A. SEDLÁČEK: Paměti, s. 31, 53, 398.

²³⁵ CDB III, č. 76, s. 82-83: „Statuimus insuper, ne aurifode, qui nobis decimarum solucione tenentur, habitandi seu eciam pernoctandi causa ad villas circumiacentes refugium habere presumant. Sunt autem termini eiusdem ville a metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Biztrize vocatur; et omne genus metallorum intra predictos terminos ad ipsam villam, salvo iure nostro, dinoscitur pertinere.“ O tom KLÁPŠTĚ: Proměna, s. 364; M. WIHODA: Vladislav Jindřich, s. 221-222 (s dalšími odkazy). Brněnské privilegium RBM II, č. 1744, s. 748, nejnověji k němu Dějiny Brna 2, s. 78-79, též J. DOLEŽEL – J. SADÍLEK: Středověký důlní komplex, s. 43-119 z hlediska vztahu montánních oblastí na Moravě k Brnu, o Jihlavě a Ústí CDB V.2, č. 650, s. 278, problém rozebral J. ŽEMLIČKA: Království, s. 354-355.

cisterciáckým klášterům v Sedlci, Hradišti a Žďáru, další dolování se potom rozšiřuje od stávajících a vyjmenovaných štol až k cestě vedoucí přes *hospicium* Dětricha z Freibergu k Otově vsi až k dolu *Hohalde*. V roce 1281 došlo k vyměření čtyř horních děl (*montibus*) u Bartoušova opět na Havlíčkobrodsku (*stollonem situm in Partuzchdorf Minori cum montibus videlicet quatuor mensuratis, montem primo dictum vulgariter Mulgraben, montem Gebhardi, montem Hennigi, montem Sutmai*). Při prodeji Bartoušova roku 1303 se zmiňují Henningova a Dietmarova štola a další staré doly. Vymezení pusté štoly *in Caldenhusen* u Macourova k opětovnému vzdělání, udělené proboštovi pohledského kláštera, popisuje listina vydaná 27. listopadu 1303 urburěři Henningem Schutweinem a Vojtěchem, *judicem de Medio monte* (Střední Hora, též Mittelberk). Hranice tvoří potok mezi Macourovem a Samotínem, dále Borovský potok oddělující Macourov od Žižkova pole a končí u hraniční hrušně směrem k Bělé.²³⁶

---

²³⁶ CDB V.1, č. 138, s. 222-223 (1257): „*decimas omnium reddituum et proventuum, quos de argentifodinis in Brode, Bela, Zlappans et Priemezlawes, ..., assignantes terciam partem earumdem decimarum conventui et fratribus de Scedelitz, terciam partem in Gredish et residuam terciam partem in Sara,...*“ CDB V.1, č. 167, s. 266-268 (1258), obdobně i č. 175, s. 280-281 (1259): „*Profitebatur etiam sepe dictus E[berhardus], quod stolloni, qui a premenorato Th[eoderico], dicto Vriberch, nomen sortitus est, per iustam et veram sententiam hii montes fuerint adiudicati coram ipso: Iegerberch, Vberschar, Hertwigsberch, Breithartesberch, Scubelerberch, Helmerichesberch, Buchberch iuvenis et Buchberch antiquus, Lettenberch, Clophurberch, Hohalde, Haberberch et campus incultus hii montibus interiacens, donec ad viam procedentes penes hospicium sepius dicti Th. versus villam Ottonis usque ad montem dictum Hohalde sub hac forma, quod sibi cum omnibus laneis domini regis, domini Zmilonis et civium omni iure iuste proprietatis debeant subservire.*“ Setkáváme se zde se dvěma mincmistry (*magister monetae*), a to Jindřichem, řečeným Avis, a Eberhardem (k němu F. HOFFMANN: *Mincmistr*, s. 70-84; M. MUSÍLEK: *Mincmistr*, s. 8-23). V listině z roku 1261 (CDB V.1, č. 252, s. 384-385), v níž jsou Dětrichovi řečenému Vriberch postoupeny štoly v Bukové (*Puchperch*), jsou jmenováni již tři mincmistři, *Eberlo, Chrunczburgarius a Ditmarus*. K druhému z mincmistrů J. DOLEŽEL: *Cruciburgensis monetae magister*, s. 13-32. CDB VI, č. 143, s. 191-192: „*Hennigo dicto Schuthwein suisque conculcoribus stollonem situm in Partuzchdorf Minori cum montibus videlicet quatuor mensuratis, montem primo dictum vulgariter Mulgraben, montem Gebhardi, montem Hennigi, montem Sutmai, applicatis laneis regalibus, Zmilonis, dominorum, ac civium necnon cum superficie, quod dicitur uberschrar vulgari in prolatu, ...*“ Mezi svědky jsou pak jmenováni zkoušeči (*examinatorii*) *Claricius* a *Cristanus*. K těžaři Hennigu Schuthweinovi J. DOLEŽEL: *Brněnský měšťan*, s. 13-40, kde dochází k závěru, že brněnský měšťan Henning nebyl totožný s brodským těžařem Henningem Schutweinem, žijícím v téže době. K dolování na havlíčkobrodsku srov. J. V. ŠIMÁK: *České dějiny* I.5, s. 1207-1220. K prodeji Bartoušova RBM II, č. 1948 s chybami, zde cituji dle J. DOLEŽEL: *Brněnský měšťan*, s. 19, pozn. 19: „*Nobis preterea in predictae ville hereditatibus nichil iuris, sive iuridicionis reservantes, excepta urbura duorum stollonum, videlicet Henningi et Thitmari, cum antiquis montanis ad dictos stollones secundum iura montanorum spectantibus, quam nobis reservavimus, preter decimam, quam ordinavimus dari ad Vallem Virginis gloriose.*“ Vymezení oblasti štoly u Macourova RBM II, č. 1981 (s nepřesnostmi), zde cituji dle J. DOLEŽEL: *Brněnský měšťan*, s. 19-20, pozn. 21: „*inter limites subnotatos a rivulo limitanti hereditatem in Macerowe ab hereditate in Lettendorf usque ad rivulum inter montem in Caldenhusein et villam Macerowe ex parte una et ripa, que dividit hereditatem predictam Macerowe*

Právě z jihlavské oblasti se dochovaly vzácné detaily, jak se postupovalo při nálezce rudné žíly. Instruktivně to líčí pasáže jihlavského horního práva, obsažené v tak řečeném velkém jihlavském privilegiu, jehož geneze je velmi spletitá. V dochované podobě se skládá z několika částí a okolo jeho původu i obsahu se již nahromadilo množství literatury. Jádro textu neznáme z originálu, skutečně snad vydaného v roce 1249 společně Václavem I. a jeho synem markrabětem Přemyslem, pozdějším Přemyslem Otakarem II. Jihlavská městská kancelář však využila pravých pečeti, aby je později, asi ve třetí čtvrtině 13. století, přivěsila na zhotovené falzum, známé jako listina A, obsahující jihlavské městské a horní právo. Jedinečný dokument má proto několik částí. Důležité pasáže o horní praxi zahrnuje až třetí oddíl A v 11 bodech. Ještě o něco mladší a taktéž účelově vyhotovené druhé jihlavské falzum bývá označováno jako B. Oba texty odrážejí domácí praxi, ale také zkušenosti ze saských i dalších oblastí, odkud horníci zčásti pocházeli.²³⁷

Jihlavské horní právo dává šanci všem zájemcům o horní podnikání, zároveň však stanovuje podmínky. Každý nálezce žíly musí nejprve plnit závazky k majiteli pozemku. Důlní pole má mít předepsanou délku i šířku udanou v lánech (důlní lán činil zhruba 14 m). Při objevení nové hory (*mons*) má nálezce získat sedm lánů, z nichž jeden má připadnout králi (*septem lanei, ex utraque parte domino regi unus*). Zároveň se mluví o odměnách měřičům (*inventores vero montis dabunt hiis, qui mensurant montem, VII solidos breves*), což dokládá exaktní měřičské práce svěřované zřejmě „profesionálům“. Další text se věnuje vymezení hor nebo štol (*mons vel stollo*), zabývá se osudy opouštěných horních děl a některými technickými náležitostmi, jako byly spodní vody.²³⁸

---

ab hereditate Sconinvelt usque ad pirum versus Belam ex parte altera.“ RBM II, č. 2729, s. 1193: „...ut quicunque montes argentifodinarum aut aurifodine inter maioris vallis riwlum claustrum Cedlicense transeuntis et a uilla Clucz in ascensu usque ad superiorem villam, que Zpřitoc dicta est, prout ipsis ciuibus presentibus pertransiēdo terminos statuimus, quitquid intra terminos metarum istarum inuentum fuerit, in hiis ambarum ciuitatum consules et iurati in mensuracionibus moncium et in laneis buriensium (sic) equam recipient porcionem. ...“

²³⁷ Kritické vydání obou textů CDB IV, č. 177, s. 290–328 (s dosavadní literaturou). O zdrojích A. ZYCHA: Das böhmische Bergrecht (passim), z řady studií F. HOFFMANN: Neznámé znění, s. 23–64; L. JANGL: K otázce jihlavského privilegia, s. 15–41, nejnověji shrnuje nedávná monografie Jihlava, s. 88–104.

²³⁸ Zvláště CDB IV, č. 177, s. 323–328. Nechávám stranou související otázku horního regálu, která představuje problém sám o sobě.

Již v poslední čtvrtině 13. století lze pozorovat zvýšený zájem o prostor mezi Kolínem a Čáslaví. Zatím jej svorně využívala obě města, nové rozdělení sfér vlivu přinesl až rozhodčí výrok z roku 1289, kde se jmenuje také Syboto, *magister montium in Kuttis*, tedy jasný náznak přenášení těžiště horního zájmu k příští Kutné Hoře. Obě města se nadále měla dělit o následně vymezený okrsek „stříbrných a zlatých hor“ (*montes argentifodinarum aut aurifodine*). Výchozíštěm popisu se stala říčka tekoucí okolo sedleckého kláštera, dnešní Vrchlice, dále vsi *Clutz* a *Zpritoc* (Kluky a Přitoky). Vznikl-li by napříště nějaký spor, měl být svěřen soudu města Čáslavi, zřizované „hory“ měly náležet tomu z měst, k němuž by byly blíže. Následující sankce za nedodržení úmluvy a mezi řadou svědků nacházíme už několik kutnohorských horníků (*montani*).²³⁹

Jak vyhlížela a jaké „ochraně“ se těšila místa těžby, kutiště a zpracovatelské areály, k tomu pomáhá srovnání s příbuznými situacemi v sousedství českých zemí. Tam, kde proběhly výzkumy, bývaly horní revíry i hornické osady vymezovány a obehnány valem a příkopem (Treppenhauer – Bleiberg v saském Krušnohoří či rozsáhlé Blankenrode jižně od Lichtenau ve Westfálsku). Novými digitálními metodami byl pro Bleiberg vytvořen nový plán zaniklého horního města obehnaného příkopem a valem, což naznačilo pravidelnost jeho půdorysu podél cesty. Dalšími shodnými příklady, snad ještě navíc s osazením valů trnitými keři, jsou lokality Bergdorf u Goslaru a Prinzbach ve Schwarzwaldu, v Krušných horách potom Hohenforst – Fürstenberg u Kirchbergu, přičemž „pracovní“ areál se často prolínal s obydlími havířů i dalších profesí. Jindy se obytná část vydělila z „průmyslové“ (částečně Brandes en Oisans v Dauphiné, Rammelsberg u Goslaru v Harzu). Kromě jednoduchých obehnání valem a příkopem býval někde horní okrsek chráněn blízkým hradem (Sachsenburg u Treppenhaueru) či později městem s vlastní fortifikací, jak vidíme u saských horních měst v Krušných horách Freibergu a Dippoldiswalde (snad je to i případ Jihlavy, kde již v počátcích města existoval opevněný dvůr, a Starých Hor). Obě saská města měla původně vesnický ráz, až později došlo v jejich okolí k nálezům rud. Těžba podnítila demografický nárůst a tudíž osídlení, vznikaly i trhy a řemeslnické dílny zásobující horníky. Právě díky lokálnímu trhu překonala obě horní města, Freiberg i Dippoldiswalde, krizi těžby v druhé polovině 14. století. V obou

---

²³⁹ RBM II, č. 2729, s. 1193, k topografii regionu M. BARTOŠ: Středověké dobývání v Kutné Hoře, s. 157-201 (zde s. 179-180); J. STARÝ – J. ŠANDEROVÁ – M. TOMÁŠEK: Kulturní krajina, s. 11-42 (zde s. 22).

městech působily starší vesnické kostely, nechyběl ani nový farní kostel uvnitř města. V Dippoldiswalde leží původní kostel sv. Mikuláše půl kilometru jižněji než novější městský kostel Panny Marie na druhém břehu Rote Weißeritz. Podobně se formovalo osídlení pozdějšího Freibergu při kostelech sv. Jakuba, sv. Mikuláše a Panny Marie ve vsích Tuttendorf, Christiansdorf a Berthelsdorf spolu s novým kostelem sv. Petra jihozápadně odtud. Roku 1233 se město dočkalo hradeb. Proč se horní a úpravnické areály těšily zvýšené pozornosti a péči, je nasnadě. Obliba někdy dost divokého horního lidu bývala mezi usedlou populací nízká a vznikaly konflikty (pozdním domácím ohlasem může být hájkovské vyprávění o Horymírovi, který ničil dílo příbramských horníků), zároveň lákalo i předpokládané a tušené „bohatství“ těchto míst.²⁴⁰

V poslední době se naše znalosti rozšířily o několik významných objevů, které do jisté míry korigují starší představy o stavu hornictví ještě v době před začátky kutnohorského dolování. Zaniklý horní revír, v němž se prolínaly těžební a zpracovatelské areály se sídlištěm, se podařilo zjistit u Štěpánova nad Svratkou. Jestli měl nějaké ohraničení, nevíme. Podobné jsou některé lokality na Havlíčkobrodsku či na starohorském pásmu v Jihlavě. Oproti tomu zaniklé sídliště Městisko u Vícova na Prostějovsku mohlo mít vztah k nedaleké těžební činnosti. Pevnější vymezení zřejmě neměl ani úpravnický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku, položený už v relativně značné nadmořské výšce. Počínaje okolo roku 1266 trval jen krátce, zjištěny byly i šachetní práce.²⁴¹

Z některých hornických sídlišť postupem doby vyvinula města. K nejvýznamnějším v českých zemích již od svých počátků náležely Jihlava a Kutná Hora. Jihlava vznikla opodál důlních a zpracovatelských areálů na vyvýšenině nad soutokem řek Jihlavy a Jihlávky. V roce 1270 dostala od krále Přemysla „stavební řád“, umožňující zbourat starší a překážející domy. I díky tomu mohlo vyrůstat město s poměrně pravidelným a rozlehlým náměstím. Po pádu Přemysla Otakara II.

---

²⁴⁰ Problematiku shrnul K. NOVÁČEK: Hornická sídliště, s. 158-170, dále W. SCHWABENICKY: Der mittelalterliche Silberbergbau (passim); TÝŽ: Die mittelalterliche Bergbausiedlung, s. 244; TÝŽ: Hochmittelalterliche Bergstädte, s. 198-201; H. KENZLER: Struktur, s. 295-299; Y. HOFFMANN: Silberbergbau, s. 50-54, k ochraně hornických sídlišť též P. HRUBÝ – Z. JAROŠ – P. KOČÁR – K. MALÝ – J. MIHÁLYIOVÁ – J. MILITKÝ – D. ZIMOLA: Středověká hornická aglomerace, s. 238-241, k jihlavskému opevnění a opevněnému dvoru v počátcích města Z. MĚŘÍNSKÝ: Opevnění, s. 104-121.

²⁴¹ K dalším archeologickým lokalitám v českých zemích, zejména na Českomoravské vrchovině J. DOLEŽEL – J. SADÍLEK: Středověký důlní komplex, s. 43-119; J. DOLEŽEL: Městisko, s. 459-508, o Cvilínku P. HRUBÝ – P. HEJHAL a kol.: Středověký úpravnický a hornický areál, s. 339-418.

nejspíše právě Jihlava hostila svatby přemyslovských a habsburských dětí, byla tedy nejen významným, ale patrně i výstavným městem. Na přelomu 13. a 14. století ji však zastínila kutiště mezi Čáslaví a Kolínem. Z osídlení provázejícího zdejší doly se živelně vyvinulo město Kutná Hora, k jehož příznačným rysům patřil nepravidelný půdorys s absencí hlavního náměstí. Podle některých názorů však urbanismus nového horního města respektoval starší komunikační síť a centra těžby. Město přibližně čtvercového půdorysu obepínalo patrně již počátkem 14. století opevnění, i když zprvu asi jen jednoduché.²⁴²

Při vlastních důlních pracech přicházely ke slovu specifické horní míry. Některé známe z pasáží jihlavského privilegia, skutečně reprezentativní soubor je obsažen v *Ius regale montanorum* neboli *Constitutiones iuris metallici* (1300), na němž se podle některých názorů mohl podílet významný právník Gozzio z Orvieta. Horní názvosloví se v dalším vývoji dále upravovalo a také postupně počesťovalo.²⁴³

Kromě dobývání stříbra nechyběly v českých zemích ani těžba a technologicky snadnější rýžování zlata. Pozůstatky rýžování, sejpy, se nacházejí v zámeckém parku v jihočeské Blatné. Se stopami po středověkém dobývání i rýžování zlata se setkáváme u jihočeských Mirkovic, kde se uchovaly i hraniční kameny s vyrytými kříži, ohraničující jednotlivá (asi vlastnická) pole. Zlato se těžilo též na Jílovsku jižně od Prahy, rýžovalo i dobývalo se v údolí Bojovského potoka i na Medníku nad Sázavou, kde lze také spatřit celá pole reliktní po rýžování, tak řečených pinek. Za vrchol exploatace Medníku lze snad považovat 13. století, období fungování neagrárního sídliště na ostrohu nad Ostrovem u Davle zvaného v literatuře Sekanka. Oblast pinek a sejpů asi nebyla prostorově nijak vymezena. Zdá se, že domy, kutiště a zpracovatelské prostory stávaly v těsné blízkosti. Mohla se různě přesunovat a stěhovat, současná krajina uchovává jen zánikový horizont. Obdobná situace bývá i

---

²⁴² F. HOFFMANN: Středověké město, s. 289-298; tzv. jihlavský stavební řád z 12. ledna 1270 CDB V.2, č. 602, s. 199, k němu F. HOFFMANN: Jihlavský městský stavební řád (passim), kde i český překlad listiny, k Jihlavě HISTORICKÝ ATLAS MĚST 8 – Jihlava, mapové listy č. 17-19, 23, rekonstrukční mapy č. 18-21, 28, z nových jihlavských monografií JIHLAVA. Vedoucí autorského kolektivu R. PISKOVÁ, Praha 2009, ke stavebnímu řádu i celkovému vývoji města D. NOVOTNÁ: Možná podoba, s. 230-241, ke Kutné Hoře HISTORICKÝ ATLAS MĚST 22 – Kutná Hora, s. 4-9, mapový list č. 34-36, mapy č. 48-51, celkově o městě KUTNÁ HORA. Redakce H. Štroblová, B. Altová.

²⁴³ IRM, I.11/7, s. 32 (o úřadu měřičů dolů); I.10/7, § 3, s. 32 (spory mezi sousedy); I.12/8, § 3, s. 33 (důlní tesaři jako svědci sporů o meze); II.2, s. 41 (o měření hor a jejich lánech); II.3, § 13, s. 46; II.4, § 14, s. 48; II.5, § 7, 10, 16, s. 50. G. Ch. PFEIFER: Ius (passim). K horním mírám (a jejich odlišnostem) A. SEDLÁČEK: Paměti, s. 31, 53, 399, možný podíl Gozzia z Orvieta předpokládá M. BLÁHOVÁ: Počátky, s. 74-83 (zde s. 79), celkově k zákoníku J. ŽEMLIČKA, Království, s. 369-380.

jinde. V Dolním Slezsku se archeologům podařila vymezit středověká rýžovnická pole ohrazená kameny.²⁴⁴

Rozmach horních, důlních a rýžovacích činností s sebou nesl i nové a zatím dosud nepraktikované formy vymezování ve vícerozhledu. Zatímco hraničení mezi městskými „horními“ okruhy se neslo v tradičním duchu s využitím vodotečí a nápadných míst, tak jemnější postupy se uplatňovaly při vymezování pracovních a výrobních ploch a těžebních jam, případně rýžovnických polí. Můžeme vést vzdálenou analogii s „claimy“ známými ze zlaté horečky na americkém Západě. Někdy, ne vždy mohlo posloužit fyzické vymezování s pomocí příkopů a navršenin. Přesnější rozhraničení si žádalo vymezování „hor“ a štol zvláště v místech hustějších aktivit. V pokročilejších horních centrech se již počítalo s „měřením“ jako nástrojem spravedlivějšího rozdělování, cestu si rychle razily specifické horní míry, jako důlní lán.

9. Shrnutí

Dosavadní bilance různých typů hraničení a prostorového vymezování naznačuje, jak rozdílně, avšak zároveň s využíváním stejných či obdobných prostředků se chovala jednotlivá a vzájemně odlišná prostředí. Nezaměnitelná a nezbytná bývala zkušenost a znalost místních lidí, kteří se dobře orientovali nejen přímo ve svém „katastru“, ale po dědech a otcích znávali citlivé úseky v terénu zvláště tam, kde příroda nenabízela mnoho rozlišovacích hraničních znamení. Jejich výpověďmi se řídily rozhodčí komise, jimž sice „předsedal“ a vedl je úředník nebo místní autorita, rozhodné slovo však mívali „sousedé“ (*vicini*) a místní pamětníci. Dálo se tak při koupích, prodejkách nebo při vytyčování nových územních či majetkových jednotek, konkrétně majetků, újezdů, v nižším řádu lesů aj. Ve 13. století se setkáváme i se zmínkou vymezení konkrétního půllánového pole pomocí mohylek vytyčených během objetí koňmo (*circumequitatio*). Tyto výpovědi a vymezení na dlouhý čas takový stav konzervovaly, teprve rozmach osídlení v takovém „újezdu“ mohl daný stav posouvat a případně

---

²⁴⁴ Souhrnně J. KOŘAN: K minulosti, s. 15-33; J. KUDRNÁČ: Rýžování, s. 455-485, M. KUNA a kol.: Archeologický atlas, s. 52-55, 225-227, dostupné též na [www <http://www.archeologickyatlas.cz/>](http://www.archeologickyatlas.cz/) [cit. 2015-09-19]; k Mirkovicím na Českokrumlovsku M. ERNÉE – P. HRUBÝ – K. MALÝ – M. TOMÁŠEK – J. VALKONY: Raná exploatace, s. 85-108. K Jílovsku P. MORÁVEK – J. LITOCHEB: Jílovské zlaté doly (passim), k souvislosti Medníku a Sekanky M. ERNÉE – P. HRUBÝ – K. MALÝ – M. TOMÁŠEK – J. VALKONY: Raná exploatace, s. 105; M. RICHTER: Hradištko, s. 169-170, 173.

měnit. Povědomou geografickou představou se vymezoval obrovský horní revír Uničova, něčím kvalitativně jiným ovšem bývaly situace při vyměřování důlních lánů, „hor“ a vůbec horních děl. Ke slovu přicházel větší důraz na přesnost takového „vyměření“, které na malém prostoru mohlo snadno poškodit nebo zvýhodnit. Podobně i městské parcely si žádaly přesnost, takže i v tomto prostředí, podobné jako v horním segmentu, se dá počítat s pokračující profesionalizací. Zvláštní kapitolu tvoří vymezení pohřebiště, související s nutností vymezení posvěcené půdy oproti ostatní nevysvěcené ploše. Naproti tomu farní obvody, sestávající ze součtu náležitých „katastrů“, stály před jiným problémem, totiž kolik „vesnic“ či sídelních položek do příslušné farnosti náleží, zda některá odlehlejší místa z farního dohledu neunikají. Základy, kulminující v převratném 13. století, našly pokračování v lucemburské době.

V. Závěr

Vymezování hranic je důležité pro pochopení toho, jakými způsoby lidé v minulosti vytyčovali nejen svůj majetek a životní prostor, ale také toho, jak vnímali krajinu a přírodu kolem sebe či jaké krajinné prvky se jim zdály výrazné a trvalé, že je použili pro vymezení „svého“ prostoru. V dochovaných popisech hranic se často setkáváme s vodními toky, horami, skalami či stromy. V místech, kde se tyto přírodní danosti nenacházely, vztyčovali lidé výrazné mezníky umělé. Studium hranic a hraničení kvůli tomu, že zkoumá jak písemné, tak hmotné prameny, vyžaduje mezioborový přístup, který užívá metody pomocných věd historických, archeologie, historické geografie a inspiruje se i v dějinách osídlení či v právní archeologii a etnografii.

Samotný pojem hranice, odvozeně hraničení, v sobě skrývá více významových odstínů. Stačí uvést často užívané obraty jako mentální hranice, hranice lidských možností a podobně, v předkládané disertaci je však hranice chápána v klasickém slova smyslu, tedy jako rozhraní oddělující dvě entity, dvě terénní, územní nebo státní složky. Ačkoliv se zájem této disertace týká středověku, stěží se lze obejít bez stručných exkurzů do světa starověkých civilizací či novější doby, neboť středověká situace vychází ze starších kořenů a plynule přechází do následujícího období. V indoevropské civilizaci hranice představovala, a to na nižších i vyšších úrovních, vždy cosi posvátného a za běžných okolností právně nedotknutelného; něco, co si zasluhuje zvláštní péči. Skupinové obcházení hraničních bodů mívalo význam praktický i demonstrační. Sloužilo k rytmickému ožívání kolektivní paměti, jež byla v moderní době nahrazena pamětí objektivní. Zejména od 19. století zůstává vtištěna do kartografických a měřičských zobrazení, v řádu základních prostorových jednotek katastrálními mapami. I ty v sobě mohou přímo či nepřímo odrážet starší realitu a stopy dávno zaniklých situací. Studium hranic a hraničení je časově i prostorově neomezené, lze je tedy zkoumat od pravěku prakticky až po současnost, a to v různých oblastech, i obecně, navíc z různých úhlů pohledu a v rozličných aspektech. Proto je možné je dále rozšiřovat, například směrem k detailnějším výzkumům určitých částí hranic jakéhokoli typu včetně terénního průzkumu a hledání konkrétních hraničních znaků, i pomocí leteckého laserového snímkování a skenování či starých map. Jiným směrem je možnost zkoumání římských hranic, což posunuje studium hraničení dále do minulosti (Řím a barbaricum, *Limes romanus* a obrana – kastely a vojenské tábory). Možné jsou i výzkumy od středověku dále do novověku, například porovnávání obsahu starších map a plánů pořizovaných při obchůzkách hranic

v novověku s detailními mapami stabilního katastru. Z novověku je také dochováno větší množství zpráv o hraničních rituálech, spojujících v sobě právo a lidové zvyky. Specifickým směrem bádání je zkoumání delimitačních listin (vedoucí až k modernímu vytyčení hranic současných států či katastrů obcí). Dalšími tématy jsou výzkum obrany hranic či bádání o hraničních znacích v průběhu staletí.

Hraničení, ať při vytyčování hranic zemí, dominií, újezdů, vesnických „katastrů“ nebo jiných objektů, odedávna využívalo nápadných prvků v krajině, zvláště takových, které byly pevně fixovány a u nichž se nedalo předpokládat změna polohy. Patřily sem skály, kopce, vodní toky, osamocené balvany, mohutné stromy, neobvyklé a vzácné přírodní úkazy, ale z nedostatku jiných bodů třeba i pohřebiště nebo poustevny. I z těchto popisů lze odvodit, jak důvěrně se člověk ve středověku stýkal s přírodou a jak jejích znaků dokázal pružně využívat pro svoje praktické potřeby, v tomto případě vymezení území. Ne všude, zvláště v málo přehledných monotónních partiích, se však nedalo s výraznými přírodními útvary vystačit. V takových situacích si člověk běžně vypomáhal speciálními hraničními znaky, zejména navršeným kamením a hlínou, značkami vysekanými do kmenů nápadných stromů či skalních útvarů. Právě s termínem *kopci* apod. se ve středověkých pramenech nejednou setkáváme. Sám proces vytyčování újezdní, obecní, vlastnické či zemské hranice i jejich občasné kontroly probíhaly komisionálně a řídily se ustálenými pravidly a rituálními zvyky, nevyjímaje ani ordálové formy. Právě účast důvěryhodných svědků mohla sehrávat v případných sporech značnou roli. Poměrně nejjednodušší bývalo vymezení míst či teritorií sevřených potoky či říčkami, zdaleka ne vždy se taková situace nabízela. Při limitacích újezdů nebo lesních celků v neosídlených krajinách si člověk vypomáhal různými technikami, jak je známo ze Slezska třeba za pomoci kouřových signálů, k nimž z výchozího místa postupovali lidé pověřeni lineárním ohraňováním daného kusu země.

Předkládaná práce se věnuje hranicím a hraničení z historicko-geografických, sídelně historických a krajinných aspektů. Objektem zájmu zde jsou Čechy a Morava jako historické země; pokouším se hledat odpovědi na otázky, jak se české země ve středověku definovaly vůči svému okolí, jakých prostředků se využívalo a v neposlední řadě jaký respekt si takto stanovená hranice získávala. Ale pohled může být také opačný, totiž jak vzájemnou hranici chápali v sousedství, protože vidění z jedné či druhé strany hranice nemuselo být totožné a mohlo se lišit. Výsledkem bývaly často vleklé hraniční spory, které čekaly na řešení. Buď se nakonec tiše či

válečně urovnaly, nebo nastoupilo přesnější hraniční vydělení. Kromě zemské či státní hranice, která bývá nejčastějším předmětem badatelského zájmu, se území vymezovala i na řádově „nižších“ úrovních. Hranici a hraničení lze sledovat v mnoha dalších podobách, pro středověk například jako hranice újezdů, panských dominií a klášterních majetků, „katastrů“ vesnic, ale i vymezení diecézí, farností, pohřebišť, polí, lesů nebo horních revírů. Shodné či obdobné způsoby vymezení prostoru shledáváme v prostředí střední Evropy, v řadě ohledů i mimo její územní dosah. I proto jsem se v práci věnovala komparacím s praxí hraničení v Meklenbursku, Pomořanech, Polsku, Rakousku a v nynějším Slovensku. Jen tak mohou vyniknout společné i rozdílné prvky v technice, chápání i v praktickém vytyčování hraničních předělů.

Nejtrvalejší bývalo hraničení tam, kde sama příroda určovala jeho průběh. K nejstarším dokumentům, které se spíše nepřímou vyjadřují k rozsahu českého území, patří kromě údajů tzv. Bavorského geografa i známý popis hranic pražského biskupství z listiny císaře Jindřicha IV. (1086). Z geografické sevřenosti mohly Čechy odedávna těžit. Tento „kousek země“ byl obkroužen věncem pohraničních hor, které pokrýval hustý hvozd. Byl to rys natolik nápadný, že pronikl do obecného povědomí (odráží se v Kosmově popisu Čech). Opticky se projevuje také na starých kartografických vyobrazeních, například v Klaudyánově mapě Čech nebo Münsterově Kosmografii z poloviny 16. století. Bývalo nesnadné z Čech buď nějaký kus odkrojit, nebo dílčí sousední teritorium „za horami“ k českému jádru přiřčenit. Proto je zemská i „státní“ hranice Čech prakticky od středověku neměnná, samozřejmě s výjimkou Chebska a některých okrajových partií. Pohraniční hory bývaly prostupné jen občasnými průsmyky, na něž bylo nutné soustředit obranu země (přeseky, při vyústění výstavba hradů, posléze i měst a městských pevností). Z různých směrů tyto dálkové a cesty mířily k Praze, kde se hvězdovitě sbíhaly. Samotná hraniční čára probíhala „středem hvozdů“ (in media silva), případně po rozvodích, a teprve postupně tuto pásovou hranici v některých citlivých místech nahrazovala hranice lineární. Co víme, poprvé ji stanovila listina císaře Fridricha Barbarossy z roku 1179, když určením pevných přírodních bodů vytyčila základní hraniční „čáru“ sporných úseků mezi Čechami a Rakousy na Vitorazsku (od rakouské Weitry). Tento způsob vymezení prostoru byl samozřejmě znám již dříve, ale zatím se uplatňoval v limitacích nižšího řádu. Jiný způsob hraničení znala Morava, neboť k jihu zůstávala otevřená a mezní roli částečně mohla plnit Dyje, lemovaná soustavou hradních

pevností. V severním a východním pomezí se moravská hranice díky terénu formovala obtížněji, ve směru do Slezska se později uplatnily majetkové poměry na rozhraní mezi markrabstvím a hornoslezskými knížectvími (hranice se měnila podle „zemské příslušnosti“ majitele panství). Opevňování hranic či jejich úseků soustavou valů, jak ukazují některé příklady z Polska či odjinud, české země nepoznaly.

Zájem o hraniční vymezení ve srovnání s předchozím obdobím narůstal od 13. století, kdy objektivně a bez ohledu na geometricky stoupající počty diplomatických písemností přibývá nejen hraničních popisů, ale také je patrná snaha o jejich zpřesnění a zdokonalení. Běžným jevem se stávají umělá hraniční znamení, nastupuje bedlivější sledování a kupovaných, prodávaných nebo vyměňovaných majetků, často s hmotným či jiným inventářem, který se k nim vázal. Prameny znají i vymezení a ohraňování dalších prostorových a zároveň majetkových položek, jako lesních celků, polností a různě definovaných objektů. Od sklonku 13. století přibývají horní okrsky. Ještě před rozmachem kutnohorského dolování byl stanoven hraniční předěl těžebních revírů měst Kolína a Čáslavi, posléze byly s využitím speciálního názvosloví vyměřovány štoly a podíly na jejich exploataci.

Další inovace do hraničení přinesly ve 13. století urbanizační trendy. Exaktní měření, svěřované lokátorům či jejich pomocníkům, často specializovaným měřičům, přitom předurčovalo nejen tvar a rozsah budoucího sídliště, ale i jeho vnitřní uspořádání. Hranice sídelních areálů, v ideálním případě vymezených hradbami (nebo alespoň příkopem), se stávala nejen ochranou, ale také vydělením dvou právních oblastí, jednoho uvnitř, druhého vně vymezení. K takovému „právnímu“ účelu obvykle delší čas sloužil jednoduchý plaňkový či živý plot, palisáda nebo příkop s valem, až později nastupovaly pevné kamenné hradby. Novější, zvláště archeologické a stavebně historické poznatky dávají nahlédnout do parcelace středověkých měst, ne vždy respektujících současnou uliční a parcelní síť. Problematika hraničení se přesouvá do urbánních studií, přičemž náběhy k jasněji danému vytyčení lze vysledovat i pro venkovské osídlení.

Pojem hranice má, jak jsem dovodila, dlouhou historii a patří do souboru obecných termínů, který je třeba v medievistickém bádání soustavně sledovat. Historiografie zkoumala oprávněnost konceptu „přirozených“ hranic, u něhož dospěla k názoru, že je nutný oboustranný konsensus, jinak je překročitelná a anulovatelná, jak ukázal politický vývoj v moderní době. Předělem pro výzkum hranic a hraničení je nepochybně ve střední Evropě 13. století (s fázovým posunem směřujícím od západu

k východu), přinášející a rozvíjející včetně dalších inovací exaktní vytyčování a vyměřování prostoru spojených s postupující vlnou kolonizace.

Seznam pramenů a literatury

prameny

ACRB – Archivum Coronae Regni Bohemiae, I. (1086–1346), fasciculus 1. (1086–1305). Ed. V. HRUBÝ, Praegae 1935; II. (1346–1355). Ed. V. HRUBÝ, Praegae 1928.

ANNALES FULDENSES – Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis, ed. F. KURZE, Hannoverae 1891. (= MGH SS rerum Germanicarum in usum scholarum 7)

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805–1197). Ed. G. FRIEDRICH, Praegae 1904–1907; II. (1198–1230). Ed. G. FRIEDRICH, Praegae 1912; III.1–2 (1231–1240). Edd. G. FRIEDRICH – Z. KRISTEN, Praegae 1942–1962; III.3 (Acta spuria et additamenta). Edd. G. FRIEDRICH – Z. KRISTEN – J. BISTRICKÝ, Olomucii 2000; III.4 (Index nominum et glossarium). Ed. J. BISTRICKÝ, Olomucii 2002; IV.1–2 (1241–1253). Edd. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Praegae 1962–1965; V.1–3 (1253–1278). Edd. J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, Praegae 1974–1982; V.4 (Prolegomena diplomatica, indices). Edd. S. DUŠKOVÁ – V. VAŠKŮ, Praegae 1993; VI.1 (1278–1283). Edd. Z. SVITÁK – H. KRMÍČKOVÁ – J. KREJČÍKOVÁ – J. NECHUTOVÁ, Praegae 2006; Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297). Ed. D. HAVEL, Brno 2011.

CDM – Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV. (1268–1293). Ed. A. BOČEK, Olomucii 1845; V. (1294–1306). Ed. J. CHYTIL, Brunae 1850.

CDSlov. – Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. (805–1235). Ed. R. MARSINA, Bratislaviae 1971; II. (1236–1260). Ed. R. MARSINA, Bratislaviae 1989.

CDSR – Codex diplomaticus Saxoniae Regiae, I.2. Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen (1100–1195). Ed. O. POSSE, Leipzig 1889; II.1. Urkunden des Hochstifts Meissen (962–1356). Ed. E. G. GERSDORF, Leipzig 1864. (dostupné z [www <http://codex.isgv.de/>](http://codex.isgv.de/) [cit. 2016-01-12]).

CIL – Codex Inscriptionum Latinarum. Vol. I, pars II, fasc. I, Inscriptiones Latinae antiquissimae ad C. Caesaris mortem, ed. E. LOMMATZSCH, Berolini 1918 (2. vyd. 1974); Vol. V, pars II, Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae, Inscriptiones regionum Italiae undecimae et nonae, ed. T. MOMMSEN, Berolini 1877 (2. vyd. 1959).

(dostupné z [www <http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/cil_baende.html>](http://cil.bbaw.de/cil_en/dateien/cil_baende.html) [cit. 2017-01-07]).

CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia civitatum Pragensium. Ed. J. ČELAKOVSKÝ, Praeae 1886; II. Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225–1419. Ed. J. ČELAKOVSKÝ, Praeae 1895; IV.1, Privilegia non regalium civitatum provincialium annorum 1232–1452. Ed. A. HAAS, Praeae 1954.

CRON. SAR. – Cronica domus Sarensis. Ed. J. LUDVÍKOVSKÝ, přeložil R. MERTLÍK, poznámky M. ZEMEK, Brno 1964.

FIR – Fontes iuris romani = Prameny římského práva, uspořádal M. SKŘEJPEK, Praha 2004 – Lex duodecim tabularum, Digesta

FRA – Fontes rerum Austriacarum: FRA II.11. Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde, Teil 1. Hrsg. J. N. WEIS, Wien 1856; FRA II.81. Die Urkunden des Zisterzienserstiftes Lilienfeld 1111–1892. Hrsg. G. WINNER, Wien 1974.

FRB – Fontes rerum Bohemicarum: Jarloch, tzv. Kanovník vyšehradský, Letopisy české, Letopisy hradištsko-opatovické, Příběhy Přemysla Otakara II., Vincentius, Zbraslavská kronika

GALLUS ANONYMUS – Galli Anonymi cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Monumenta Poloniae Historica, Nova series II. Ed. C. MALECZYŃSKI, Cracoviae 1952.

GEOGRAF BAV. – Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. Popis měst a území na severní straně Dunaje (tzv. Bavorský geograf), in: Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Prameny k dějinám Velké Moravy III. Listiny, listy, různé historické texty. Ed. D. BARTOŇKOVÁ – R. VEČERKA, sest. L. HAVLÍK – I. HRBEK – J. LUDVÍKOVSKÝ – S. SEGERT – E. ŠTOLBOVÁ – D. BARTOŇKOVÁ – R. VEČERKA, 2. revid. a rozšíř. vyd., Praha 2011, s. 247-252.

HERBORD – Herbord, Dialogus de vita Ottonis episcopi Bambergensis, in: MGH SSRG. Ed. G. H. PERTZ, Hannoverae 1868.

CHELČICKÝ – Chelčický, Petr: Siet viery. Ed. J. BOUBÍN, Praha 2012 (= Sbíрка pramenů k náboženským dějinám 3, Editiones 8)

IRM – Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov, z latiny přeložil Petr Přespole roku 1460, k vydání připravil J. Bílek roku 2000, Kutná Hora 2000.

JARLOCH – Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Pragae 1875, s. 461-516. (Český překlad: Letopis Vincenciův a Jarlochův, překlad F. HEŘMANSKÝ, předmluva Z. FIALA, Praha 1957)

KAN. VYŠ. – (Tzv.) Kanovník vyšehradský, in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 203-237.

KNIHA DRNOVSKÁ – Ctibor Drnovský z Drnovic: Kniha Drnovská. Ed. V. BRANDL, Brno 1868.

KNIHA TOVAČOVSKÁ – Ctibor Tovačovský z Cimburka: Kniha Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. Mor. Ed. V. BRANDL, Brno 1868.

KOSMAS – Cosmae Pragensis chronica Boemorum, MGH SS Nova Series II. Ed. B. BRETHER, Berolini 1923. (Český překlad: Kosmova kronika česká, překlad K. HRDINA – M. BLÁHOVÁ, Praha – Litomyšl 2005.)

KSIĘGA HENRYK. – Księga Henrykowska. Ed. R. GRODECKI, Poznań – Wrocław 1949 (= Biblioteka Tekstów Historycznych, 2).

LEGES BURGUNDIORUM, in MGH Legum Nationum Germanicarum 2,1, Hannover 1892.

LEGES VISIGOTHORUM, in MGH Legum Nationum Germanicarum 1, Hannover – Lipsko 1902.

LEX ALAMANORUM, in MGH Legum Nationum Germanicarum 5,1, 2. vyd., Hannover 1956.

LEX BAIUVARIORUM, in MGH Legum Nationum Germanicarum 5,2, Hannover 1926, s. 398-405.

LET. ČES. – Letopisy české od roku 1196 do roku 1278, in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 282-303.

LET. HRAD.-OPAT. – Letopisy Hradištsko-Opatovické, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Pragae 1875, s. 386-400.

LICHTENŠTEJNSKÝ URBÁŘ – Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nikolsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Feldsberg, Rabensburg, Mistelbach,

Hagenberg und Gnadendorf aus dem Jahre 1414. Ed. B. BRETHOLZ, Reichenberg – Komotau 1930. (= Sudetendeutsche Geschichtsquellen, Bd. 3)

LISTY ZBR. – Listy kláštera zbraslavského. Ed. F. TADRA, Praha 1904.

(= Historický archiv, 23)

LIVIUS – Livius, Titus: Dějiny I., přeložil P. KUCHARSKÝ – Č. VRÁNEK, Praha 1971 (= Antická knihovna, sv. 11).

MAIESTAS CAROLINA – Maiestas Carolina. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, hrsg. B.-U. HERGEMÖLLER, München 1995 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 74).

MENŠÍK – Jakub Menšík z Menštejna: O mezech, hranicích, saudu a rozepři mezní i příslušenství jich v Království českém, Codex Iuris Bohemici IV/5. Ed. H. JIREČEK, Praha 1883, s. 148-218.

MGH = Monumenta Germaniae Historica: Kosmas, Leges Burgundiorum, Leges Visigothorum, Lex Alamanorum, Lex Baiuvariorum

MK BRNO – Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379). Ed. M. FLODR, Brno 2005. (= Prameny dějin moravských 8)

MUB – Mecklenburgisches Urkundenbuch I (786–1250). Hrsg. von dem Verein für mecklenburgische Geschichte und Alterthumskunde, Schwerin 1863; II (1251–1281), Schwerin 1864; III (1281–1296), Schwerin 1865; IV (1297–1300, Nachträge und Register zu Band I–IV), Schwerin 1867.

PASS. URB. – Die Passauer Urbare. I. Die Urbare des Hochstifts. Bearb. von A. MAIDHOF, Passau 1933.

PICCOLOMINI – Piccolomini, Aeneas Silvius: Historia Bohemica. Band 1. Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes. [Ed.]: J. HEJNIC – H. ROTHE. Köln – Weimar – Wien 2005. (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Neue Folge. B. Editionen, 20/1.)

PŘÍBĚHY PŘEMYSLA OTAKARA II. – Příběhy krále Přemysla Otakara II., in: FRB II.1. Ed. J. EMLER, Pragae 1874, s. 308-335.

PUB – Pommersches Urkundenbuch I. 1 (786–1253). Hrsg. von R. KLEMPIN, Stettin 1868; II.1 (1254–1278). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1881; II.2 (1278–

1286). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1885; III.1 (1287–1295). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1888; III.2 (1296–1300). Hrsg. von R. PRÜMERS, Stettin 1891.

RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae II. (1253–1310). Ed. J. EMLER, Praegae 1882; III. (1311–1333). Ed. J. EMLER, Praegae 1890; IV. (1333–1346). Ed. J. EMLER, Praegae 1892; VII. (1358–1363). Edd. B. MENDEL – M. LINHARTOVÁ, Praegae 1954–1964.

SUB – Schlesisches Urkundenbuch I (971–1230), Bearb. von H. APPELT, 3. Aufl., Wien – Köln – Graz 1971; II (1231–1250), Bearb. von W. IRSIGLER, Wien – Köln – Graz 1977; III (1251–1266), Bearb. von W. IRSIGLER, Wien – Köln – Graz 1984; IV (1267–1281), Bearb. von W. IRSIGLER, Wien – Köln – Graz 1988; V (1282–1290), Bearb. von W. IRSIGLER, Wien – Köln – Graz 1993; VI (1291–1300), Bearb. von W. IRSIGLER, Wien – Köln – Graz 1998.

TACITUS – Tacitus, Publius Cornelius: Letopisy, přeložil Antonín Minařík, 3. přeprac. vyd., Praha 1975 (= Antická knihovna, sv. 27).

THIETM. MERS. – Kronika Thietmara. Ed. M. Z. Jedlicki, Poznań 1953 (= Biblioteka Tekstów Historycznych 3).

UBLOE – Urkundenbuch des Landes ob der Enns II. (777–1230), Wien 1856. Dostupné z www <<http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10011704-6>> [cit. 2017-02-23]

VINCENTIUS – Letopis Vincencia, kanovníka kostela pražského, in: FRB II.2. Ed. J. EMLER, Praegae 1875, s. 407-460. (Český překlad: Letopis Vincenciův a Jarlochův, překlad F. HEŘMANSKÝ, předmluva Z. FIALA, Praha 1957)

ZBR. KRON. – Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in: FRB IV. Ed. J. EMLER, Praegae 1884, s. 3-337.

ZVTO – Zala Vármegye története. Okleveltár. I. (1024–1363). Edd. I. NAGY – D. VÉGHÉLY – G. NAGY, Budapest 1886. Dostupné z www <https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_sk_1886_vmegye_tortenete_1/?pg=0&layout=s> [cit. 2017-02-23]

literatura

ADEL, BURG UND HERRSCHAFT an der „Grenze“: Österreich und Böhmen. Hrsg. von K. BIRNGRUBER, Ch. SCHMID unter Mitarbeit von H. WEIGEL, Linz 2012 (= Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 34).

AKADEMICKÝ ATLAS ČESKÝCH DĚJIN. Edd. E. SEMOTANOVÁ, J. CAJTHAML, Praha 2014.

APPELT, Heinrich: Die Echtheit der Trebnitzer Gründungsurkunden, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 71, 1937, s. 1-57.

ATLAS ČESKOSLOVENSKÝCH DĚJIN. Hlavní vědecký redaktor J. PURŠ, Praha 1965.

AURIG, Rainer – HERZOG, Steffen: Mittelalterliche und neuzeitliche sächsisch-böhmische Verkehrsverbindungen zwischen Freiburger Mulde und Neisse, in: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ed. K. KAISEROVÁ, Ústí nad Labem 1993, s. 391-406.

BADER, Karl Siegfried: Die Gemarkungsgrenze, in: K. S. BADER (Hrsg.): Grenzrecht und Grenzzeichen, Freiburg im Breisgau 1940, s. 56-67. (= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde, 2)

BAKALA, Jaroslav: Holasická provincie a formování opavského vévodství, in: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií, Brno 2002, s. 70-90 (původní vydání in: Časopis Slezského muzea, řada B, 18, 1969, s. 9-23).

BAKALA, Jaroslav: Holasické pomezí v 11. a 12. století, in: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií, Brno 2002, s. 53-69 (původní vydání in: Časopis Slezského muzea, řada B, 13, 1964, s. 105-117).

BÁLEK, Miroslav – UNGER, Josef: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě, Archaeologia historica 21, 1996, s. 429-442.

BÁLEK, Miroslav – UNGER, Josef: Umgrentzte mittelalterliche Dörfer in Südmähren, in: Ruralia I – Památky archeologické – Supplementum 5, Praha 1996, s. 296-300.

BANASZKIEWICZ, Jacek: Fabularyzacja przestrzeni. Średniowieczny przykład granic, Kwartalnik Historyczny 4, 1979, s. 987-999.

BARTKIEWICZ, Kazimierz: Dzieje Ziemi Kłodzkiej w wiekach średnich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977. (= Monografie Śląskie Ossolineum, 28)

BARTOŠ, Martin: Středověké dobývání v Kutné Hoře, in: Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Ed. K. NOVÁČEK, Praha – Brno – Plzeň 2004 (= Mediaevalia archaeologica 6), s. 157-201.

BAUER, Otakar: Žitava v českých dějinách, in: Žitavsko v českých dějinách. Ed. A. FRINTA – H. ROKYTA, Praha 1947, s. 7-57.

BAUER, Reinhard: Die ältesten Grenzbeschreibungen in Bayern und ihre Aussagen für Namenkunde und Geschichte. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität zu München (= Die Flurnamen Bayerns 8), München 1988.

BAUER, Reinhard: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen als Quelle für die Namenforschung, in: Frühmittelalterliche Grenzbeschreibungen und Namenforschung, hrsg. v. DEBUS Friedhelm (= Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge, Beiheft 42), Heidelberg 1992, s. 35-60.

BEER, Karl: Zur Wehr- und Gerichtsorganisation böhmischer Grenzgebiete im Mittelalter, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 52, 1938, s. 243-256.

BELLING, Vojtěch: Vývoj a postavení tzv. Provincie Záhvozd v raně středověkých Čechách, Mediaevalia Historica bohemica 9, 2003, s. 7-26.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav – KOVÁŘ, Jaromír – ŠVÁB, Miloslav – ZEMAN, Adolf: Dějiny Plzně. Díl 1. Od počátků do roku 1788, Plzeň 1965.

BENDER, Helmut: Bemerkungen zu Grenzen in den nordwestlichen Provinzen des römischen Reiches, Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 9, 1991, s. 55-68.

BERÁNEK, Michal: Zaniklá vesnice v poloze „V Žáku“ v Klánovickém lese (Praha). K problematice plánovitých sídelních forem, Studia Mediaevalia Pragensia 10/1, 2011, s. 91-204.

BESCHORNER, Hans: Die Herrschaft Riesenburg und ihre Besitzer bis zum Übergang in wettinischen Besitz, in: Forschungen zur Geschichte Sachsens und Böhmens. Hrsg. von R. KÖTZSCHKE, Dresden 1937, s. 92-128.

BIERMANN, Felix: Flüsse und andere Binnengewässer als Grenzen, Besiedlungs- und Kommunikationslinien im slawischen Siedlungsgebiet, in: Siedlung,

Kommunikation und Wirtschaft im westslawischen Raum. Hrsg. von F. BIERMANN – T. KERSTING, Langenweissbach 2007 (= Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 46), s. 1-11.

BIERMANN, Felix: Das geplante Dorf – Ortsbefestigungen und Parzellierungen in Dörfern des Ostsiedlungszeit, in: Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Hrsg. von F. BIERMANN – G. MENGELSDORF, Frankfurt am Main 2005 (= Greifswalder Mitteilungen 7), s. 91-120.

BILLIG, Gerhard – WISSUWA, Renate: Altstrassen im sächsischen Vogtland, Plauen 1987.

BLÁHA, Radek – FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: Proměna uliční sítě a parcelace v Hradci Králové a Chrudimi, in: Forum urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy, Brno 2007, s. 82-93.

BLÁHOVÁ, Marie: Břevnovské zápisy o osídlení polického újezdu. Příspěvek k problematice pamětních zápisů ve 13. století. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 267-272.

BLÁHOVÁ, Marie: Castrum sub silva situm, nomine Lutomisl. K první zmínce o Litomyšli v Kosmově kronice k roku 981, in: Litomyšl 981-1981. Sborník statí o dějinách a současnosti českého města k 1000. výročí první zmínky, Praha 1981, s. 13-23.

BLÁHOVÁ, Marie: Počátky kodifikace zemského práva v Čechách, in: *Kultura prawna w Europie Środkowej*. Red. Antoni BARCIAK, Katowice 2006, s. 74-83.

BLÁHOVÁ, Marie: Evropská sídliště v latinských pramenech období raného feudalismu, Praha 1986.

BLÁHOVÁ, Marie – FROLÍK, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa: Velké dějiny zemí Koruny české, I. Do roku 1197, Praha – Litomyšl 1999.

BOBKOVÁ, Lenka: Budyšínsko a Zhořelecko, součást České koruny v letech 1319-1396. *Mediaevalia Historica Bohemica* 5, 1998, s. 67-90.

BOBKOVÁ, Lenka: Sasko v teritoriální politice českých králů do roku 1459, in: *Čechy a Sasko v proměnách dějin*. Ed. K. KAISEROVÁ, Ústí nad Labem 1993, s. 48-74.

BOBKOVÁ, Lenka: Územní politika prvních Lucemburků na českém trůně, Ústí nad Labem 1993 (= *Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et Historica* 1).

- BOHÁČ, Pavel: Územní rozsah majetku vyšehradského proboštství na Prachaticku v 13.–14. století, *Historická geografie* 21, 1983, s. 337-370.
- BOHÁČ, Zdeněk: Časové vrstvy patrocinií českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení, *Historická geografie* 4, 1970, s. 7-40.
- BOHÁČ, Zdeněk: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské, Praha 1978.
- BOHÁČ, Zdeněk: K lokalizaci Kosmovy mons Osseca a přilehlé cesty pražsko-bechyňské, *Československý časopis historický* 15, 1967, s. 747-756.
- BOHÁČ, Zdeněk: Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie* 20, 1982, s. 15-88.
- BOHÁČ, Zdeněk: The Share of the Medieval Colonization in the Alternation of the Inland Part of Bohemia during the Feudalism Period, *Historická geografie* 27, 1988, s. 153-172.
- BOHÁČ, Zdeněk: Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech, *Historická geografie* 12, 1974, s. 3-25.
- BOHÁČ, Zdeněk: Vesnice v sídelní struktuře předhusitských Čech, *Historická geografie* 21, 1983, s. 37-116.
- BOLINA, Pavel: Byl hrad Svojanov u Poličky posledním centrem tzv. úsobrnské provincie? (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí II), *Časopis Matice moravské* 124, 2005, s. 3-46.
- BOLINA, Pavel: Kde byl přepaden biskup Jindřich Zdík roku 1145. (Příspěvek k historii moravsko-českého pomezí), *Časopis Matice moravské* 122, 2003, s. 343-372.
- BOLINA, Pavel: „Per transversum montis Scalicze“ – k interpretaci pozůstatků starých cest na katastru Dolan u Olomouce ve světle rozhraničovací dohody dolanského kláštera a olomoucké kapituly z roku 1404, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 93-118.
- BOLINA, Pavel: Postupy při kolonizaci: vytyčování újezdů, in: Přemyslovci. Budování českého státu. Edd. P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 384-386.
- BOLINA, Pavel – CENDELÍN, Dušan: „Ausgangspunkte“ – Zur Methode der Altstrassenforschung, in: Tradition – Umgestaltung – Innovation.

- Transformationsprozesse im hohen Mittelalter. Hrsg. von E. GRINGMUTH-DALLMER und J. KLÁPŠTĚ in Zusammenarbeit mit J. HASIL, Praha 2014 (= Praehistorica 31/2), s. 743-755.
- BOLINA, Pavel – CENDELÍN, Dušan: Historický přechod pomezí Čech a Moravy u Litomyšle, in: *Historica Olomucensia, Supplementum II*, Olomouc 2014, s. 91-150.
- BOUBÍN, Jaroslav: Několik poznámek ke kartotéce Augusta Sedláčka, *Mediaevalia historica Bohemica* 17, 2014, s. 131-144.
- BRACHMANN, Hansjürgen – FOSTER, Elżbieta – KRATZKE, Christine – REIMANN, Heike: *Das Zisterzienserkloster Dargun im Stammesgebiet der Zirzipanen. Ein interdisziplinärer Beitrag zur Erforschung mittelalterlicher Siedlungsprozesse in der Germania Slavica*. Stuttgart 2003 (= *Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa*, Bd. 17).
- BRANDL, Vincenc: Staročeské právo mezní, *Právník* 8, 1869, s. 118-127, 155-166.
- BRANDL, Vincenc: Staročeské řízení soudní, *Právník* 8, 1869, s. 190-206, 225-234, 592-606, 621-636, 662-675, 696-713, 735-749, 772-787, 807-814.
- BREASTED, James Henry: *Ancient Records of Egypt I, The first to the seventh dynasties*, London 1988.
- BŘICHÁČEK, Pavel: Hrady Landštejn a Pomezí – výsledky archeologického výzkumu, *Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska* 23, 2011, s. 146-153.
- BURDOVÁ, Pavla: Desky dvorské, *Sborník archivních prací* 47, 1997, s. 75-123.
- BURDOVÁ, Pavla: Desky zemské. (Rozdělení po stránce obsahové a formální), *Sborník archivních prací* 43, 1993, s. 347-439.
- BURDOVÁ, Pavla: Mapové přílohy českých desek zemských, *Archivní časopis* 29, 1979, s. 86-92.
- BUŠKO, Cezary: Archeologia lokacyjnego Wrocławia, in: *Forum urbes medii aevi I*. Red. R. PROCHÁZKA, Brno 2004, s. 35-45.
- BUŠKO, Cezary – PIEKALSKI, Jerzy: Staré město ve Vratislavi v 13. – 15. století, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 299-314.
- BYLINA, Stanisław: *Sippamus granicies alias kopcones, czyli o wytyczaniu granic lokalnych*, in: S. BYLINA: *Drogi – granice – most*, Warszawa 2012, s. 43-88.

- CETWIŃSKI, Marek: Přemyslovské období (konec 11. stol. – 1310), in: Kladsko. Dějiny regionu. O. FELCMAN – R. GŁADKIEWICZ a kolektiv, Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko 2012, s. 49-69.
- ČÁDA, František: Kniha Tovačovská, Studie o rukopisech 6, 1967, s. 1-52.
- ČÁDA, František: Kniha Tovačovská – její rukopisy, Studie o rukopisech 7, 1968, s. 77-192.
- ČÁDA, František: Kniha Tovačovská – základy jejího textu, Studie o rukopisech 9, 1970, s. 1-56.
- ČÁDA, František: Kniha zvaná Drnovská, Studie o rukopisech 11, 1972, s. 5-40.
- ČECHURA, Jaroslav: Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské. (Doplňky k českému diplomatáři), Vlastivědný sborník Litoměřicko 17–20 (1981–1984), 1985, s. 43-69.
- ČECHURA, Jaroslav: Počátky vyšebrodského kláštera, Jihočeský sborník historický 50, 1981, s. 4-15.
- ČERNÁ, Eva: Komunikační síť v SV části Krušných hor v období vrcholného středověku a její kontext s polohami sklářských hutí, Archaeologia historica 23, 1998, s. 97-110.
- ČERNÁ, Eva – VELÍMSKÝ, Tomáš: Česko-saské kontakty a problematika středověkých cest přes Krušné hory a Děčínské stěny, in: Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ed. K. KAISEROVÁ, Ústí nad Labem 1993, s. 359-372.
- ČERNÝ, Ervín: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin. Historicko-geografická studie v regionu Dražanské vrchoviny, Brno 1992.
- DĚJINY BRNA 2. Středověké město. Redaktor svazku L. JAN, Brno 2013.
- DEMANDT, Alexander: Die Grenzen in der Geschichte Deutschlands, in: Deutschlands Grenzen in der Geschichte. Hrsg. von A. DEMANDT, 3. Aufl., München 1993, s. 9-31.
- DOBIÁŠ, Josef: Osídlení Pelhřimovska do válek husitských, Národopisný věstník československý 12, 1917, s. 20-25, 174-187.
- DOBIÁŠ, Josef: Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze?, Historica 6, 1963, s. 5-44.

DOBIÁŠ, Josef: Zaniklé osady na Pelhřimovsku. Příspěvek k historické topografii české, *Národopisný věstník československý* 13, 1918, s. 61-76.

DOHNAL, Martin – ŠÍDA, Petr: Historické způsoby značení pozemkových hranic a problematika tzv. mohylovitých útvarů, *Archeologie ve středních Čechách* 11/2, 2007, s. 635-652.

DOLEŽALOVÁ, Eva – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Die Erforschung der Entstehung und Ausprägung des Pfarreinetzes bis zum Beginn der hussitischen Revolution in der tschechischen Geschichtswissenschaft, in: *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. Hrsg. von N. KRUPPA unter Mitwirkung von L. ZYGLER, Göttingen 2008, s. 83-98.

DOLEŽEL, Jiří: Brněnský měšťan Henning a brodský těžař Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti, *Brno v minulosti a dnes* 17, 2003, s. 13-40.

DOLEŽEL, Jiří: Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku, *Brno v minulosti a dnes* 15, 2001, s. 13-32.

DOLEŽEL, Jiří: K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 123-173.

DOLEŽEL, Jiří: Městisko: zaniklá městská lokace 13. století na Prostějovsku, *Archeologické rozhledy* 60, 2008, č. 3, s. 459-508.

DOLEŽEL, Jiří: Na hranici Moravy: pozdně středověké opevnění v trati Hrádek u Javorníka v Bílých Karpatech, in: *Mezi raným a vrcholným středověkem*. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci, Brno 2012, s. 561-582.

DOLEŽEL, Jiří: Nová centra přemyslovských Čech a Moravy ve 13. století, in: *Přemyslovci – budování českého státu*, Praha 2009, s. 351-361, s. 366-377.

DOLEŽEL, Jiří – SADÍLEK, Jaroslav: Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: *Těžba a zpracování drahých kovů. Sídelní a technologické aspekty*, Praha 2004, s. 43-119.

DOM w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Red. B. GEDIGA, Wrocław 2004.

DUNIN-WAŞOWICZ, Teresa: Lapidés terminales na Slasku w 13 wieku, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 18, 1970, s. 3-25 (nově vydáno ve sborníku Teresa

DUNIN-WAŞOWICZ: Drogami średniowiecznej Polski: studia z dziejów osadnictwa i kultury. Wybrał i opracował A. JANEK, Warszawa 2011. (= Collectio archaeologica, historica et ethnologica, 4)).

DURDÍK, Tomáš – KLÁPŠTĚ, Jan: Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku, Archeologické rozhledy 44, 1992, s. 266-276.

DZIEWOŃSKI, Kazimierz: Geografia Trzebnicy i ujazdu trzebnickiego w okresie wczesnośredniowiecznym, Studia Wczesnośredniowieczne 1, 1952, s. 25-34.

Elektronický slovník staré češtiny, dostupný z www

<<http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>> [cit. 2017-02-12]

ELBEL, Petr: Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století, in: Ve stopách sv. Benedikta. K vydání připravili L. JAN a P. OBŠUSTA, Brno 2002, s. 39-56.

ENGLISCH, Brigitte: Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters, Berlin 2002 (= Vorstellungswelten des Mittelalters 3).

EPPERLEIN, Siegfried: Waldnutzung, Waldstreitigkeiten und Waldschutz in Deutschland im hohem Mittelalter. 2. Hälfte 11. Jahrhundert bis ausgehendes 14. Jahrhunderts, Stuttgart 1993. (= Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte. Beihefte 109)

ERNÉE, Michal – HRUBÝ, Petr – MALÝ, Karel – TOMÁŠEK, Martin – VALKONY, Jiří: Raná exploatace exogenních akumulací zlata na Českokrumlovsku, Acta rerum naturalium 16, 2014, s. 85-108.

FERULÍK, Alois: Hranice domašovského lesa, Vlastivědný věstník moravský 18, 1966, s. 106-109.

FIALA, Jaroslav: Osídlení Sedlečka na přelomu 12. a 13. století, Minulostí západočeského kraje 28, 1992, s. 33-83.

FIALA, Zdeněk: Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10. – 13. Jahrhundert, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. von F. GRAUS und H. LUDAT, Wiesbaden 1967, s. 133-143.

FRIEDRICH, Wilhelm: Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation. Abhandlungen der k. k. Geographischen Gesellschaft in Wien IX/3, Wien 1912.

- FRÝDEK, Miroslav: Mezníky – svědci života starých Římanů, in: Právní archeologie, ed. K. SCHELLE, Brno – Ostrava 2011, s. 41-57.
- GAUTIER DALCHÉ, Patrick – DELUZ, Christiane – BOULOUX, Nathalie – VAGNON, Emmanuelle – GADRAT, Christine – FERMON, Paul – QUERRIEN, Armelle: La terre. Connaissance, représentations, mesure au Moyen Âge, Turnhout 2013. (= L'Atelier du Médiéviste 13)
- GEBAUER, Jan: Slovník staročeský, dostupný z [www <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>](http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx) [cit. 2017-02-12]
- GEUPEL, Volkmar – HOFFMANN, Yves: Archäologische Funde aus Sayda im Erzgebirge, in: Život v archeologii středověku, Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi. Edd. J. KUBKOVÁ, J. KLÁPŠTĚ, M. JEŽEK, P. MEDUNA, Praha 1997, s. 185-191.
- GEUPEL, Volkmar – HOFFMANN, Yves: Mittelalterliche Keramik aus Schloss Purschenstein im Erzgebirge, Ausgrabungen und Funde 38, 1993, s. 25-30.
- GOESSLER, Peter: Von Grenzen der Frühzeit, ihren Zeichen und ihrem Nachleben, in: K. S. BADER (Hrsg.): Grenzrecht und Grenzzeichen, Freiburg im Breisgau 1940, s. 46-55. (= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde, 2)
- GOETTING, Hans: Urkundenstudien zur Frühgeschichte des Klosters Heinrichau, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 73, 1939, s. 59-86.
- GOJDA, Martin: Letecká archeologie v Čechách = Aerial archaeology in Bohemia. Letecký archeologický průzkum Čech, Praha 1997.
- GOJDA, Martin – JOHN, Jan – BREJCHA, Roman: Archeologie a letecké laserové skenování krajiny = Archaeology and airborne laser scanning of the landscape, Plzeň 2013.
- GRADL, Heinrich: Ein Beitrag zu Grenzbestimmungen in West-Böhmen, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 9, 1871, s. 91-93.
- GRADL, Heinrich: Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens (Waldsassen und Königswart), Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 21, 1883, s. 158-173, 318-329, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 26, 1888, s. 266-282.

- GRADL, Heinrich: Geschichte des Egerlandes (Bis 1437), Prag 1893.
- GRADL, Heinrich: Die Herkunft der Egerländer, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 18, 1880, s. 260-274.
- GRADL, Heinrich: Materialien zur Geschichte des Ascher Gebiets, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 20, 1882, s. 87-98.
- GRADL, Heinrich: Untersuchungen zur deutschen und böhmischen Geschichte (Nordgau und Regio Egere 1100–1322), Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 22, 1884, s. 131-166.
- GRADL, Heinrich: Waldsassener Gebiet in Böhmen, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 20, 1882, s. 260-265.
- GRADL, Heinrich: Zur ältesten Geschichte der Regio Egere, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 24, 1886, s. 1-33, 205-233.
- GRÄSSLER, Ingolf: Pässe über das Erzgebirge. Passwege und Passstrassen zwischen Freiburger und Zwickauer Mulde im Mittelalter, in: Landesgeschichte in Sachsen: Tradition und Innovation. Hrsg. von R. AURIG, Bielefeld 1997 (= Studien zur Regionalgeschichte, 10), s. 97-108.
- GRAUS, František: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské 1, Praha 1953.
- GRAUS, František: Dějiny venkovského lidu v době předhusitské 2, Praha 1957.
- GRENZEN DES RÖMISCHEN IMPERIUMS. Mainz 2006. (= Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der Antike Welt)
- GRENZRECHT UND GRENZZEICHEN, Hrsg. von K. S. BADER, Freiburg im Breisgau 1940. (= Das Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlichen Volkskunde, 2)
- GRIMM, Jacob: Deutsche Grenzalterthümer, in: TÝŽ: Kleine Schriften, 2, Berlin 1865.
- GRINGMUTH-DALLMER, Eike: Siedlungsarchäologische und -historische Bemerkungen zu den sogenannten Mischnamen, in: Im Dienste der historischen Landeskunde. Beiträge zur Archäologie, Mittelalterforschung, namenkunde und Museumarbeit vornehmlich in Sachsen. Festgabe für Gerhard Billig zum 75. Geburtstag. Hrsg. von R. AURIG, R. BUTZ, I. GRÖSSLER und A. THIEME, Beucha 2002, s. 61-75.

GUENÉE, Bernard: Des limites féodales aux frontières politiques, in: Les lieux de mémoire II. La nation. Ed. P. NORA, Paris 1986, s. 13-33.

HANULIAK, Milan: Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného rítu z mladšieho úseku včasného stredoveku, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 37-51.

HARDT, Matthias: Linien und Säume, Zonen und Räume an der Ostgrenze des Reiches im frühen und hohen Mittelalter, in: Grenze und Differenz im frühen Mittelalter. Hrsg. von W. POHL – H. REIMITZ, Wien 2000 (= Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, 1), s. 39-56.

HÁSKOVÁ, Jarmila: Osídlení a směna v západních Čechách do konce 13. století v historické výpovědi nálezů mincí, *Minulostí Západočeského kraje* 19, 1983, s. 153-161.

HAŠEK, Vladimír – KRAJÍČ, Rudolf – NEKUDA, Rostislav: Geophysical Prospection for Archaeological Excavation of Deserted Medieval Settlements of 13. – 15. Centuries in the Czech Republic, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské Univerzity. *Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis brunensis*, M 5, 2000, s. 201-228.

HAVERSAT, Johann-Bernhard: Historisch-geographische Aspekte politischer Grenzen in Mitteleuropa mit besonderer Berücksichtigung der heutigen deutsch-tschechischen Grenze, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991, s. 173-198.

HELMOLT, Hans: Entwicklung der Grenzlinie aus dem Grenzsäume im alten Deutschland, *Historisches Jahrbuch* 17, 1896, s. 235-264.

HILLE, J[an] P[avel]: „Držení kop“ na Rožmitálsku, *Český lid* 11, 1902, s. 320.

HIRSCH, Hans: Zur Entwicklung der böhmisch-österreichisch-deutschen Grenze, *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 1, 1926, s. 7-32.

HISTORICKÝ ATLAS MĚST. Sv. č. 1. Litoměřice, Praha 1996.

HISTORICKÝ ATLAS MĚST. Sv. č. 4. Děčín, Praha 1998.

HISTORICKÝ ATLAS MĚST. Sv. č. 8. Jihlava, Praha 2000.

HISTORICKÝ ATLAS MĚST. Sv. č. 22. Kutná Hora, Praha 2010.

- HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: Vademecum pomocných věd historických, 5. vyd., Praha 2015.
- HLEDÍKOVÁ, Zdenka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, 2. vyd., Praha 2007.
- HOFFMANN, František: Jihlavský městský stavební řád z roku 1270, Jihlava 1967.
- HOFFMANN, František: Mincmistr Eberhard, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70-84.
- HOFFMANN, František: Neznámé znění velkého privilegia jihlavského (Ke vztahu listinných a rukopisných znění právních textů), Studie o rukopisech 20, 1981, s. 23-64.
- HOFFMANN, František: Středověké město v Čechách a na Moravě, Praha 2009.
- HOFFMANN, Yves: Silberbergbau des 12. – 14. Jahrhunderts im sächsischen Erzgebirge und Erzgebirgsvorland = Těžba stříbra ve 12. – 14. století v saském Krušnohoří a v podhůří Krušných hor, in: Silberrausch und Berggeschrey. Archäologie des mittelalterlichen Bergbaus in Sachsen und Böhmen = Stříbrná horečka a volání hor. Archeologie středověkého hornictví v Sasku a Čechách. Edd.: C. HEMKER – W. EIXLER, Langenweißbach 2014, s. 50-54.
- HOSÁK, Ladislav: Historický místopis země moravskoslezské, 2. vyd., Praha 2003.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I–II, Praha 1970–1980.
- HRAŠE, Jan Karel: Zemské stezky, strážnice a brány v Čechách, 2. vyd., Nové Město nad Metují 1885.
- HRUBÝ, František: Moravské zemské desky z let 1348–1642, Brno 1931.
- HRUBÝ, Petr: Jihlava – Staré Hory. Archeologický výzkum středověkého důlního, úpravnického a obytného areálu v letech 2002–2006. Příspěvek ke studiu středověkého rudného hornictví, Praha – Brno 2011.
- HRUBÝ, Petr – HEJHAL, Petr – HOCH, Aleš – KOČÁR, Petr – MALÝ, Karel – MACHÁŇOVÁ, Lenka – PETR, Libor – ŠTENCL, Jindřich: Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku, Památky archeologické 103, 2012, s. 339-418.

HRUBÝ, Petr – JAROŠ, Zdeněk – KOČÁR, Petr – MALÝ, Karel – MIHÁLYIOVÁ, Jana – MILITKÝ, Jiří – ZIMOLA, David: Středověká hornická aglomerace na Starých Horách u Jihlavy, Památky archeologické 97, 2006, s. 171-264.

HRUBÝ, Václav: Původní hranice biskupství pražského a hranice říše české v 10. století, Časopis Matice moravské 50, 1926, s. 85-154.

CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista: Hranice a meze, 2. rozšíř. vyd., Písek 1913.

CHALOUPECKÝ, Václav: Česká hranice východní koncem 11. století. Několik poznámek k výkladu t. ř. zakládací listiny biskupství pražského a její konfirmace z r. 1086, Český časopis historický 32, 1926, s. 335-342.

CHARVÁT, Petr: „Better it is to go wide – go wide!“ Hranice a její překračování ve středověkých Čechách – a nejen tam, Archaeologia historica 29, 2004, s. 129-140.

CHARVÁT, Petr: Hrutov – včerejšek a dnešek jednoho problému, Folia Historica Bohemica 2, 1980, s. 39-76.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420, II. Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha 2002.

CHLÁDEK, Oldřich: Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice, Časopis Národního muzea – řada historická 176, 2007, s. 144-160.

CHOC, Pavel: Obrana raně feudálních Čech, Historie a vojenství 1963, s. 577-610.

CHOC, Pavel: S mečem i štítem. České raně feudální vojenství, Praha 1967.

CHOC, Pavel: Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století, Sborník Československé společnosti zeměpisné 70, 1965, s. 16-33.

CHODĚJOVSKÁ, Eva – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert: Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha, Praha 2015. (= Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada A, Monographia, svazek 63)

CHYTIL, Melichar: Doušky, Selský archiv 1, 1902, s. 25-27.

ILG, Karl: Grenzzeichen in den Alpen, in: K. S. BADER (Hrsg.): Grenzrecht und Grenzzeichen, Freiburg im Breisgau 1940, s. 84-95. (= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde, 2)

- IRSIGLER, Franz: Der Einfluss politischer Grenzen auf die Siedlungs- und Kulturlandschaftsentwicklung. Eine Einführung in die Tagungsthematik, Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 9, 1991, s. 9-24.
- JAKUBEC, Ondřej: Architektura mendikantských klášterů na Moravě v době posledních Přemyslovců, in: Sága moravských Přemyslovců. Ed. R. FIFKOVÁ, Olomouc 2006, s. 91-98.
- JAN, Libor: Die Anfänge der Pfarrorganisation in Böhmen und Mähren, in: Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich. Hrsg. von N. KRUPPA unter Mitwirkung von L. ZYGLER, Göttingen 2008, s. 183-199.
- JAN, Libor: Proměny královské moci na jihovýchodní Moravě v průběhu 13. století, in: Východní Morava v 10. až 14. století, Brno 2008, s. 169-174.
- JAN, Libor: Setkání českých králů a říšských panovníků ve 13. století, in: Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století. K vydání připravili M. NODL a F. ŠMAHEL s K. KOWALEWSKÝM, Praha 2009 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 12), s. 113-119.
- JAN, Libor: Templáři v Čejkovicích, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity C 47, 2000, s. 47-69.
- JAN, Libor: Utváření hranice na jihovýchodní Moravě ve středověku, in: XXX. Mikulovské sympozium 2008, Brno 2009, s. 95-104.
- JANECZEK, Andrzej: Frontiers and Borderlands in Medieval Europe. Introductory Remarks. Quaestiones Mediaevi Novae 16 (Frontiers and Borderlands), 2011, s. 5-14.
- JANGL, Ladislav: Báňskohistorický slovník německo český, 1. Část hornická, 2. Část přírodovědná a hutnická, Příbram 1989–1990.
- JANGL, Ladislav: K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských 13, 2002, s. 15-41.
- JANIŠ, Dalibor – ŠENKÝŘOVÁ, Jana: Hranice statků a pozemků – jejich zachycení v písemných (právních) pramenech, Archaeologia historica 29, 2004, s. 193-202.
- JASPERT, Nikolas: Grenzen und Grenzräume um Mittelalter: Forschungen, Konzepte und Begriffe, in: Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich.

Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa. Hrsg. K. HERBERS – N. JASPERT (= Europa im Mittelalter, 7), Berlin 2007, s. 43-70.

JECHT, Richard: Neues zur Oberlausitzer Grenzurkunde. Ihre Entstehung, Ueberlieferung, Zeit, Beziehung zum Mongoleneinfall, Bedeutung für Bestimmung des Gaues Zagost und für Kolonisationsfrage, Neues Lausitzisches Magazin 95, 1919, s. 63-94.

JIHLAVA. [Vedoucí aut. kol.]: R. PISKOVÁ, Praha 2009. (= Dějiny moravských měst. Historie. Kultura. Lidé.)

JIRÁSKO, Luděk: Die Deutschordenskommende Neuhaus im Mittelalter, in: Sankt Georg und sein Bilderzyklus in Neuhaus/Böhmen (Jindřichův Hradec). Historische, kunsthistorische und theologische Beiträge. Hrsg. E. VOLGGER, Marburg 2002, s. 6-33. (= Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 57)

JIRÁSKO, Luděk: Landštejn – Pomezí na prahu vrcholného středověku. K počátkům hradu Landštejna na základě nejnovějších poznatků historického, archeologického a stavebně historického výzkumu, Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třeboňska 23, 2011, s. 5-25.

JIRÁSKO, Luděk: Osídlení Novobystřicka v předhusitském období, Historická geografie 17, 1978, s. 209-272.

JIRÁSKO, Luděk: Vývoj česko-rakouské hranice na Novobystřicku do 15. století, Jihočeský sborník historický 46, 1977, s. 8-24.

JIREČEK, Hermenegild: O soudu mezním dle práva českého a moravského, Časopis Musea Království Českého 32, 1858, s. 171-186.

JIREČEK, Hermenegild: O starých cestách z Čech a Moravy do zemí sousedních, Časopis Musea Království Českého 30, 1856, s. 114-129.

JIREČEK, Hermenegild: Slovanské právo v Čechách a na Moravě, I. Od prvních zpráv do konce X. století. II. Od počátku XI. do konce XIII. století, Praha 1863–1864.

JIREČEK, Hermenegild: Stezky přes pomezí české a moravské v ohledu válečném a obchodním, Časopis Musea Království Českého 30, 1856, s. 90-107.

JIREČEK, Hermenegild: Vzdělání a osazení pomezního hvozdu, Pojednání Královské české společnosti nauk VI/12, 1884, s. 3-36.

- JOACHIMOVÁ, Jiřina: Prodej přeštického újezdu v stavebních dějinách kláštera Anežky Přemyslovny, *Umění* 12, 1964, s. 96-98.
- KACETL, Jiří: Znojmo jako nejsilnější středověká hraniční pevnost jihu Moravy, in: XXX. Mikulovské sympozium 2008, Brno 2009, s. 165-184.
- KALHOUS, David: Jaromír – Gebhard, pražský biskup a říšský kancléř (1038–1090). (Několik poznámek k jeho životu), *Mediaevalia Historica Bohemica* 9, 2003, s. 27-45.
- KALHOUS, David: Záhadné počátky pražského biskupství, in: *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, Praha 2004, s. 195-208.
- KAPRAS, Jan: Mezní přísaha v českém právu. Příspěvek k dějinám českých ordálů, *Sborník věd právních a státních* 15, 1915, s. 286-298.
- KARP, Hans-Jürgen: *Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Grenzlinie aus dem Grenzsäum (= Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 9)*, Köln – Wien 1972.
- KAVALÍR, Milan: Několik poznámek o tzv. Klaudyánově mapě Čech z r. 1518 a významu starých map jako historického pramene, *Historická geografie* 24, 1985, s. 7-30.
- KEJŘ, Jiří: Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké (loketské), in: *Pocta akademiku V. Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 11-27.
- KEJŘ, Jiří: O tzv. bezprostřední podřízenosti Moravy říši, *Sborník archivních prací* 28, 1978, s. 233-291.
- KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
- KENZLER, Hauke: Bergbau und Kolonisation. Die Rolle des Montanwesens innerhalb der mittelalterlichen Besiedlungsgeschichte des Erzgebirges = Hornictví a kolonizace. Role hornictví ve středověkém osídlení Krušných hor, in: *Krušná krajina – Erz(gebirgs)landschaft – Ore Landscape*. Ed. R. SMOLNIK (= *Archaeomontan* 2013 = *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Beiheft* 28), Dresden 2014, s. 157-167.

- KENZLER, Hauke: Struktur und Entwicklung der Bergstadt auf dem Treppenhauer. Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen von 2005 bis 2007, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 50, 2008, s. 263-306.
- KIERSNOWSKI, Ryszard: Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej, Archeologia Polski 5, 1960, s. 257-289.
- KLABOUCH, Jiří – PROCHÁZKA, Vladimír: Předpisy a obyčeje mezního práva v životě českého venkovského lidu v 17. a 18. století, Český lid 43, 1956, s. 158-162.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Osídlení českých zemí na sklonku přemyslovské epochy, in: Přemyslovci – budování českého státu, Praha 2009, s. 378-383, 387-393.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most 1994.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005. (= Česká historie 15)
- KLÁPŠTĚ, Jan: Raně středověké Mostecko a síť dálkových cest, Archeologické rozhledy 37, 1985, s. 502-515.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Středověká vesnice v proměnách našeho poznávání, in: Civitas et villa. Miasto i wiaś w średniowiecznej Europie środkowej. Edd. C. BUŠKO – J. KLÁPŠTĚ – L. LECIEJEWICZ – S. MOŹDZIOCH, Wrocław – Praha 2002, s. 327-338.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Středověké osídlení Černokostecka, Památky archeologické 69, 1978, s. 423-475.
- KLÁPŠTĚ, Jan: Změna – středověká transformace a její předpoklady, in: Mediaevalia archaeologica bohemia 1993 (= Památky archeologické – Supplementum 2), Praha 1994, s. 9-59.
- KLÁPŠTĚ, Jan – MUK, Jan: Studie o středověkém domu z Mostu (čp. 226), Památky archeologické 79, 1988, s. 199-240.
- KLÁPŠTĚ, Jan – SMETÁNKA, Zdeněk: The Archaeology of Medieval Villages in Bohemia and Moravia (Czech Republic), in: Ruralia I, Památky archeologické – Supplementum 5, Praha 1996, s. 331-338.
- KLÁPŠTĚ, Jan – SMETÁNKA, Zdeněk: The Settlement Pattern within the Medieval Landscape near Kostelec nad Černými lesy (Central Bohemia), in: Ruralia II, Památky archeologické – Supplementum 11, Praha 1998, s. 226-236.

KLÁPŠTĚ, Jan – ŽEMLIČKA, Josef: Studium dějin osídlení a jeho další perspektivy, Československý časopis historický 27, 1979, s. 884-906.

KLECKER, Christine: Die Oberlausitzer Grenzjurkunde. Landesausbau im Spannungsfeld von Landschaft und Herrschaftsbildung, in: Landesgeschichte in Sachsen: Tradition und Innovation. Hrsg. von R. AURIG – S. HERZOG – S. LÄSSIG, Bielefeld 1997 (= Studien zur Regionalgeschichte, 10), s. 29-40.

KLIMEK, Tomáš: Krajiny českého středověku, Praha 2014.

KLÍR, Tomáš: Zur Problematik der sogenannten Endphase der hochmittelalterlichen Kolonisation und zu den Siedlungsformen in Böhmen. Die Wüstung Kří bei Sadská (Mittelböhmen), in: Tradition – Umgestaltung – Innovation.

Transformationsprozesse im hohen Mittelalter. Hrsg. von E. GRINGMUTH-DALLMER und J. KLÁPŠTĚ in Zusammenarbeit mit J. HASIL, Praha 2014, s. 373-403. (= Praehistorica 31/2)

KLÍR, Tomáš – VOJTĚCHOVSKÝ, Tomáš: Sídlní kontext venkovské sakrální architektury. Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy, Archaeologia historica 38, č. 2, 2013, s. 327-353.

KLOSS, Ferdinand: Das räumliche Bild der Grundherrschaft in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, Gablonz a. N. 1934.

KNAPP, Theodor: Über Marksteine und andere Grenzbezeichnungen, vornehmlich in südwestlichen Deutschland, in: K. S. BADER (Hrsg.): Grenzrecht und Grenzzeichen, Freiburg im Breisgau 1940, s. 1-45. (= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde, 2)

KNOLL, Vilém: Štaufští ministeriálové a Sedlecko. Poznámka k počátkům loketského manského systému a loketské krajské správy, Západočeský historický sborník 8, 2003, s. 7-27.

KOBUCH, Manfred: Von wann datiert die urkundliche Ersterwähnung des Königsteins in der Sächsischen Schweiz?, in: Die Oberlausitz und Sachsen in Mitteleuropa. Festschrift zum 75. Geburtstag von Prof. Dr. K. Blaschke. Hrsg. von M. SCHMIDT, Görlitz – Zittau 2002/2003, s. 127-134.

KOLB, Werner: Herrscherbegegnungen im Mittelalter, Bern 1988 (= Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften 359).

- KOLNÍK, Titus – VELIAČIK, Ladislav: Neskoroantická pyxida z Čiernych Kľačan, Slovenská archeológia 31, 1983, s. 17-70.
- KORDIOVSKÝ, Emil: Opevněné lokality na Břeclavsku v době od časného do pozdního středověku, in: XXX. mikulovské sympozium, Brno 2009, s. 123-163.
- KOŘAN, Jan: K minulosti českých rýžovišť zlata, Rozpravy Národního technického muzea 64, Studie z dějin hornictví 5, 1974, s. 15-33.
- KOŘAN, Jan: Přehledné dějiny československého hornictví, Praha 1955.
- KOSSMANN, Oskar: Polen im Mittelalter. I. Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte, Marburg/Lahn 1971, II. Staat, Gesellschaft, Wirtschaft im Bannkreis des Westens, Marburg/Lahn 1985.
- KOTYZA, Oldřich – TOMAS, Jindřich: Kopisty na Litoměřicku. Pokus o rozlišení Českých a Německých Kopist v listinách do roku 1300, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných M. Richterovi a Z. Smetánkovi, Edd. J. KUBKOVÁ, J. KLÁPŠTĚ, M. JEŽEK, P. MEDUNA, Praha 1997, s. 371-381.
- KOUŘIL, Pavel – PRIX, Dalibor – WIHODA, Martin: Hrady českého Slezska, Brno – Opava 2000.
- KOWALCZYK, Elżbieta: Dzieje graniczy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą), Warszawa 2003.
- KOWALCZYK-HEYMAN, Elżbieta: Dzieje graniczy mazowiecko-krzyżackiej (między Pisą a Biebrzą), Warszawa 2013.
- KOWALCZYK, Elżbieta: Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987 (= Biblioteka archeologiczna, 26).
- KRZEMIEŃSKA, Barbara: Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041), Praha 1979 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 89, seš. 5).
- KRZEMIEŃSKA, Barbara: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století, 2. vyd., Praha 1999.
- KRZEMIEŃSKA, Barbara: Moravští Přemyslovci ve znojenské rotundě, in: B. KRZEMIEŃSKA – A. MERHAUTOVÁ – D. TŘEŠTÍK: Moravští Přemyslovci ve znojenské rotundě, Praha 2000, s. 7-50.

KRZEMIENSKA, Barbara: Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?, *Historica* 19, 1980, s. 195-243.

KRZEMIENSKA, Barbara – TŘEŠTÍK, Dušan: O dokumencie praskim z roku 1086, *Studia źródłoznawcze* 5, 1960, s. 79-88.

KUBŮ, František: Podíl štaufské ministeriality na osídlení Chebska ve 12. a 13. století, *Minulostí Západočeského kraje* 17, 1981, s. 169-183.

KUBŮ, František: Die staufische Ministerialität im Egerland. Ein Beitrag zur Siedlungs- und Verwaltungsgeschichte, Pressath 1995. (= Quellen & Erörterungen, 1)

KUBŮ, František: Štaufská ministerialita na Chebsku, Cheb 1997.

KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr: Zlatá stezka – historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 1. Úsek Prachatice – státní hranice, České Budějovice 2007.

KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr: Zlatá stezka – historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 2. Úsek Vimperk – státní hranice, České Budějovice 2007.

KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr: Zlatá stezka – historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 3. Úsek Kašperské Hory – státní hranice, České Budějovice 2009.

KUBŮ, František – ZAVŘEL, Petr: Zlatá stezka – historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty. 4. Úsek státní hranice – Pasov, Prachatice 2015.

KUDRNÁČ, Jaroslav: Rýžování zlata v Čechách, *Památky archeologické* 43, 1982, s. 455-485.

KUHN, Walter: Kirchliche Siedlung als Grenzschutz 1200 bis 1250 (am Beispiel des mittleren Oderraumes), in: W. KUHN: Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung, Köln – Wien 1973 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, 16), s. 369-418. (původní vydání: *Ostdeutsche Wissenschaft* 9, München 1962, s. 6-55.)

KUHN, Walter: Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte, Sigmaringen 1984 (= Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 23).

KUHN, Walter: Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung, Köln – Wien 1973 (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, 16).

KUHN, Walter: Westslawische Landesherren als Organisatoren der mittelalterlichen Ostsiedlung, in: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Hrsg. von W. SCHLESINGER, Sigmaringen 1975, s. 225-261. (= Vorträge und Forschungen 18)

KUCHAŘ, Karel: Naše mapy odedávna do dneška, Praha 1958.

KUCHYŇKA, Vladimír: K historii česko-rakouské státní hranice v oblasti Chlumu u Třeboně a Nové Bystrice, Jindřichohradecký vlastivědný sborník 14, 2002, s. 8-14.

KUNA, Martin a kolektiv: Archeologický atlas Čech. Vybrané památky od pravěku do 20. století. Praha 2014. Dostupné též z www <<http://www.archeologickyatlas.cz/>> [cit. 2015-09-19]

KUNKEL, Adolf: Die Stiftungsbriefe für das mecklenburg-pommersche Cistercienserkloster Dargun, Archiv für Urkundenforschung 3, 1911, s. 23-80.

Freiherr von KÜNSSBERG, Eberhard: Geheime Grenzzeugen, in: K. S. BADER (Hrsg.): Grenzrecht und Grenzzeichen, Freiburg im Breisgau 1940, s. 68-85. (= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde 2)

KÜNTZEL, Thomas: Dornröschens Hecken. Landwehren als grüne Befestigungen des Mittelalters, Burgenforschung 2, 2013, s. 147-178.

KÜNTZEL, Thomas: Stadt und Grenze – die Landwehr der Stadtwüstung Nienover im südniedersächsischen Kontext, Archaeologia historica 29, 2004, s. 167-191.

KÜNTZEL, Thomas: Die Stadtwüstung Nienover im Solling. Auswertung der Befunde zur Stadttopographie, Hausbau und Stadtbefestigung im 13. Jahrhundert, Rahden 2010.

KÜRBIŚÓWNA, Brygida: Dagome iudex – studium krytyczne, in: Początki państwa polskiego I, Poznań 1962, s. 363-424.

KURKA, Jiří: Záhvozdí a jeho vztah k severním Čechám, Sborník severočeského musea – Historia 5, 1966, s. 3-14.

KURKA, Jiří: Několik zeměpisných omylů historiografie severních Čech, Historická geografie 12, 1974, s. 93-117.

- KUTHAN, Jiří: Architektura v přemyslovském státě 13. století, in: Umění doby posledních Přemyslovců. Ed. J. KUTHAN, Roztoky u Prahy – Praha 1982, s. 181-351.
- KUTHAN, Jiří: Marchegg – město krále Přemysla Otakara II. Časopis Národního muzea v Praze, řada historická 159 – 1990, č. 1-4, Praha 1992, s. 21-39.
- KUTHAN, Jiří: Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 711-725.
- KUTNÁ HORA. Ed. H. ŠTROBLOVÁ – B. ALTOVÁ, Praha 2000. (= Dějiny českých měst)
- LABUDA, Gerard: Mieszko I., Wrocław – Warszawa – Kraków 2002.
- LABUDA, Gerard: Prawne i polityczne aspekty dokumentu Dagome iudex, in: Studia nad początkami państwa polskiego II, 2. wyd., Wodzisław Śląski 2012, s. 157-170.
- LEŚNY, Jan: Zasieki, in: Słownik starożytności słowiańskich 7,1, Wrocław – Warszawa – Kraków 1982, s. 76-82.
- LIPPERT, Julius: Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, I. Die slavische Zeit und ihre gesellschaftlichen Schöpfungen, II. Der soziale Einfluss der christlich-kirchlichen Organisationen und der deutschen Colonisation, Prag – Wien – Leipzig 1896–1898.
- LÖBBECKE, Frank: Freiburger Hofstätten – Archäologische Befunde zur hochmittelalterlichen Stadtstruktur in Südwestdeutschland am Beispiel von Freiburg im Breisgau, in: Forum urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy, Brno 2007, s. 66-73.
- LOSERTH, Johann: Beiträge zur älteren Geschichte Böhmens, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 21, 1883, s. 281-299.
- LOSERTH, Johann: Der Grenzwald Böhmens, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 21, 1883, s. 177-201.
- ŁOWMIAŃSKI, Henryk: Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e., V, Warszawa 1973.
- LUFT, Robert: „Alter Grenzen“ und Kulturgeographie. Zur historischen Konstanz der Grenzen Böhmens und der böhmischen Länder, in: Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme. Hg. von H. LEMBERG, Marburg 2000, s. 95-135. (= Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 10)

- LUKAČKA, Ján: Klížska listina z roku 1293, Slovenská archivistika 17, 1982, s. 128-135.
- LUKAČKA, Ján: Ohraničovanie majetkových celkov v stredoveku, Archaeologia historica 29, 2004, s. 61-65.
- LUKAČKA, Ján: Zoborská listina z roku 1113 a Poznanovci, in: Zoborské listiny 1111 a 1113 a ich význam pre Slovensko. Ed. E. VONTORČÍK, Nitra 2013, s. 83-91.
- LUTOVSKÝ, Michal – PETRÁŇ, Zdeněk: Slavníkovci. Mýtus českého dějepisectví, Praha 2005.
- MÁLEK, Jaromír: K využití biogeocenologické typologie pro studium vývoje osídlení. Problematika počátku pomezního hvozdu na Haberské cestě, Historická geografie 5, 1970, s. 79-83.
- MALINIAK, Pavol: Úloha kláštorných majetkov pri lokalizovaní hraníc Zvolenského komitátu, Archaeologia historica 29, 2004, s. 453-467.
- MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie – DOUŠA, Jaroslav – ASCHENBRENNER, Vít a kolektiv: Dějiny města Plzně, sv. 1, do roku 1788, Plzeň 2014.
- MARKOVÁ, Markéta: Grenzen und Grenzmarkierung in der mittelalterlichen Natur, Historica. Historical Sciences in the Czech Republic. Series Nova 14, 2010, s. 195-203.
- MARKOVÁ, Markéta: Hranice přemyslovskeho státu, in: Přemyslovci. Budování českého státu. Edd. P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 479-496.
- MARKOVÁ, Markéta: Hranice – teritorium a vymezení, in: Historiografické a historické problémy středověku. Edd. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – J. ZELENKA, Praha 2016, s. 22-25.
- MARKOVÁ, Markéta: Osobní jména v názvech vybraných středověkých lokalit, in: Osobní jména. Ed. J. MARTÍNEK, Praha 2016, v tisku.
- MARKOVÁ, Markéta: Vymezování hranic a jejich značení v přírodě ve středověku, in: Regiony – časoprostorové průsečíky? Ed. R. ŠIMŮNEK, Praha 2008, s. 98-106.
- MARSINA, Richard: Štúdie k slovenskému diplomatáru I., Historické štúdie 16, 1971, s. 89-104.

- MARSINA, Richard: Zoborské listiny z rokov 1111 a 1113, in: Nitra v najstarších dokumentoch a písomnostiach (do konca 13. storočia). Ed. E. VONTORČÍK, Nitra 2007, s. 46-65.
- MARTÍNEK, Jiří: Fyzická geografie středověkých Čech, *Historická geografie* 31, 2001, s. 131-159.
- MAŠKOVÁ, Pavlína: K obrazu středověkého pohřebiště – církevní normy a výpověď archeologických pramenů, in: *Kościół w monarchiach Przemyslidów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006 roku*. Red. J. DOBOSZ, Poznań 2009, s. 73-85.
- MAŠKOVÁ, Pavlína: Pohřby na venkově, in: *Přemyslovci. Budování českého státu*. Edd. P. SOMMER – D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 2009, s. 410-412.
- MATĚJEK, František: Stráž jako pomístní jméno na Moravě, *Onomastické práce* 3, 1970, s. 160-167.
- MAUR, Eduard: Chodové. Historie a historická tradice, Praha 1984 (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia* 90 – 1981).
- MAUR, Eduard: Chody, Chodovy a Chodové. Pokus o vymezení středověkých sídel Chodů toponomastickou metodou, *Západočeský historický sborník* 5, 1999, s. 5-23.
- MEDUNA, Petr: Cesty ve středověku – středověk v cestách, in: *Mediaevalia archaeologica bohemia* 1993 (= *Památky archeologické – Supplementum* 2), Praha 1994, s. 108-116.
- MEICHE, Alfred: Die Oberlausitzer Grenzurkunde vom Jahre 1241 und die Burgwarde Ostrusna, Trebista und Godobi, *Neues Lausitzisches Magazin* 84, 1908, s. 145-251.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.
- MERTA, David – PEŠKA, Marek – SEDLÁČKOVÁ, Lenka – ZŮBEK, Antonín: Jakubské náměstí – jedno z center lokace Brna?, in: *Forum urbes medii aevi* IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy, Brno 2007, s. 144-161.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Historický vývoj východní Moravy v 10. až 14. století a přínos archeologie k poznání jejích dějin, in: *Východní Morava v 10. až 14. století*. Edd. L. GALUŠKA – P. KOUŘIL – J. MITÁČEK, Brno 2008, s. 7-39.

- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Jihomoravská hranice spojující a rozdělující, in: XXX. Mikulovské sympozium 2008, Brno 2009, s. 7-47.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Několik poznámek k počátkům města Jihlavy, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, s. 122-128.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Opevnění města Jihlavy v zrcadle archeologie, in: Forum urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholně středověkých zeměpanských městech střední Evropy, Brno 2008, s. 104-121.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), *Archaeologia historica* 6, 1981, s. 147-191.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Středověké cesty na Moravě a ve Slezsku, in: Morava ve středověku. Ed. Z. MĚŘÍNSKÝ, Brno 1999, s. 125-131.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Studium dějin osídlení na Moravě a ve Slezsku. (Současný stav a další perspektivy se zvláštním zřetelem k výzkumu zaniklých středověkých osad), *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 113-153.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ZUMPFE, Eva: Die südmährische Grenze – verbindend und trennend (Thesen), *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 77-92.
- MEZNÍK, Jaroslav: Problém rozlišování měst, městeček a vesnic v 13.–15. století, in: Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Red. J. JUROK, Příbor 2001, s. 17-22.
- MICHNA, Pavel J.: K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století), *Československý časopis historický* 30, 1982, s. 716-744.
- MILO, Peter: Lineare Strukturen (Pfostenreihen, Rinnen, Gräben) im frühmittelalterlichen ländlichen Siedlungswesen Mitteleuropas, in: Zaměřeno na středověk. Zdeněkovi Měřínskému k 60. narozeninám. Uspořádali Š. UNGERMAN, R. PŘICHYSTALOVÁ za spolupráce M. ŠULCE, J. KREJSOVÉ, Praha 2010, s. 75-111.
- MIŚKIEWICZ, Benon: Studia nad obroną polskiej granicy zachodniej w okresie wczesnofeudalnym, Poznań 1961.
- MIŚKIEWICZ, Benon: Przesieka, in: Słownik starożytności słowiańskich, 4,1, Wrocław – Warszawa – Kraków 1970, s. 389-390.

- MITÁČEK, Jiří: „Campus Lucsko“ – proměny jedné otázky, in: *Východní Morava v 10. až 14. století*, Brno 2008, s. 155-167.
- MITÁČEK, Jiří – PROCHÁZKA, Rudolf: *Město královské*, in: *Uherské Hradiště. Královské město na řece Moravě*. Red.: J. ČOUPEK a kol., Uherské Hradiště 2007, s. 61-78.
- MODZELEWSKI, Karol: *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- MORÁVEK, Petr – LITOCHEB, Jiří: *Jílovské zlaté doly*, Jílové u Prahy 2002.
- MUCHA, Ludvík: Mikuláš Klaudyán a jeho mapa Čech z r. 1518, *Geografické rozhledy* 2-3, 1992, s. 33-34.
- MÜLLER, Karel: Hraniční kameny jako heraldický pramen, in: *XXX. Mikulovské sympozium 2008*, Brno 2009, s. 249-256.
- MÜLLER, Karl Otto: *Alte Grenzzeichen nach dem württembergischen Forstkartenwerk von G. Gadner und J. Öttinger (1588 ff.)*, in: K. S. BADER (Hrsg.): *Grenzrecht und Grenzzeichen*, Freiburg im Breisgau 1940, s. 96-112.
(= Rechtswahrzeichen. Beiträge zur Rechtsgeschichte und rechtlicher Volkskunde 2)
- MURNANE, William J. – Van SICLEN, Charles C.: *The boundary stelae of Akhenaten*, London 1993.
- MUSIL, František: Vznik manského systému v Kladsku a jeho vývoj do doby husitské, *Kladský sborník* 3, 1999, s. 37-60.
- MUSÍLEK, Martin: Mincmistr Eberhard a jeho přátelé: několik poznámek k počátkům Havelského Města, *Mediaevalia Historica Bohemica* 16, 2013, č. 2, s. 7-23.
- MYŚLIWSKI, Grzegorz: *Boundaries and Men in Poland from the Twelfth to the Sixteenth Century: The Case of Masovia*, in: *Medieval Frontiers. Concepts and Practices*, edd. D. ABULAFIA – N. BEREND, Ashgate 2002, s. 217-237.
- NALEPA, Jerzy: *Geograf Bawarsky*, in: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, II, Wrocław – Warszawa – Kraków 1964, s. 93-94.
- NALEPA, Jerzy: *Granice Polski najdawniejszej. Prologomena*, t. 1: *Granica zachodnia, część południowa*, Kraków 1996.

- NALEPA, Jerzy: O nowszym ujęciu problematyki plemion słowiańskich u Geografa Bawarskiego. Uwagi krytyczne, *Slavia Occidentalis* 60, 2003, s. 9-63.
- NEDOMA, Jan: Spor o meze a přísaha v hrobě, *Český lid* 11, 1902, s. 236-244.
- NEKUDA, Vladimír: Das frühmittelalterliche Dorf in Ostmitteleuropa, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 365-414.
- NEKUDA, Vladimír: Das hoch- und spätmittelalterliche Dorf im Ostmitteleuropa im Licht der archäologischen Forschung, *Archaeologia historica* 30, 2005, s. 263-328.
- NEKUDA, Vladimír: Mstěnice. Zaniklá ves u Hrotovic, 1. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění, Brno 1985.
- NEKUDA, Vladimír – NEKUDA, Rostislav: Mstěnice. Zaniklá ves u Hrotovic, 2. Dům a dvůr ve středověké vesnici, Brno 1997.
- NEKUDA, Vladimír – NEKUDA, Rostislav: Mstěnice. Zaniklá ves u Hrotovic, 3. Raně středověké sídliště, Brno 2000.
- NEKUDA, Vladimír: Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic (Příspěvek k dějinám středověké vesnice), Brno 1975.
- NEKUDA, Vladimír: Die Südgrenze Mährens im Frühmittelalter aus der Sicht der Archäologie, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991, s. 69-78.
- NEKUDA, Vladimír: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno 1961.
- NICKLIS, Hans-Werner: Von der „Grenitze“ zur Grenze. Die Grenzidee des lateinischen Mittelalters (6. –15. Jahrhundert), *Blätter für deutsche Landesgeschichte. Neue Folge des Korrespondenzblattes* 128, 1992, s. 1-30.
- NIEGODA, Jerzy: Zmiany w strukturze przestrzennej lokacyjnego Wrocławia, *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 51-55.
- NIERMEYER, Jan Frederik – VAN DE KIEFT, Cor: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus* I.–II., Überarbeitet von Johannes Willem Jozef BURGERS, Leiden – Boston 2002.
- NORDMAN, Daniel: Des limites d'État aux frontières nationales, in: *Les lieux de mémoire* II. La nation. Ed. P. NORA, Paris 1986, s. 41-61.

- NOVÁČEK, Karel: Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení. Památky archeologické 85, Supplementum 2, 1994, s. 158-170
(= Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993)
- NOVÁČEK, V[ojetěch] J[aromír]: České lidové názvy mezníků polních za starodávna, Český lid 2, 1893, s. 171-174.
- NOVÁČEK, V[ojetěch] J[aromír]: Křivopřísežník na soudu mezním „pod drnem“ náhle zemřel, Český lid 13, 1904, s. 178.
- NOVÁČEK, V[ojetěch] J[aromír]: Relací v příčině a vsazení mezníkův mezi rolemi nad Polepy, Český lid 1, 1892, s. 82-84.
- NOVOTNÁ, Dana: Možná podoba nejstaršího kamenného domu v Jihlavě, in: Forum urbes medii aevi III. Vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve střední Evropě, Brno 2006, s. 230-241.
- NOVOTNÝ, Václav: České dějiny, I.1. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha, I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034–1197), I.3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253), I.4. Rozmach české moci za Přemysla Otakara II. (1253–1271), Praha 1912–1937 (= Laichterův výbor nejlepších spisů poučných, 38, 40, 52, 61).
- NOVÝ, Rostislav: Die Anfänge des böhmischen Staates I., Praha 1968. (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia 26)
- NOVÝ, Rostislav: Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, Studia mediaevalia Pragensia 2, 1991, s. 125-146.
- NOVÝ, Rostislav: Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972. (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia 43)
- NOWAK, Przemysław: Dagome iudex w Zbiorze kanonów kardynała Deusdedita, Studia Źródłoznawcze 51, 2013, s. 75-94.
- OESTERREICHER, Jiří: Poznámky k lokalizaci tajemného Segoru z listiny císaře Fridricha Barbarossy z roku 1179 & Extra muros Treboniae. Dva příspěvky k průběhu dolnorakousko-české zemské hranice nejen na sklonku raného středověku. Poznámky k lokalizaci tajemného Segoru z listiny císaře Fridricha Barbarossy z roku 1179, Jihočeský sborník historický 84, 2015, s. 7-58.
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ 11, Praha 1897.

PALACKÝ, František: Dějiny národu českého I (kniha 1–5), vyd. O. SVEJKOVSKÁ, předmluva: J. CHARVÁT, Praha 1968 (= Živá díla minulosti 52).

PALACKÝ, František: Popis Království českého čili podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček, vesnic, někdejších hradův a tvrzí, též samot a spustlých osad mnohých v zemi české s udáním jejich obyvatelstva dle popisu z roku 1843 vykonaného, v jazyku českém i německém, Praha 1848.

PANGERL, Matthias: Die Choden zu Taus, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 13, 1875, s. 144-176, 215-250.

PANGERL, Matthias: Die Stiftung von Goldenkron und ihre Bedeutung für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 11, 1873, s. 201-223.

PANGERL, Matthias: Wok von Rosenberg, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 9, 1871, s. 1-29; Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 12, 1874, s. 286-291.

PANGERL, Matthias: Zur Geschichte von Unterhaid und die Unterhaider Marktordnung, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 12, 1874, s. 152-166.

PANGERL, Matthias – LOSERTH, Johann: Die Choden zu Pfraumberg, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 20, 1882, s. 105-130.

PEČÍRKA, Jan: Dějiny pravěku a starověku 1, 2, Praha 1979.

PEŠKOVÁ, Zuzana: Velkorysé návsi na Rakovnicku, Rakovnický historický sborník 8, 2011, s. 29-75.

PEŠKOVÁ, Zuzana: Vybrané kolonizační podniky stejných lokátorů v Čechách, Dějiny věd a techniky 44, 2011, s. 237-260.

PETRÁČEK, Tomáš: Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10. – 12. století, Praha 2012.

PFEIFER, Guido Christian: Ius Regale Montanorum. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Rezeptionsgeschichte des römischen Rechts in Mitteleuropa, Ebelsbach am Rhein 2002 (= Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 88; Münchener Univesitätsschriften – Juristische Fakultät)

- PIEKALSKI, Jerzy: Transformace měst středověké střední Evropy. Prostorová struktura, *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 21-42.
- PIEKALSKI, Jerzy: Von Köln nach Krakau. Der topographische Wandel früher Städte, Bonn 2001.
- PINKAVA, Viktor: O některých podvržených listinách kláštera Hradištského, *Časopis Matice moravské* 33, 1909, s. 392-400.
- PLAČEK, Miroslav: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí, Praha 2001.
- PLAČEK, Miroslav: Kontaktní vztahy na hranici Moravy a Rakouska a jejich projevy, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 211-222.
- PLAČEK, Miroslav: Proměny hradů jihovýchodní Moravy do konce 14. století, in: *Východní Morava v 10. – 14. století*, Brno 2008, s. 175-184.
- PLAČEK, Miroslav: Proměny přemyslovské pevnostní linie v Podyjí a jejího rakouského pendantu, in: *XXX. mikulovské sympozium*, Brno 2009, s. 105-122.
- PODWIŃSKA, Zofia: Zmiany form osadnictwa wiejskiego na zimiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. *Żreb, wieś, opole*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- POLÍVKOVÁ, Zdenka: K zakládací listině Chyňavy a Hudlic, *Minulostí Berounska* 14, 2011, s. 11-29.
- POWER, Daniel – STANDEN, Naomi: Introduction, in: *Frontiers in question: Eurasian borderlands, 700–1700*, edd. D. POWER – N. STANDEN, Houndmills 1999, s. 1-31.
- PRAŽÁK, Jiří: Břevnovská deperdita z doby Přemyslovské, in: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university. Řada historická (C)*, roč. 9, č. 7, Brno 1960, s. 109-123.
- PRAŽÁK, Jiří: Privilegium pervetustum Boleslai, in: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých zemích. Edd. I.* HLAVÁČEK – M. BLÁHOVÁ, Praha 1993, s. 13-24.
- PRAŽÁK, Jiří: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z roku 1276, *Sborník archivních prací* 5, 1955, s. 159-203.

PROCHÁZKA, Rudolf: *Area ... sive parva, sive magna...* Parcela ve vývoji raného a komunálního města, in: *Forum urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy*, Brno 2007, s. 6-41.

PROCHÁZKA, Rudolf: Odras vrcholně středověké urbanizace v archeologických pramenech na základě vybraných příkladů, *Přehled výzkumů* 51, 2010, s. 209-247.

PROCHÁZKA, Rudolf: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 7-158.

PROCHÁZKA, Rudolf – SULITKOVÁ, Ludmila: Uherské Hradiště ve 13. – 15. století. Sociálně ekonomická struktura, topografie, Uherské Hradiště 1984.

PROFOUS, Antonín: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, I.–IV., Praha 1947-1957.

PRUCEK, Josef: „... *meta que vulgo dicitur kopecz*“, *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, 1972, č. 154, s. 8-10.

RADOVÁ, Milada – HAUSEROVÁ, Milena: Lokační urbanismus, *Archaeologia historica* 16, 1991, s. 121-130.

RAJMAN, Jerzy: „In confinio terrae“. Definicje i metodologiczne aspekty badań nad średniowiecznym poganiczem, *Kwartalnik Historyczny* 109, 2002, s. 79-96.

RATUSNY, Armin: Hochmittelalterliche Territorialstrukturen und Plansiedlungsformen in Mühlviertel/Oberösterreich, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991, s. 79-99.

RATZEL, Friedrich: *Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, 2. bearb. Aufl., München – Berlin 1903.

RAZÍM, Vladislav: Fortifikace českých měst jako indikace jejich významu, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 9-22.

RAZÍM, Vladislav: K některým otázkám vymezení hranic středověkého města, *Archaeologia historica* 25, 2000, s. 43-50.

RAZÍM, Vladislav: K tendencím v ochraně hranic českého státu 13. století, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 141-160.

RAZÍM, Vladislav: K získávání kamene na stavbu středověkých městských hradeb. Příspěvek k diskusi o vztahu hradiště a města Čáslavi, *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 195-206.

RAZÍM, Vladislav: Středověké opevnění města Berouna, Beroun 2003.

REBKOWSKI, Marian: Boundary of a Town and Boundaries in a Town. Spatial Divisions of Chartered Towns in Thirteenth-Century Pomerania in the Light of Archaeological Sources, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 16 (Frontiers and Borderlands), 2011, s. 149-170.

REGNI BOHEMIAE MAPPA HISTORICA. Navrhl František PALACKÝ, roku 1874 doplnil Josef KALOUSEK. Reprint. Ed. Jiří Václav HORÁK – Ludvík MUCHA, Praha 1976.

REIDINGER, Erwin: Stadtplanung im hohen Mittelalter: Wiener Neustadt – Marchegg – Wien, in: *Europäische Städte im Mittelalter*. Hrsg. von F. OPLL und Ch. SONNLECHNER, Innsbruck – Wien – Bozen 2010 (= *Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte* 52), s. 155-176.

REITINGER, Lukáš: Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku, *Český časopis historický* 113, 2015, s. 635-668.

RHODE, Gotthold: Die ehernen Grenzsäulen Bolesławs des Tapferen von Polen. Wege einer Legende, *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge 8, 1960, s. 331-353.

RICHTER, Miroslav: Archeologický výzkum a otázky nejstarší sídlištní topografie Žďáru nad Sázavou, in: *Dějiny Žďáru nad Sázavou III*, ed. M. BARTUŠEK, Brno – Žďár nad Sázavou 1974, s. 233-240.

RICHTER, Miroslav: Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera, Praha 1982. (= *Monumenta archaeologica* 20)

RICHTER, Miroslav: Výzkum v Sezimově Ústí v l. 1966–1968, *Archeologické rozhledy* 21, 1969, s. 768-782.

RICHTER, Miroslav – KRAJÍČ, Rudolf: Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 2. Levobřežní předměstí – archeologický výzkum 1962–1988, Písek 2001.

- RICHTER, Miroslav – VELÍMSKÝ, Tomáš: Die archäologische Erforschung von Stadtwüstungen des 13. Jahrhunderts in Böhmen, *Siedlungsforschung* 11, 1993, s. 83-110.
- ROHLÍK, Miloslav: Zemské desky opavské – knihy zadní 1431–1802, *Slezský sborník* 49, 1951, s. 299-333.
- ROUBÍK, František: Dějiny Chodů u Domažlic, Praha 1931 (= Sborník Archivu Ministerstva vnitra 4–5).
- ROUBÍK, František: Chodské majestáty, Praha 1940.
- ROUBÍK, František: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959.
- SEDLÁČEK, August: Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous dolních, Tábor 1877.
- SEDLÁČEK, August: Místopisný slovník historický království českého, Praha 1908 (2. vyd. Praha 1998).
- SEDLÁČEK, August: O starém rozdělení Čech na kraje, Praha 1921 (= Rozpravy České akademie věd a umění, třída I, č. 61).
- SEDLÁČEK, August: O starodávném rozdělení Moravy na kraje, *Časopis Matice moravské* 15, 1891, s. 18-27, 118-129, 196-207, 298-311.
- SEDLÁČEK, August: Paměti a doklady o staročeských mírách a vahách, Praha 1923 (= Rozpravy České akademie věd a umění, třída I, č. 66).
- SEDLÁČEK, August: Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, Praha 1920 (= Rozpravy České akademie věd a umění, třída I, č. 60).
- SEMOTANOVÁ, Eva: František Palacký a historická geografie, in: František Palacký: dějiny a dnešek: 1798–1998. Red. F. ŠMAHEL – E. DOLEŽALOVÁ, Praha 1999, s. 189-197.
- SEMOTANOVÁ, Eva: Historická geografie českých zemí, 2. vyd., Praha 2002.
- SEMOTANOVÁ, Eva: Kartografie v historické práci. Vademecum, Praha 1994.
- SEMOTANOVÁ, Eva: Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí, Praha 2001.
- SEMOTANOVÁ, Eva: Svět podle Kosmy, in: Akademický atlas českých dějin, Praha 2014, s. 49-50.

- SEVERIN, Karel: Trstenickou stezkou cestou necestou. K vývoji názorů na průběh středověké komunikace, *Pomezí Čech a Moravy* 4, 2000, s. 353-388.
- SEVERIN, Karel – SVITÁK, Zbyněk: Přeseka, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 419-429.
- SCHALLER, Jaroslav: *Topographie des Königreich Böhmen*. 16 Bd. Prag 1785-1790.
- SCHALLER, Jaroslav: *Beschreibung der Kgl. Haupt- und Residenzstadt Prag*. 4 Bd. Prag 1794-1797.
- SCHELLE, Karel: Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu, *Slovenská archivistika* 15, 1980, s. 117-149.
- SCHICH, Winfried: Die „Grenze“ im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 9, 1991, s. 135-146.
- SCHLESINGER, Walter: Egerland, Vogtland, Pleißenland. Zur Geschichte des Reichsgutes im mitteldeutschen Osten, in: *Forschungen zur Geschichte Sachsens und Böhmens*. Hrsg. von R. KÖTZSCHKE, Dresden 1947, s. 61-91.
- SCHLESINGER, Walter: Entstehung und Bedeutung der sächsisch-böhmischen Grenze, *Neues Archiv für sächsischen Geschichte* 59, 1938, s. 6-38.
- SCHMIDT, Gerhard: Pirnas Fernhandel bis zum 16. Jahrhundert, *Sächsisches Heimatblätter* 1974, s. 117-123.
- SCHNEIDER, Reinhard: Lineare Grenzen. Vom frühen bis zum späten Mittelalter, in: *Grenzen und Grenzregionen*. Hrsg. von W. HAUBRICHS – R. SCHNEIDER, Saarbrücken 1994 (= *Veröffentlichungen der Kommission für saarländische Landesgeschichte und Volksforschung*, 22), s. 51-68.
- SCHULTZ, Hans-Dietrich: Deutschlands „natürliche“ Grenzen, in: *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*. Hrsg. von A. DEMANDT, 3. Aufl., München 1993, s. 32-93.
- SCHULZ, Jindřich: Hraniční spory mezi Čechami a Moravou od konce 15. do 1. čtvrtiny 17. století, *Sborník prací historických* 6, 1971 (= *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* 15, 1971), s. 45-73.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj česko-moravské hranice do 15. století, *Historická geografie* 4, 1970, s. 52-81.

- SCHULZ, Jindřich: Vývoj česko-moravsko-rakouské hranice na Landštejnsku a Novobystřicku do 2. poloviny 15. století, *Jižní Morava* 4, 1968, s. 93-99.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj českomoravské zemské hranice na Popelínsku a Kunžacku do počátku 17. stol., *Jižní Morava* 5, 1969, s. 66-74.
- SCHULZ, Jindřich: Vývoj zemské hranice na nejhořejším povodí Sázavy a Oslavy do druhé poloviny 13. stol., in: *Sborník prací k sedmdesátinám univ. prof. PhDr. L. Hosáka*, Olomouc 1968, s. 7-15.
- SCHÜNEMANN, Konrad: Deutsche Kriegsführung im Osten während des Mittelalters, *Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters* 2, 1938, s. 54-84.
- SCHWABENICKY, Wolfgang: Hochmittelalterliche Bergstädte im sächsischen Erzgebirge und Erzgebirgsvorland, *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 10, 1992, s. 195-210.
- SCHWABENICKY, Wolfgang: Die mittelalterliche Bergbausiedlung auf dem Treppenhauer bei Sachsenburg (Kr. Hainichen), *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 32, 1988, s. 237-266.
- SCHWABENICKY, Wolfgang: Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge, Chemnitz 2009.
- SCHWOY, František Josef: *Topographische Schilderung des Markgrafthums Mähren*. 2 Bd. Prag – Leipzig 1786.
- SCHWOY, František Josef: *Topographie vom Markgrafthum Mähren*. 3 Bd., Wien 1793–1794 (4. svazek nevydán).
- SKŘEJPEK, Michal: *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*, Pelhřimov 1999.
- SLÁMA, Jiří: Der böhmische Fürst Boleslav II., in: *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000*. Hrsg. von Petr SOMMER, Praha 2001 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 2), s. 15-42.
- SLÁMA, Jiří: Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?, *Archeologické rozhledy* 47, 1995, s. 182-224.
- SLAVÍK, František Augustin: Hlavy, hraničné stromy „úhľavé“, *Český lid* 21, 1912, s. 348-349.

- SLAVÍK, František [Augustin]: [Stromy „úhlové“ čili „hlavy“], Selský archiv 1, 1902, s. 100-101.
- SLIVKA, Michal: Cisterciiti na Slovensku, *Archaeologia historica* 16, 1991, s. 101-117.
- SLIVKA, Michal: Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka, *Archaeologia historica* 29, 2004, s. 9-35.
- SLIVKA, Michal: Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku, *Archaeologia historica* 25, 2000, s. 268-277.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO. Díl 2, H–L. 2., nezměn. vyd. Praha: Academia, 1989. Dostupné z [www <http://ssjc.ujc.cas.cz/>](http://ssjc.ujc.cas.cz/) [cit. 2017-02-12]
- SMETÁNKA, Zdeněk: Campus iuxta Suadow et iuxta Colasoy et iuxta Hriunatecz (K otázce systému obdělávání polí v raném středověku), *Studia mediaevalia Pragensia* 2, 1991, s. 105-115.
- SMETÁNKA, Zdeněk: Hledání zmizelého věku. Praha 1987.
- SMETÁNKA, Zdeněk: K ikonografii středověké vesnice, *Archeologické rozhledy* 37, 1985, s. 319-333.
- SMETÁNKA, Zdeněk: Legenda o Ostojovi, Praha 1992.
- SMETÁNKA, Zdeněk: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna, Praha 1988. (= Památníky naší minulosti 13)
- SMETÁNKA, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří: K počátkům městečka Ronova nad Doubravou, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha 1977, s. 105-112.
- SMETÁNKA, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří: Třebonín na Čáslavsku v raném středověku (Povrchový průzkum), *Archeologické rozhledy* 27, 1975, s. 72-85.
- SOMMER, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt*. 16 Bd., Prag 1834–1839.
- SOMMER, Petr: Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve, Praha 2007.
- SOVADINA, Miloslav: Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století, *Bezděz* 6, 1997, s. 7-18.

SPERL, Heinrich: Die Grenzen zwischen Böhmen und dem Mühllande im Mittelalter und die Heimat der Wittigonen, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 38, 1900, s. 394-404.

SPERLING, Walter: Bäume und Wald in den geographischen Namen Mitteleuropas. Die böhmischen Länder. Eine geographisch-statistisch-namenkundliche Bestandsaufnahme, Leipzig 2007. (= *Namenkundliche Informationen*, Beiheft 24)

STARÝ, Jiří – ŠANDEROVÁ, Jolana – TOMÁŠEK, Martin: Kulturní krajina – středověké a raně novověké Čáslavsko. Evidence lokalit s pozůstatky montánní činnosti, in: *Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty*. Ed. K. NOVÁČEK, Praha – Brno – Plzeň 2004, s. 11-42. (= *Mediaevalia archaeologica* 6)

STARÝ, Marek: České právní knihy v právní kultuře českého středověku a raného novověku, in: *Právní kultura středověku*. Ed. M. NODL – P. WIĘCOWSKI, Praha 2016, s. 105-126.

STARÝ, Marek: Jakub Menšík z Menštejna, in: *Školy, osobnosti, polemiky. Pocta Ladislavu Vojáčkovi k 65. narozeninám*. Ed. T. GÁBRIŠ – O. HORÁK – J. TAUCHEN, Brno 2017, s. 522-537.

STRNADT, Josef: Das Land im Norden der Donau, *AÖG* 94, 1907, s. 83-310.

SVITÁK, Zbyněk: Konfirmace Přemysla Otakara II. pro Doksany z roku 1276 ve světle litoměřické listiny z roku 1282, *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Studia minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis C* 36, 1991, s. 7-14.

ŠATRA, Josef: Koubův hrob u Hodonic. Pověst z Bechyňska, *Český lid* 24, 1924, s. 189-192.

ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: Česká listina doby přemyslovské, díl první (listina nižších feudálů duchovních – listina feudálů světských), *Sborník archivních prací* 6, 1956, s. 136-211.

ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v českých zemích*, Praha 1938.

ŠIMŮNEK, Robert: Krajina třeboňského panství ve středověku a v raném novověku, in: CHODĚJOVSKÁ, Eva – SEMOTANOVÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Robert: *Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, s. 122-244 (částečně

přístupné na <http://landscapes.hiu.cas.cz> [cit. 2016-04-08] s odkazy na digitalizované prameny).

ŠIMŮNEK, Robert: Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418–1472, Praha 2005. (= Práce Historického ústavu AV ČR Opera Institutu Historici Pragae. Řada A, Monographia 20)

ŠIMŮNEK, Robert – DOLEŽALOVÁ, Eva: On the Scientific Legacy of August Sedláček, Possibilities of Digital Processing and Its Research Potential, in: August Sedláček in the age of digital humanities, Praha 2015, s. 21-61.

ŠIROKÝ, Radek – NOVÁČEK, Karel – KAISER, Ladislav: Zapomenutá Plzeň, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 798-827.

ŠKABRADA, Jiří – PEŠKOVÁ, Zuzana: K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích, Dějiny věd a techniky 39, 2006, s. 163-177.

ŠLÉZAR, Pavel: Sády, kopy a „výprask na pamětnou“. Hranice ve středověké krajině Dražanské vrchoviny, Vlastivědný věstník moravský 59, 2007, s. 155-161.

ŠMAHEL, František: Antiideál města v díle Petra Chelčického, Československý časopis historický 20, 1972, s. 71-94.

ŠMAHEL, František – ŽEMLIČKA, Josef: Die tschechische Mediävistik 1990–2002, in: Tschechische Mittelalterforschung 1990–2002. Hrsg. von F. ŠMAHEL – R. NOVOTNÝ – P. SOUKUP, Praha 2003, s. 11-66.

ŠMILAUER, Vladimír: Osídlení Čech ve světle místních jmen, Praha 1960.

ŠPŮROVÁ, Markéta: Hranice Čech v přemyslovském období (10. – 14. století). Diplomová práce obhájená na Katedře PVHAS FFUK, Praha 2005.

ŠTACHOVÁ, Nad'a: Ke sporu hradiského opata Budiše s Albertem z Lešan 26. 11. 1279. Úvaha o zemském právu v období tzv. prvního interregna, in: Naděje právní vědy 2007. Edd. V. KNOLL – M. KARHANOVÁ, Plzeň 2008, s. 175-179.

ŠTEFAN, Ivo – VARADZIN, Ladislav: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie, in: Kościół w monarchiach Przemyslidów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21–24 września 2006 roku. Red. J. DOBOSZ, Poznań 2009, s. 49-72.

ŠTEFAN, Ivo – VARADZIN, Ladislav: Super altare in ecclesia tua. Die Anfänge der Pfarrorganisation in den böhmischen Ländern aus archäologischer Sicht, in:

- Tradition – Umgestaltung – Innovation. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter. Hrsg. von E. GRINGMUTH-DALLMER und J. KLÁPŠTĚ in Zusammenarbeit mit J. HASIL, Praha 2014 (= Praehistorica 31/2), s. 357-372.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav: Patrocinia a středověké cesty. (Příspěvky k dějinám osídlení 4), Československý časopis historický 16, 1968, s. 551-570.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav: Plužina jako pramen dějin osídlení. (Příspěvky k dějinám osídlení 1), Československý časopis historický 15, 1967, s. 725-746.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav: Plužina jako pramen dějin osídlení. (Příspěvky k dějinám osídlení 2), Československý časopis historický 16, 1968, s. 247-274.
- ŠTĚPÁNEK, Miroslav: Strukturální změny středověkého osídlení I., II., Československý časopis historický 17, 1969, s. 457-488, 649-680.
- TABÁŠEK, Oldřich: O vytyčení plužin na hukvaldském panství, Historická geografie 25, 1986, s. 97-125.
- TEIGE, Josef: Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradištského u Olomouce (až do r. 1300), Věstník Královské české společnosti nauk, Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 12, 1893.
- TEJRAL, Jaroslav: Some remarks on the transitional phase between Early Roman and Late Roman Periods in the region north of the Middle Danube, Přehled výzkumů 56, 2015, č. 2, s. 43-101.
- TEJRAL, Jaroslav: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau, Přehled výzkumů 39, 1995–1996 [vyd. 1999], s. 81-164.
- TEJRAL, Jaroslav – BOUZEK, Jan – MUSIL, Jiří: The fortification of the Roman military station at Mušov near Mikulov, Archeologia 45, 1994 [vyd. 1995], s. 57-68.
- TEPLÝ, Jaroslav: Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9-32.
- TESNIÈRE, Lucien: Les noms slaves et russes de la frontière, Bulletin de la Société de Linguistique de Paris 30, 1930, s. 174-195.
- TOMEK, Václav Vladivoj: Něco o pomezí země české za nejstarších časů až do prostředka 13. století, Časopis Českého muzeum 29, 1855, s. 461-475.

- TŘEŠTÍK, Dušan: České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce, *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 1988 [vyd. 1990], s. 129-143.
- TŘEŠTÍK, Dušan: K založení pražského biskupství v letech 968–976: pražská a řezenská tradice, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, Praha 2004, s. 179-196.
- TŘEŠTÍK, Dušan: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů, *Český časopis historický* 92, 1994, s. 423-459.
- TŘEŠTÍK, Dušan: Mýty kmene Čechů (7. – 10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“, Praha 2003.
- TŘEŠTÍK, Dušan: Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935), Praha 1997.
- TŘEŠTÍK, Dušan: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871, Praha 2001.
- TUREK, Rudolf: Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její teritoria, *Slavia Antiqua* 22, 1975, s. 69-122.
- TURNER, Frederick Jackson: *The Frontier in American History*, New York – Chicago – San Francisco – Toronto – London 1962.
- TYSZKA, Przemysław: O metodzie badań nad średniowiecznymi granicami lokalnymi, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 43, 1995, s. 423-431.
- UNGER, Josef: Změny struktury osídlení ve 12. až 14. století na jižní Moravě, *Archaeologia historica* 18, 1993, s. 119-139.
- URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003.
- VAŘEKA, Pavel: *Archeologie středověkého domu, I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*, Plzeň 2004.
- VÁVRA, Ivan: Haberská cesta, *Historická geografie* 3, 1969, s. 8-29.
- VÁVRA, Ivan: Mostecká cesta, *Historická geografie* 18, 1979, s. 351-383.
- VÁVRA, Ivan: Osecká stezka – Hrobská cesta, *Historická geografie* 20, 1982, s. 187-201.
- VÁVRA, Ivan: Polská cesta, *Historická geografie* 8, 1972, s. 3-27.
- VÁVRA, Ivan: Řezenská a Norimberská cesta, *Historická geografie* 11, 1973, s. 31-93.

- VÁVRA, Ivan: Srbská cesta, *Historická geografie* 17, 1978, s. 369-432.
- VÁVRA, Ivan: Trstenická stezka, *Historická geografie* 6, 1971, s. 77-129.
- VÁVRA, Ivan: Uherská cesta, *Historická geografie* 1, 1968, s. 43-61.
- VÁVRA, Ivan: Žitavská cesta, *Historická geografie* 12, 1974, s. 27-83.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: Česko-saská hranice a její vývoj do chebské mírové smlouvy v roce 1459, in: *Region na hranici*. Edd.: K. KAISEROVÁ – T. VELÍMSKÝ, Ústí nad Labem 2015, s. 13-32. (= *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae Studia historica* 16)
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Hrabišici. Páni z Rýzmburka*, Praha 2002.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989*, Děčín 1991.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: O královském podčeším, který toužil stát se stolníkem, in: *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*. Ed. V. BAŽANT, Praha 2016, s. 654-666.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Trans montes, ad fontes! (Přes hory k pramenům!)*. K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech, Most 1998.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg)*, *Památky archeologické* 83, 1992, s. 105-148.
- VERNER, Miroslav: *Chrám světa. Svatyně, kultury a mysteria starověkého Egypta*, Praha 2010.
- VOGT, Karl: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Reichenberg 1938 (= *Forschungen zur Sudetendeutschen Heimatkunde*, 8).
- VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém: *České právní dějiny*, 2. upr. vyd., Plzeň 2010.
- WALD im Mittelalter und Renaissance. Hrsg. J. SEMMLER, Düsseldorf 1991. (= *Studia humaniora* 17)
- WĘDZKI, Andrzej: Południowo zachodni zasięg państwa Mieszka I w świetle dokumentu *Dagome iudex* (problem identyfikacji Alemure), *Slavia Antiqua* 29, 1983, s. 111-118.

- WEICHHART, Peter: Territorialität, Identität und Grenzerfahrung, in: Grenze im Kopf: Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa. Hrsg. von P. HASLINGER, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1999, s. 19-30.
- WENSKUS, Reinhard: Die slawischen Stämme in Böhmen als ethnische Einheiten, in: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. von F. GRAUS und H. LUDAT, Wiesbaden 1967, s. 32-41.
- WIHODA, Martin: Klášter Panny Marie a svatého Jiří ve Střelné. Pokus o návrat k jednou již spatřenému, in: Co můj kostel dnes má, nemůže kníže odnít. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Edd. E. DOLEŽALOVÁ – P. MEDUNA, Praha 2011, s. 138-144.
- WIHODA, Martin: Die mährischen Eliten als Problem der Kontinuität (oder Diskontinuität?) der böhmischen Geschichte, in: Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik). Ed. P. KOUŘIL, Brno 2005 (= Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno, 25), s. 9-18.
- WIHODA, Martin: Morava v době knížecí 906–1197, Praha 2010. (= Česká historie 21)
- WIHODA, Martin: První česká království, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky, Brno 2006, s. 67-99.
- WIHODA, Martin: Přemyslovská expanze v Horním Slezsku a vznik holasické provincie, Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 3, 1997, s. 34-43.
- WIHODA, Martin: Vladislav Jindřich, Brno 2007.
- WIHODA, Martin: Vznik moravského markrabství, Český časopis historický 97, 1999, s. 453-475.
- WITCZAK, Krzysztof Tomasz: Dwa studia nad Geografem Bawarskim, Roczniki Historyczne 59, 1993, s. 5-17.
- WOCEL, Jan Erazim: O hradištích a branách zemských, Památky archeologické a místopisné 8, 1868–69, s. 321-330.

- WOLF, Vladimír: O bitvě na Trotině roku 1110 po letech, *Východočeské listy historické* 21–22, 2004, s. 33-37.
- WOLFRAM, Herwig: *Grenzen und Räume. Österreichische Geschichte 378–907*, Wien 1995.
- WOLFRAM, Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*, Wien – München 1995. (= *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31*)
- WOLNY, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*. 6 Bd., Brünn 1835–1842.
- ZÁBRANSKÝ, Vilém: Česko-saská hranice a její mapování v raném novověku, in: *Region na hranici*. Edd.: K. KAISEROVÁ – T. VELÍMSKÝ, Ústí nad Labem 2015, s. 61-74. (= *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae Studia historica 16*)
- ZACHOVÁ, Irena: Rukopis *Knihy tovačovské* v Městském muzeu ve Strážnici a v Severočeském muzeu v Liberci, *Studie o rukopisech* 35, 2002–2003–2004 (vyd. 2005), s. 157-182.
- ZATLOUKAL, Richard: *Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, trať Staré Město*, *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 193-207.
- ZATLOUKAL, Richard – ZIMOLA, David: *Výzkumy mendikantských klášterů v Jihlavě*, in: *Ve stopách sv. Benedikta*, Olomouc 2002, s. 255-274.
- ZELENKA, Jan: *Kosmův popis slavníkovského panství – fikce versus realita*, in: *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 42.
- ZEMEK, Metoděj: *Moravsko-uherská hranice v 10. – 13. století*. (Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy), Brno 1972.
- ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I, 1252–1617*, Havlíčkův Brod 1956.
- ZEZULA, Marek – KIECOŇ, Marek – KOLÁŘ, František: *Archeologické doklady k vývoji půdorysu, uliční sítě a parcelace středověké Opavy*, in: *Forum urbes medii aevi IV. Parcelace a uliční síť ve vrcholně středověkých městech střední Evropy*, Brno 2007, s. 118-143.
- ZÍBRT, Čeněk: *Doušky a snošky*, *Český lid* 23, 1914, s. 472-475.
- ZÍBRT, Čeněk: *Hranice a meze u starých Čechů*, *Český lid* 23, 1914, s. 401-412.

- ZÍBRT, Čeněk: Přísaha mezní v hrobu nebo pod drnem, *Český lid* 6, 1897, s. 265-269.
- ZÍBRT, Čeněk: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, 2. vyd., Praha 1995.
- ZÍBRT, Čeněk: Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk. Příspěvek ke kulturním dějinám českým, Praha 1889.
- ZIENTARA, Benedykt: Henryk Brodaty i jego czasy, Warszawa 1975.
- ZUBER, Rudolf: Osídlení Jesenicka do počátku 15. století, Opava 1972.
- ZYCHA, Adolf: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau, I. Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung, II. Die Quellen des Iglauer Bergrechts, Berlin 1900.
- ZYCHA, Adolf: Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 52, 1914, s. 2-76, 263-307, 559-605; 53, 1915, s. 124-170.
- ŽEMLIČKA, Josef: Čechy v době knížecí (1034–1198), 2. dopl. a opr. vyd., Praha 2007. (= Česká historie 2)
- ŽEMLIČKA, Josef: Česká krajina ve středověké transformaci, *Mediaevalia Historica Bohemica* 15, 2012, s. 7-43.
- ŽEMLIČKA, Josef: Expanze, krize a obnova Čech v letech 935–955 (K systémovým proměnám raných států ve střední Evropě), *Český časopis historický* 93, 1995, s. 205-222.
- ŽEMLIČKA, Josef: K hodnověrnosti listiny Jana XV. pro klášter v Břevnově (31. V. 993), in: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých zemích. Edd. I. HLAVÁČEK – M. BLÁHOVÁ*, Praha 1993, s. 25-39.
- ŽEMLIČKA, Josef: K lokalizaci zaniklých osad a pomístních názvů mezi Zbraslaví a Jílovým, *Historická geografie* 5, 1970, s. 85-97.
- ŽEMLIČKA, Josef: K určování a interpretaci místních jmen ve Fridrichově diplomatárii a dalších edicích, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1–2, *Z pomocných věd historických XVI*, 2002, s. 539-552.

- ŽEMLIČKA, Josef: K ústrojí přemyslovského státu. Čechy a Morava jako země, království, markrabství, Český časopis historický 108, 2010, s. 381-405.
- ŽEMLIČKA, Josef: K využitelnosti Sedláčkových Hradů a zámků po 100 letech. Ohlédnutí za velkým historickým projektem, Mediaevalia historica Bohemica 17, 2014, s. 145-157.
- ŽEMLIČKA, Josef: Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. (Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. století), Historická geografie 21, 1983, s. 117-132.
- ŽEMLIČKA, Josef: Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy, Praha 2014. (= Česká historie 29)
- ŽEMLIČKA, Josef: „Moravané“ v časném středověku, Český časopis historický 90, 1992, s. 17-32.
- ŽEMLIČKA, Josef: Nezdařená městská založení, Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 43-68.
- ŽEMLIČKA, Josef: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, Památky archeologické 65, 1974, s. 419-465.
- ŽEMLIČKA, Josef: Počátky Čech královských (1198–1253). Proměna státu a společnosti, Praha 2002. (= Česká historie 10)
- ŽEMLIČKA, Josef: Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků, Praha 2011. (= Česká historie 25)
- ŽEMLIČKA, Josef: Přemyslovci – Piastovci – Slavníkovci, in: Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa. Red. D. TŘEŠTÍK – J. ŽEMLIČKA, Praha 1998, s. 37-48.
- ŽEMLIČKA, Josef: Sídlní geografie přemyslovských Čech, in: České země v raném středověku. Ed.: P. SOMMER, Praha 2006, s. 74-84.
- ŽEMLIČKA, Josef: Středověká kolonizace v pojetí Františka Palackého a současný stav výzkumu, in: František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference. Vydal F. ŠMAHEL za spolupráce E. DOLEŽALOVÉ, Praha 1999, s. 101-111.

elektronické zdroje

MOM, dostupné z www <<http://monasterium.net/mom/home>> [cit. 2017-03-06]

Archivní mapy, dostupné z www <<http://archivnimapy.cuzk.cz/>> [cit. 2017-03-06]

Virtuální mapová sbírka, dostupné z www <<http://chartae-antiquae.cz/cs/>> [cit. 2017-03-06]

Laboratoř geoinformatiky, dostupné z www <<http://oldmaps.geolab.cz/>> [cit. 2017-03-06]

Archeologický atlas Čech, dostupné z www <<http://www.archeologickyatlas.cz/>> [cit. 2017-03-06]

Monumenta Germaniae Historica, dostupné z www <www.dmgh.de/> [cit. 2017-03-06]

Seznam vyobrazení

- Obr. 1 – Vyobrazení ze spisu Jakuba Menšíka z Menštejna: komisionální obchůzka hranic (*circumitio*), přísaha mezní v hrobě, závěr jednání.
- Obr. 2 – Středověké hraniční kameny ve Slezsku. Poloha mezníků na mapě, vyobrazení jednotlivých mezníků.
- Obr. 3 – Hraniční kámen kutnohorských farností (zmíněn v listině z roku 1410).
- Obr. 4 – Trojmezní hraniční kámen z roku 1721 na vrcholu Pradědu.
- Obr. 5 – Rituál vyorání první brázdy, vymezující zakládané město.
- Obr. 6 – Mapa Čech Karla Škréty z roku 1679 připomínající středověké T-O mapy světa.
- Obr. 7 – Přeseka v představě ilustrátora latinského zlomku Dalimilovy kroniky.
- Obr. 8 – Mapa klášterství Heiligenkreuz dle zakládací listiny z roku 1133.
- Obr. 9 – Mapa klášterství Vyšší Brod.
- Obr. 10 – Mapa vojkovického újezdu.
- Obr. 11 – Katastr Kozojed zvětšený o plužiny zaniklých sídlišť se zakreslením jejich poloh.
- Obr. 12 – Katastr Jedovnic zvětšený o plužiny pěti zaniklých osad.
- Obr. 13 – Plužiny zaniklého Vilémova kolmé na zaniklé plužiny dodnes existujícího Ruprechtova.
- Obr. 14 – Kolonizace severovýchodního okraje Podbrdská.
- Obr. 15 – Cesty rytíře Jana Mandevilly: vyobrazení vesnice vymezené proutěným plotem oddělujícím ji od jejího okolí.
- Obr. 16 – Svidna: půdorys zaniklé středověké vsi.
- Obr. 17 – Děčín: rekonstrukce města na Mariánské louce v Děčíně.
- Obr. 18 – Původní proplétaný plot mezi městskými parcelami objevený při archeologickém výzkumu v Opavě.
- Obr. 19 – Mapa rynárecké farnosti podle listiny z roku 1203.

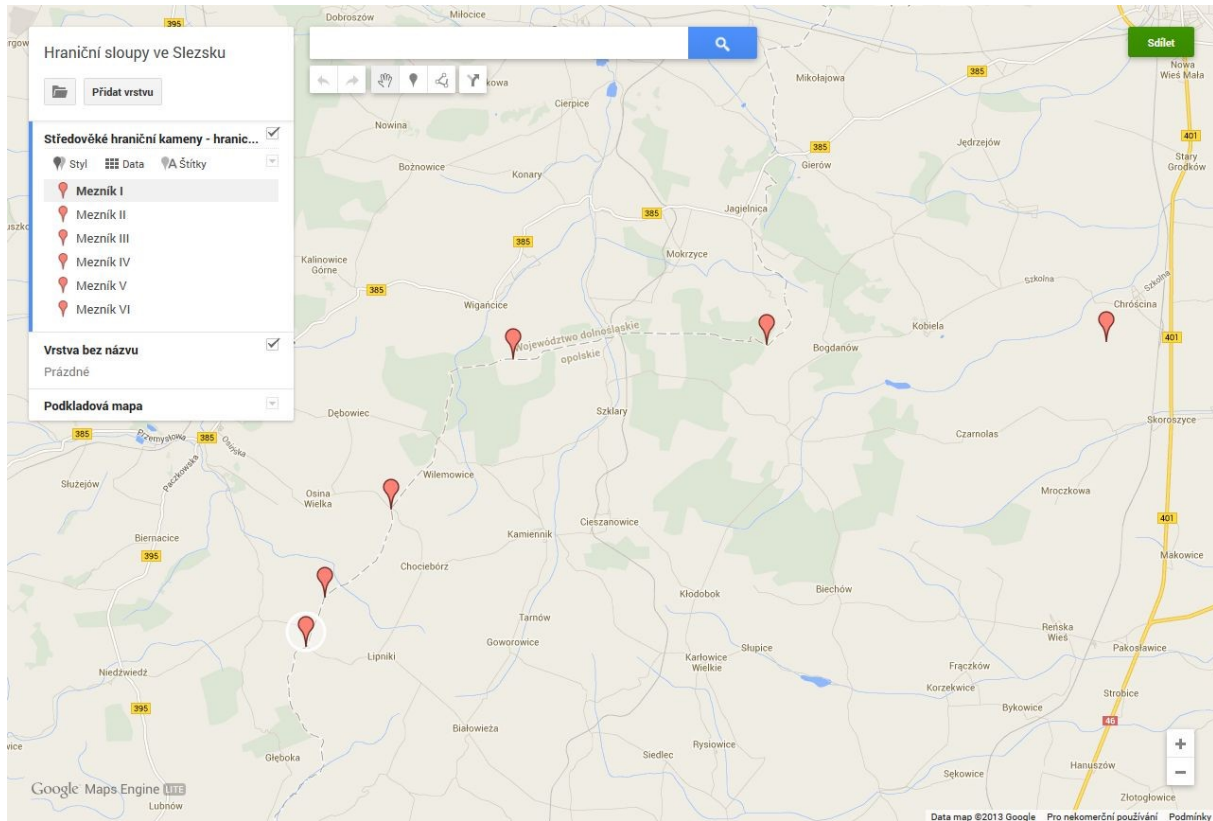

Obrazová příloha

Obr. 1 – Vyobrazení ze spisu Jakuba Menšíka z Menštejna, vydaného roku 1600 jako dodatek Vladislavského zřízení zemského. První rytina zobrazuje komisionální obchůzku hranic spojenou s ukazováním hraničních znaků (kosý kříž na stromě, hraniční kameny označené kříži). Prostřední část ukazuje rituál přísahy mezní v hrobě, kdy svědkové klečí v košilích ve vykopané jámě, „hrobě“; svědkové šlechtického stavu přísahají nad „hrobem“. Poslední obrázek zachycuje závěrečné jednání ve stanu, po jehož stranách je složeno nářadí potřebné k vsazování nových mezníků a obnově hraničního značení. (Knihopis K05505, K05505a)

Obr. 2a – **Středověké hraniční kameny ve Slezsku.** Přibližně 10 km severně od Paczkowa a Otmuchowa je dochováno šest hraničních kamenů vratislavského biskupství, pocházejících ze 13. století. Zajímavá je trvanlivost této hranice; pět z těchto hraničníků stojí na současné hranici dvou slezských vojvodství. (mapa MM 2013 na podkladu GoogleMaps)

Obr. 2b-h – Středověké hraniční kameny ve Slezsku. Všechny hraničníky jsou trojboké vysoké žulové hranoly, opatřené z jedné strany kosým křížem, z druhé biskupskou berlou a na třetí straně jsou vytesány nápisy *t[er]m[in]i s[an]c[t]i Joh[ann]is*, odkazující na patrocinium biskupské katedrály ve Vratislavi. (obrázky přejaty z internetových stránek <<http://www.panoramio.com/>> [cit. 2017-01-25])

2b) mezník I – strana s nápisem (autor Grzegorz Morek, nahráno 4. 3. 2011, dostupné z www <<http://www.panoramio.com/photo/48989095>> [cit. 2017-01-25])

2c) mezník II – strana s kosým křížem jakožto znakem pro hranici (autor Grzegorz Morek, nahráno 4. 3. 2011, dostupné z www <<http://www.panoramio.com/photo/48989090>> [cit. 2017-01-25])

2d) mezník III – strana s nápisem (autor Grzegorz Morek, nahráno 4. 3. 2011, dostupné z www <<http://www.panoramio.com/photo/48989089>> [cit. 2017-01-25])

2e) mezník IV – strana s biskupskou berlou (autor Grzegorz Morek, nahráno 4. 3. 2011, dostupné z www <<http://www.panoramio.com/photo/48989084>> [cit. 2017-01-25])

2f) mezník IV – strany s kosým křížem a nápisem (autor Grzegorz Morek, nahráno 2. 3. 2011, dostupné z [www <http://www.panoramio.com/photo/48909023>](http://www.panoramio.com/photo/48909023) [cit. 2017-01-25])

2g) mezník V – strana s nápisem (autor Grzegorz Morek, nahráno 4. 3. 2011, dostupné z [www <http://www.panoramio.com/photo/48989080>](http://www.panoramio.com/photo/48989080) [cit. 2017-01-25])

2h) mezník VI – strana s nápisem (autor Grzegorz Morek, nahráno 3. 3. 2011, dostupné z [www <http://www.panoramio.com/photo/48950624>](http://www.panoramio.com/photo/48950624) [cit. 2017-01-25])

Obr. 3 – Hraniční kámen kutnohorských farností zmiňovaný při řešení sporu mezi malínskou a pněvickou farností; malínský farní kostel náležel sedleckému klášteru, pněvický pražské kapitule, dochován ve sbírkách kutnohorského muzea. Na obrázku strana se znakem pražské kapituly. (České muzeum stříbra v Kutné Hoře, dostupné z [www <http://www.cms-kh.cz/kamenne-prvky>](http://www.cms-kh.cz/kamenne-prvky) [cit. 2015-09-08])

Obr. 4a-c – Trojmezí hraniční kámen z roku 1721 na vrcholu Pradědu s mitrou, označující vratislavské biskupství, křížem řádu německých rytířů a žerotínským lvem. (Foto MM 2008)

Obr. 5 – Rituál vyorání první brázdy, vymežující zakládané město. Reliéf na pozdně antické pyxidě, nalezené roku 1974 v Čierných Kľáčanoch na Slovensku (vyobrazení dostupné z www <<http://spravy.pravda.sk/regiony/clanok/209007-chlapci-hladali-stopy-partizanov-nasli-unikatny-klenot/>> [cit. 2009-06-26])

Obr. 6 – Mapa Čech Karla Škréty z roku 1679 připomínající T-O mapy světa, zobrazuje Čechy obklopené horami a rozdělené na tři nestejně velké části řekami Labem a Vltavou (podobně jako na středověkých světových T-O mapách moře rozdělují svět na tři světadíly; takové mapy mohly být známy i ve středověkých českých zemích, obdobně jako jsou na této „mapě“ zobrazeny Čechy, si je mohl představit i kronikář Kosmas).

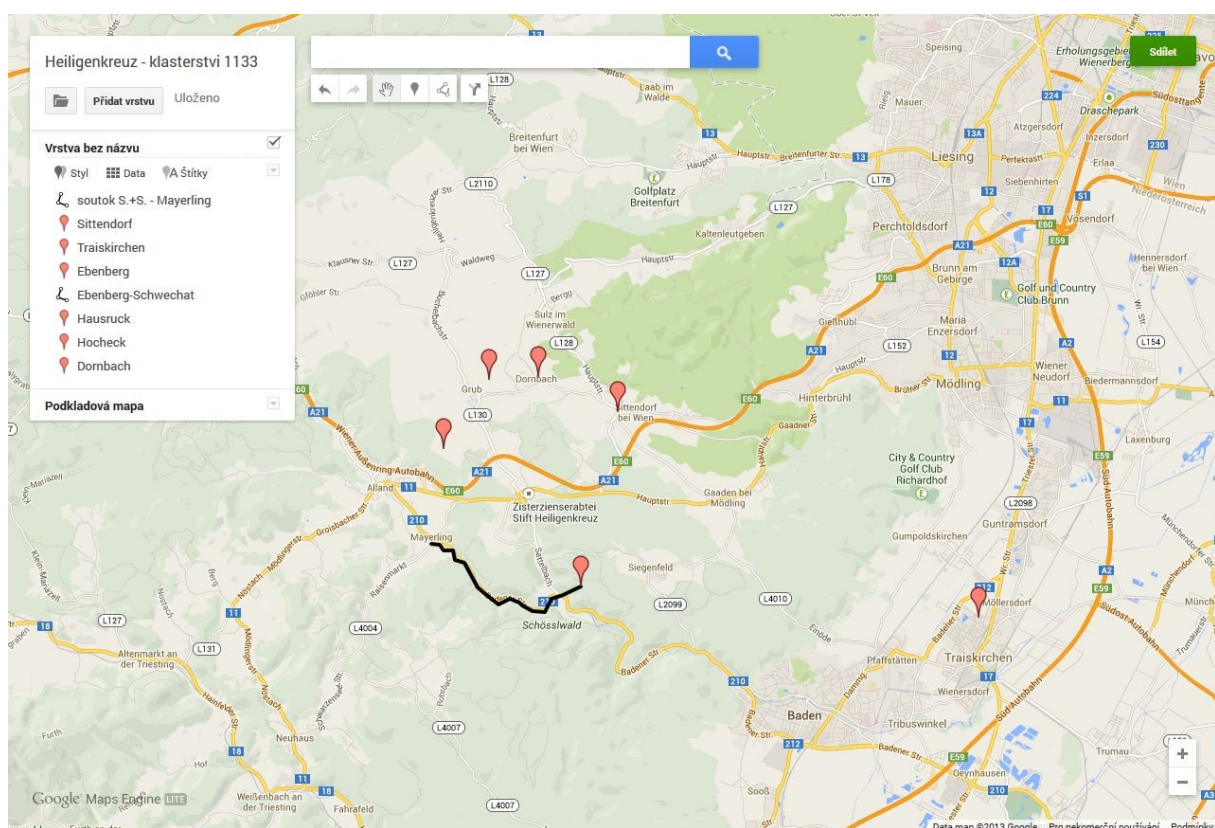

Obr. 7 – Přeseka v představě ilustrátora latinského zlomku Dalimilovy kroniky (Národní knihovna ČR, sign. XII E 17, fol. 6r), původem zřejmě ze severní Itálie. Lidé 14. století již neznali některé zastaralé reálie staršího období, k nimž patřila i přeseka a „zarúbení lesa“.

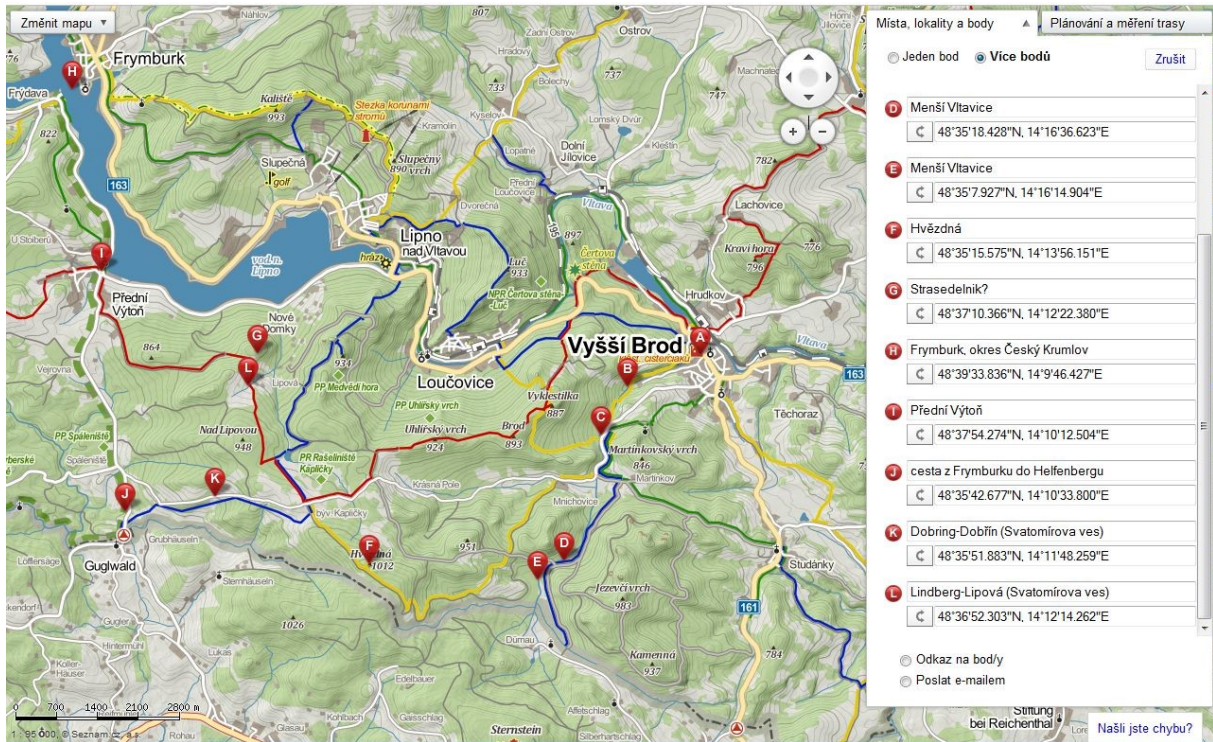

Obr. 8 – Mapa klášterství Heiligenkreuz dle zakládací listiny z roku 1133: Hranice vedou od soutoku potoků Sattelbachu a Schwechatu, proti proudu druhého z nich pak do vsi Mayerling. Odtud pokračují podél „mlýnské cesty“ (*via molendini*) přes několik míst (*Hausruck, Hoheck*), přes potok Dornbach na horu *Keizeruche* (neznámé polohy), od ní po cestě k prameni potoka Marchbach a dále po cestě k Traiskirchenu. Tady se meze stáčejí k jinému prameni a pokračují na horu Ebenberg, z níž sestupují po cestě k soutoku Sattelbachu a Schwechatu, kde vytyčení hranic začíná. (Sattelbach = Sattelbach, potok protékající obcí Heiligenkreuz; Schwechant = Schwechat, potok; Murlingen = Mayerling, obec; Husruch = Hausruck, místní jméno; Hoheche = Hoheck, místní jméno; Dorinbach = Dornbach, potok, protékající stejnojmennou obcí; Sichendorf = Sittendorf, obec; Draschirch = Traiskirchen, obec; Ebenberch = Ebenberg, hora) (mapa MM 2013 na podkladu GoogleMaps)

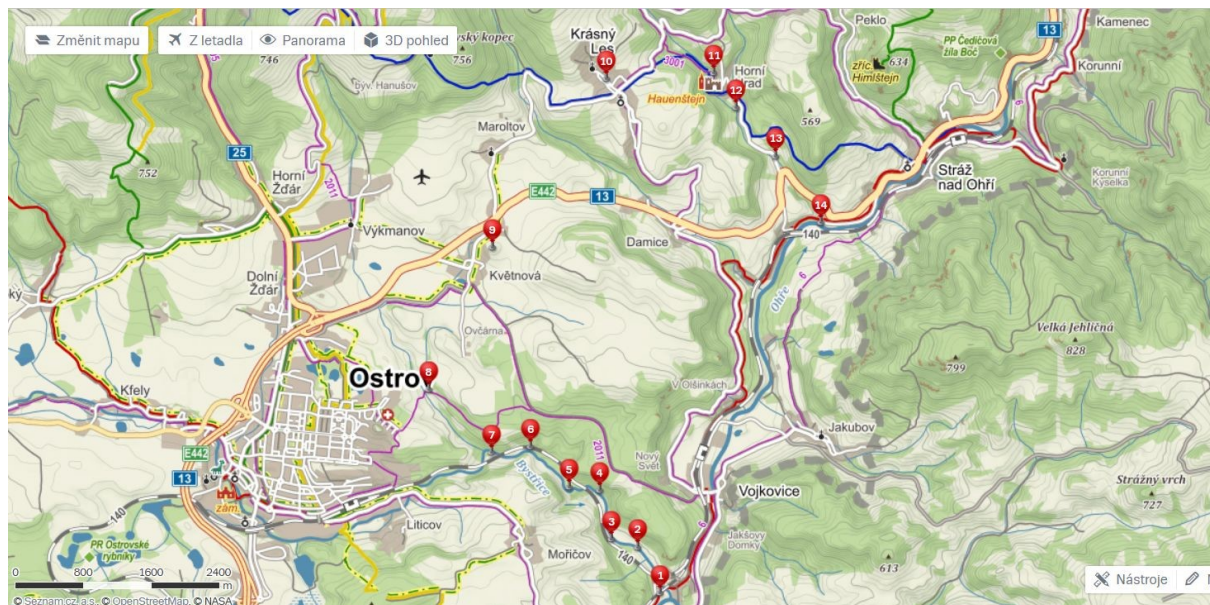

Obr. 9 – **Mapa klášterství Vyšší Brod:** Západní mez vznikajícího klášterství tvořila cesta vedoucí od Frymburku přes Výtoň a Weissenbach do Helfenbergu v Mlýnské čtvrti (Mühlviertl), východní hranicí se stala říčka Malá Vltavice (*Minor Wlitaich*) se svým pravým přítokem Mokrým. Jižní mez, tvořící tehdejší zemskou hranici, vedla přes horu Hradiště a dále po česko-bavorském rozvodí. Pokračovala podle břehu *Psyn* k *Strasedelniku* a od něho k mezníkům Svatomírových vsí (*metas et terminos villarum, que fuerant Suatomiri*), jež překračovala. Dále mířila k východní hranici statků Vítka z Krumlova, tedy pozdějšího panství Vítkův Kámen. (mapa MM 2015 na podkladu mapy.cz)

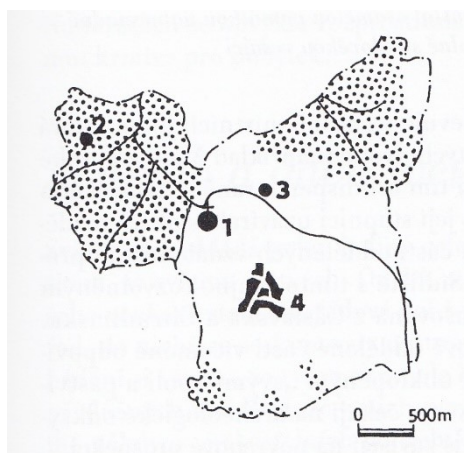

Obr. 10 – **Mapa vojkovického újezdu.** CDB II, č. 286, s. 283-284: „*Primus terminus eius est a Buistrice, II^{us} ad Techomizl (= nyní neexistující Heidles), III^{us} ad Nagradis (= Burgberg nad Permesgrünem, nad nynější Květnovou), IIII^{us} ad villam nomine Sconewalde (= Krásný Les), et sic per directum ad flumen Lesche (= potok pod Hauenštejnem) et ita tandem in Egram fluvium.*“ K lokalizacím J. V. Šimák: *České dějiny* I.5, s. 560-561. (mapa MM 2016 na podkladu mapy.cz)

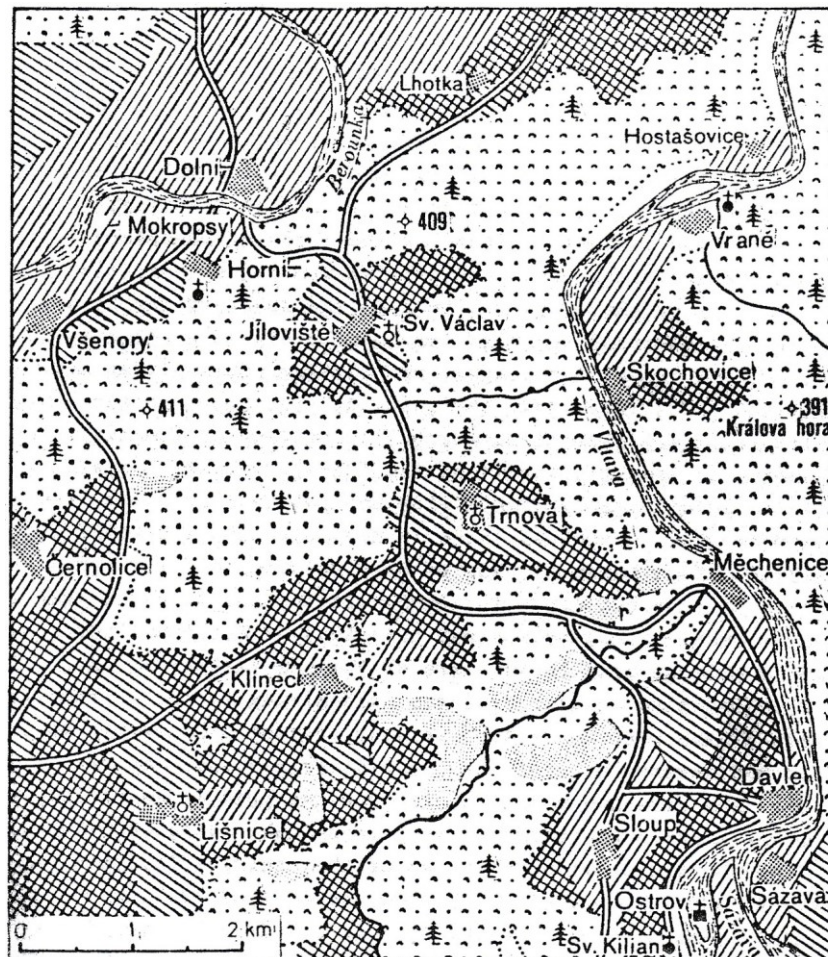
Obr. 11 – Katastr Kozojed zvětšený o plůžiny zaniklých sídlišť se zakreslením jejich poloh. Během 13. století tam zanikla dvě starší sídliště a vznikla ves u kostela sv. Martina, ale pro nevyhovující hydrologickou situaci se již ve 14. století přesunula do nového areálu, kde se nachází dodnes. (Klápště: *Proměna*, s. 187)

Obr. 14 – Kolonizace severovýchodního okraje Podbrdská (Boháč: *The Share of the Medieval Colonization*, s. 159). Šraflura zprava doleva (///) – kultivováno především na přelomu 13. a 14. století; šraflura zleva doprava (\\\) – kultivováno především ve 14. století; mřížování (xxx) – pastviny odlesněné v pozdním středověku; jemné tečkování – pozůstatky středověkých rýžovišť

Obr. 15 – **Cesty rytíře Jana Mandevilly**, The British Library, Additional 24189, fol. 3v – výřez. V rukopisu českého původu z počátku 15. století je několik vyobrazení, mezi nimi i oplocení vesnice uprostřed folia 3v. Na této iluminaci je patrné, že vyplétanými ploty byla ohrazována i předměstí (vlevo nahoře) či menší vsi nebo hospodářského dvora (vpravo nahoře či na foliu 9r), ploty se nacházejí i uvnitř vsi na foliu 3v. (O vyobrazení též Smetánka: K ikonografii, s. 319-333. Iluminovaný rukopis v The British Library, dostupný z [www](http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMINBig.ASP?size=big&IllID=57675) <<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMINBig.ASP?size=big&IllID=57675>> [cit. 2017-01-25])

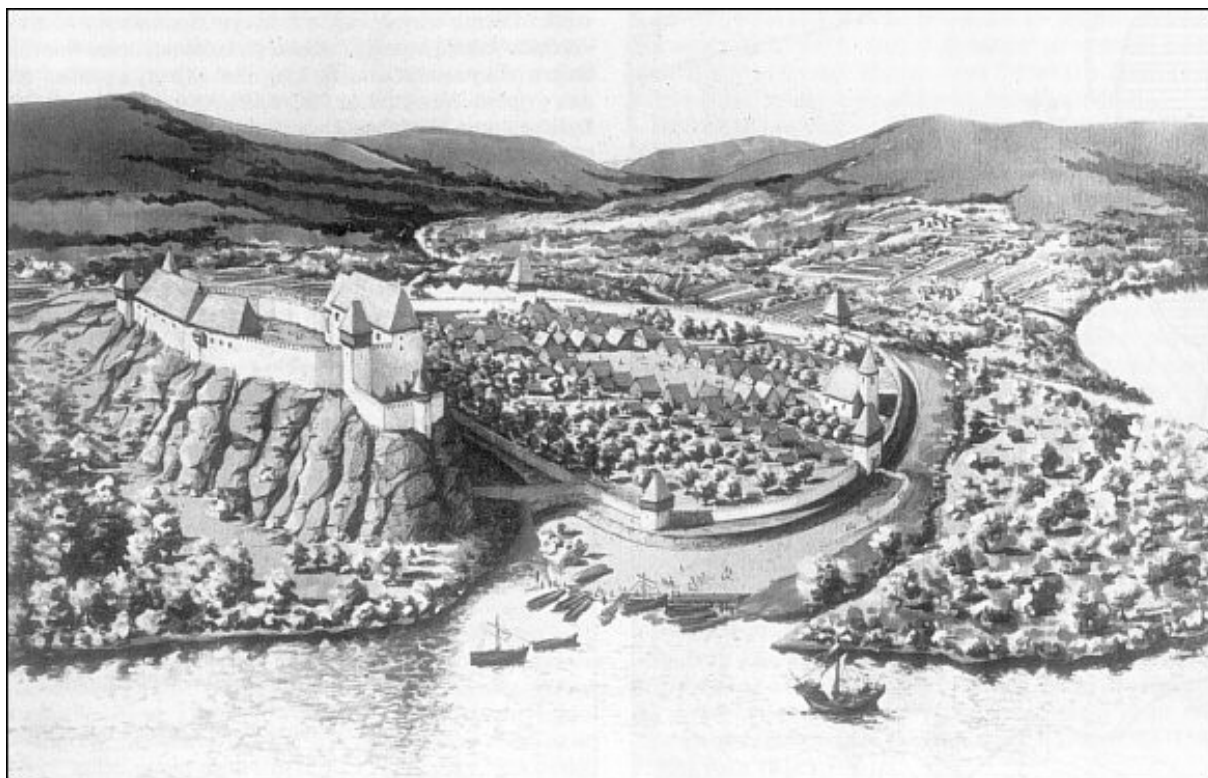
Obr. 16 – **Svídna**. Zaniklá středověká vesnice zkoumaná od šedesátých let 20. století nejprve povrchoвым průzkumem, později část odkryta archeologickým výzkumem. Její relikty jsou dobře patrné v terénu, neboť byla celá vystavěná z kamene. Nově byla použita metoda leteckého laserového skenování, které ukázalo kromě dříve známých reliktní intravilánu i pravděpodobné stopy zaniklé plůžiny. (Kuna a kol.:

Archeologický atlas Čech, dostupný z www

<http://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/drnek_kd_ves_svidna#&gid=undefined&pid=12> [cit. 2017-01-25])

Obr. 17 – Děčín: Rekonstrukce města na Mariánské louce v Děčíně (Historický atlas měst, sv. 4, Děčín, textový list 1, obr. č. 3).

Obr. 18 – Původní proplétaný plot mezi městskými parcelami objevený při archeologickém výzkumu v Opavě (M. ZEZULA – M. KIECOŇ – F. KOLÁŘ: Archeologické doklady, s. 133).

Obr. 19 – **Farnost Rynárec podle listiny z roku 1203.** Jedná se o kompaktní území ležící jihovýchodně od Rynárce, který leží na jejím severozápadním okraji, nikoliv uprostřed, jak bychom mohli čekat. Farnost je vymezena Rynárcem na severu, Bukovou na východě, na jihu zaniklým Zbimovem (jihovýchodně od Rohovky), přes Ostrovec na severozápad k Vratišovu, který ležel nejzápadněji. (mapa MM 2015 na podkladu mapy.cz, lokalizace dle Dobiáš: Zaniklé osady, s. 61-72, týž: Osídlení, s. 20-25, 174-187).

